

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורג'ם), צבי וולפסון, שמעון הלמין
חיים ליף — חבר המערכת
מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ו (כרך נ"א) תשרי-חשוון, תשכ"ה חוברת א' (247)

ה ת ו כ ן

- היקום מערך-כוחות חדש בישראל? . שלמה נקדימון (קאמינקר) 1
בשפעי שפעינו (שיר) . יצחק זילברשלב 6
על דוד פוגל ומאמרו . משה הנעמי 7
לשון וסגנון בספרותנו הצעירה . דוד פוגל 9
צוואתו של ר' יהודה הנשיא . ביאליק מ. לרנר 14
התיאטרון העברי המודרני בישראל . ישראל גור 22
פיענוחה של תעלומת רצח דה-האן . חביב כנען 27
תרגום אנגלי חדש על התורה ברוח המסורת . פלמיאל בירנבוים 32
לח"י ופרשת לורד מוין . שלמה סינגר 41
מחודש לחודש . י. עברי 45
מילואים ל"הרב מלאדי ומלחמת 1812" . ד"ר ניסן מינדל 49
הערכות ודברי בקורת:

- (א) משה סתוי המספר וחוקר הלשון . חיים ליף 50
(ב) תחיית צרפת . י. מישאל 53
(ג) „על דאמפת" . אברהם מרתאן 55
(ד) ספרי עזר ללימוד החומש . עב"ע 56

סקירות ורשימות:

- (א) הוועידה הס"ז של ציוני אמריקה . 57
(ב) אריה ליב (ליאו) שפאל ז"ל . ח. ל. 57
ידיעות . 58
ספרים שנתקבלו במערכת . 60

„ בצרון "

1141 ברודוויי

ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Sixth Year of Publication

Vol. LI TISHRI-CHESHVAN, 5725 (October, 1964) No. 1(247)

CONTENTS :

A New Alignment of Political Forces In Israel	<i>S. Nakdimon</i>	1
Poem	<i>Eisig Silberschlag</i>	6
On the Hebrew Poet David Fogel	<i>Moshe Hanaami</i>	7
Language and Style In Modern Hebrew Literature	<i>David Fogel</i>	9
The Testament of Rabbi Judah Hanasi	<i>Bialik M. Lerner</i>	14
The Contemporary Hebrew Theatre in Israel	<i>Israel Gour</i>	22
The Life and Mysterious Death of de Haan	<i>Haviv Kanaan</i>	27
A New English Traditional Translation of the Bible	<i>Paltiel Birnbaum</i>	32
The Sternists and the Lord Moyne Affair	<i>S. Singer</i>	41
The Month In Review	<i>Itzhak Ivry</i>	45
"The Rabbi of Liady"	<i>Dr. N. Mindel</i>	49

EVALUATIONS:

(a) Moshe Stavi the Novelist and the Scholar of Hebrew Philology	<i>H. Leaf</i>	50
(b) The Revival of France	<i>J. Mishael</i>	53
(c) A Recent Hebrew Novel	<i>A. Marthan</i>	55
(d) The Bible for Students	<i>A. B. E.</i>	56

NOTES AND COMMENTS:

(a) The Sixty-Seventh Zionist Convention		57
(b) Leo Shpall — In Memoriam	<i>H. L.</i>	57

NEWS:		58
Books Received		60

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

בַּצֵּרוֹן

נוסד על־ידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ו (כרך נ"א) תשרי-חשון, תשכ"ה חוברת א' (247)

היקום מערך-כוחות חדש בישראל?

מאת שלמה נקדימון (קאמינקר)

שבע־ימים ולאחר עשרות שנות שלטון — פרש דוד בן־גוריון מראשות ממשלת ישראל. פרישתו באה לאחר שעמד בראשה — בהפסקת קצרות — מאז הקמת מדינת ישראל, וכמנהיג הסוכנות היהודית לישראל, קודם לכן. הכל חשבו שעם פרישתו יחול מפנה במערך הפנימי במדינה. אולם כיום רבים הם השואלים: האם ומתי ישוב דוד בן־גוריון לראשות הממשלה?

דוד בן־גוריון עזב לפני כשנה וחצי את ירושלים, נעל את דירתו בשרדות ק"ל בתל־אביב, ועבר לגור בשדה־בוקר. אכסניתו זו, המרוחקת שעות אחדות מתל־אביב, היתה מאז לשם דבר בישראל. כאשר הירבה מר בן־גוריון לדבר על פיתוח הנגב וחיסול שממתו, ביקש להוכיח הלכה למעשה את האימרה: נאה דורש, נאה מקיים.

אלא, שברבות הימים, הפכה אכסניה זו נושא לכותרות ראשיות בעתונות הישראלית. כי לשם פרש ב.ג., ומשם הוחזר לשלטון — בשנות החמישים. לשם פרש עתה — ומשם מתנהלת עתה מערכה מחודשת. והרי לשון העובדות:

הבדלי מזג

כאשר פרש ב.ג. בשנות ה־50 מראשות הממשלה, הסתגר באכסניתו בשדה־בוקר. הכל חשבו שפרישה זו היא סופית. שר החוץ דאז, משה שרת, האיש השני בצמרת מפא"י, נבחר לעמוד בראשה. פנחס לבון מונה, בהמלצת ב.ג., כשר הבטחון. הימים נקפו, וראש הממשלה לשעבר, לא השמיע את קולו ברבים. הכל חשבו כי חלו חילופי שלטון סופיים — והכל כמו בא על מקומו בשלום. לפתע החלו להישמע זמירות חדשות. כחלוף תקופה לא ארוכה לפרישה זו

חלו מספר התפתחויות דראמאטיות: שר הבטחון דאן, פנחס לבון, הגיש את התפטרותו. שר הבטחון לשעבר, ב.ג., חזר לממשלה — לא כמי שעומד בראשה, אלא כחבר מן המנין: בתפקיד שר הבטחון. עוד זמן קצר חלף — וגם משה שרת התפטר מראשות הממשלה, וב.ג. חזר להיות ראש הממשלה.

האירועים כיום דומים במקצת לאלו של אז. אמנם מצויים הבדלים מסויימים. שכן, אז אצורצו אישי צמרת במפלגתו, וביקשהו לשוב באופן מידי. היום אין דברים אלה חוזרים על עצמם. אולם בחשאי מתנהלת מערכה לשובו של ב.ג. לשלטון. כידוע, היתה פרישתו האחרונה על רקע חילוקי דיעות חריפים ביותר בנושא היחסים בין ישראל לבין גרמניה עם ראשי סיעת תנועת החרות בכנסת, שהביאה להתנקשות אישית דרמטית שלא ירדה ימים רבים מעל גבי כותרות העתונות; אי הסכמה לעמדתו בשאלת המדענים הגרמניים במצרים מצד אחדים מאנשי צמרת מפלגתו; התפטרותו הדרמטית של הממונה על שירותי הבטחון בעקבות פרשה זו, ושורה נוספת של עניינים.

עתה שואלים, כפי שכבר צויין למעלה: מתי ישוב? לב.ג. לא קל כל כך לשוב עתה אל השלטון — כי ממלא מקומו, מר לוי אשכול, אינו מוכן לוותר על מקומו. ראש הממשלה דהיום עמל רבות כדי להגיע לתפקידו הנוכחי. הוא עלה במעלות הצמרת אט-אט, בביטחה ובאיתנות. תפקידיו הקודמים, במיוחד זה של שר אוצר, איפשרו לו מגע נרחב עם גורמים חשובים ושכבות רחבות. ומאז הורחק מר משה שרת, על-ידי ב.ג. מן החיים הפוליטיים, הוצמד התואר "מספר שניים" ללוי אשכול. הוא נתגלה כאיש פשרות, ולמעשה היה המתווך הראשי בין סיעת מפא"י והסיעות האחרות המועמדות לקואליציה, לשם הרכבת הממשלה האחרונה. "יורש העצר" זכה בתפקיד. עם התפטרותו האחרונה של ב.ג. בא הוא במקומו. זו לא היתה איפוא הפתעה.

רבים ההבדלים בין השניים — בעיקר במזג האישי. לוי אשכול מוצג בפני כל כ"אדם שקט" ו"בלתי מתפרץ", "מכבד את רעהו", "איש שיח" וכו'. ראש הממשלה החדש ניסה להוכיח כי אכן כן הוא. כך, למשל, הורה במסגרת רצונותיו אלו להעלות את עצמותיו של זאב ז'בוטינסקי ז"ל.

בשדה הפוליטי הבינלאומי ביקש לוי אשכול למצוא גשר אל ברית-המועצות; יצא לסיוור בארצות-הברית, בה נתקבל על-ידי הנשיא מר לינדון ביין ג'ונסון בכבוד ממלכתי רשמי — לו לא זכה קודמו בעת שלטונו. הישג אישי אחר היה ביקורו של מר אשכול בצרפת. קשה עדיין לסכם האם היו הישגים חשובים למר אשכול במסעו זה. ולאחרונה הוא נתון בישראל במאבק פנימי קשה על רקע שאלת המדענים הגרמניים במצרים. אולם זוהי פרשה בפני עצמה, ולא כאן המקום לפרטה, ולספר את מה שעדיין לא סופר.

המאבק על "המערך"

עם כניסתו למערכות השלטון הטיל לוי אשכול עצמו למשימה קשה ומיוחדת במינה: הקמת "מערך משולש". דהיינו למוג את שלוש המפלגות המכנות עצמן מפלגות הפועלים: מפא"י (מפלגת פועלי ארץ ישראל), מפ"ם (מפלגת הפועלים המאוחדת) ואחה"ע (אחדות-העבודה — פועלי ציון שמאל). מפא"י,

כיום הזה, אינה נחשבת כ"מפלגת פועלים". תיאמר האמת: היא מרכזת בקרבה שכבות רבות של אנשי ביניים, בהם מעמד בורגני, מעמד בינוני וסתם "עמך". על איחוד בין מפלגות אלה עוד דובר בתקופת שלטונו של דוד בן-גוריון. קויימו או שיחות ודבר מעשי לא יצא מכך.

לוי אשכול ניגש לנושא בכובד ראש. הינחתה אותו מגמה נכבדה שנועדה להוכיח, כי הנה, מה שלא הצליח קודמו, יעלה בידו. "הצלחה בשאלה זו תקבע את מקומו של לוי אשכול בהיסטוריה הפוליטית-פנימית בארץ, כמי שהצליח לאחד מפלגות שנלחמו האחת ברעותה ולגשר ביניהן", אומרים מקורביו.

מר אשכול פתח בשורת שיחות אינטנסיביות ביותר והוא ישב על המדוכה יומם וליל. האגוז הקשה ביותר לפיצוח היתה מפ"ם. מפלגה זו, שבעבר נטתה יותר לקומוניזם וכיום מגלה עמדה ניטרלית-שמאלנית, החליטה שלא להצטרף למערך משולש זה. מפ"ם ישבה שנים רבות בקואליציה. היא פרשה מן הממשלה עוד בתקופת שלטונו של ב.ג., על רקע של סיכסוכים קואליציוניים — ומאז היא משרתת באופוזיציה. כשהוחלט לנהל שיחות משותפות, הוצג התנאי הראשוני — צירוף מפ"ם לקואליציה. אלפי שעות הושקעו בדיונים על נושא זה. לבסוף, בכינוס מיוחד של מועצת המפלגה שנערך בשבת אחת בקולנוע תל-אביבי, הוחלט שלא להצטרף. הסיבה: אי מילוי דרישות יסודיות של מפ"ם בשאלות סוציאליות, חברתיות ומשקיות.

אחדות-העבודה נותרה בדד מול מפא"י. מפ"ם רחצה בנקיין כפיה — "לא מצטרפים וחסל"! קריאתה של מפ"ם אל אחה"ע להצטרף אליה, כדי להקים "מערך זוגי" מול מפא"י, נשארה כקול קורא במדבר. אנשי אחה"ע רק הביעו תקווה כי יום יבוא ומפ"ם תהווה חלק בלתי-נפרד ממערך של מפא"י ואחא"ע, העומד לקום.

ואז החלו שיחות "זוגיות". הן כבר נמשכות חדשים רבים, אין ספור. מנהיגי שני הצדדים כבר מודיעים מזה זמן רב, כי "בקרוב" יכונסו מוסדות מפלגותיהם כדי להחליט — לכאן או לכאן. והתקווה, לדבריהם, כי "המערך" המצופה בא יבוא. אולם לפי שעה אין ודאות בדבר. והסיבה פשוטה: מלבד חוגים פנימיים במפלגות אלה, הטוענים — ונימוקיהם עמהם — כי "המערך" לא יביא כל תועלת, מבקש דוד בן-גוריון בעצמו לתקוע מקלות בגלגלי מרכבת "המערך".

ועל ענין זה גועשים עתה מנהיגי המפלגות בארץ.

מלחמתו של בן-גוריון

מה הם סיכוייו של ב.ג. להצליח בכך? יש לדעת כי מפא"י היא מפלגה מאד מורכבת. חסידי ב.ג. מהווים בה, לכאורה, קומץ קטן. גמנים עמהם בממשלה שניים-שלושה שרים וקבוצה של פקידים בכירים. מאחורי מר אשכול מתייצבים רוב אנשי הצמרת והממשלה. אבל מצב זה עלול להשתנות. כי ברגע בו יחליט דוד בן-גוריון לחזור לראשות הממשלה — רק כח עליון יוכל למנוע זאת בעדו. ומצב כזה עשוי להתהוות, ללא ספק, ביום מן הימים. חבר-הכנסת בן-גוריון מתנגד

ל"מערך" בידעו כי כח זה, כאשר יתלכד, יכונן נגדו. מרבית מנהיגי אח"ע הם נגדו — ובתקופת "פרשת לבון" (שעוד ידובר בה) לחמו בו בעקשנות רבה. גם עתה הם מופיעים כ"מגיניו הבלעדיים" של פנחס לבון, אשר מפלגתו דחקה אותו כידוע לקרן זווית.

ב.ג. אינו אומר במפורש כי הוא נגד ה"מערך". תכסיסו פשוט יותר: טענתו מכוונת, בין היתר, כלפי ויתור כביכול שעשה יורשו בשאלת הבחירות האיזוריות. מאז ומתמיד דורש ב.ג. את שינוי שיטת הבחירות בישראל מזו הקיימת — השיטה היחסית לאיזורית (דוגמת אנגליה). על-פי דרישתו נכלל סעיף זה במצע של הבחירות של מפא"י לכנסת, ולפיו היא אף דרשה את אימון הבוחרים. בשיחות ה"מערך" הציגה אחדות-העבודה פרט זה כאולטימטיבי. משמע: על מפא"י לוותר על סעיף זה — כי אחרת לא יקום ה"מערך". לוי אשכול ניאות וויתר. הדבר העלה את חמת ב.ג. — שיצא באופן חוצץ נגד. הוא אף הרחיק לכת. בכנס מיוחד של מפא"י שנערך ב"בית ברל", בעת שהות מר אשכול במסעותיו המדיניים בחו"ל, העלה ב.ג. תכנית לשינוי שיטת הבחירות, והיא: מפא"י תלך לבחירות לכנסת כשעל דגלה חרותה הדרושה לשינוי השיטה. באם היא לא תקבל רוב מספיק, דהיינו 61 חברי-כנסת (מתוך 120), יתפטרו כל חבריה מן הכנסת. קואליציה אלטרנטיבית שתקום מן הסיעות הקטנות, ממילא לא תחזיק, לדעתו, מעמד. תיערכנה בחירות חדשות, שהן תבאנה, לדעתו, את הרוב הנדרש למפא"י. כאשר חזר אשכול ממסעותיו המדיניים רבה היתה מורת רוחו מהתפתחויות אלו, שנעשו דווקא בעת נסעו לרומם את שם ישראל בעולם. הוא חידש את שיחות ה"מערך" — אולם שני הצדדים עמדו בעקשנותם: אח"ע חזרה והציגה זאת כתנאי אולטימטיבי, וב.ג. מצידו לא אבה לוותר. היו נסיונות פיוס בין ב.ג. ואשכול, אך ב.ג. לא נסוג "כהוא-זה" מעמדתו.

חששותיו של אשכול

מה הן חששותיו של לוי אשכול? "פרשת לבון" טרם תמה. אמנם ועדת שבעת השרים של ממשלת ישראל טיהרה אותו לחלוטין, אבל ב.ג. עד היום לא השלים עם ההחלטה של ועדה ממשלתית זו. מאז פרישתו משרות כותרות העתונות בישראל כי ב.ג. עומד לדרוש מחדש בירור פרשה זו. אין ספק כי חידושה תגרוף את ישראל מחדש לקלחת פנימית סוערת ביותר. ב.ג. העסיק צוות של עורכי-דין נודעים כדי להכין פנייה מיוחדת ליועץ המשפטי של ממשלת ישראל — וכלולה בה הדרישה לבדוק אם עבודת ועדת השרים ומסקנותיה היו חוקיות. ב.ג. סבור שלא. הוא כבר הגיש את פנייתו לשר המשפטים, בצורת חוברת בת מאות עמודים, המגוללת את דברי ימי "פרשת לבון". יום לאחר מכן, נתכנסה מזכירות מפא"י כדי לדון ב"מערך". אף אם יאשרו מוסדות המפלגות את הקמת ה"מערך" אין איש יודע מה תביא השעה שלאחר מכן. וכן — להיפך. פנחס לבון עצמו מהווה איום על ה"מערך". דרישתו אל לוי אשכול להחזירו בצוותא עם אנשיו לפעילות מליאה במפא"י טרם נתקבלה. טרם נעשה צעד דראמטי אשר יגשר בין הניצים — ויחזיר את פנחס לבון לצמרת. כרגע פרוש

האיש מכל עיסוק ציבורי. לימינו קבוצה אידיאולוגית — „מן היסוד“ — עם בטאון משלה, אסיפות, פגישות, ותו לא. אבל, מעת לעת, מאיימים אנשי קבוצה זו כי יפרשו ממפא"י ויצעדו בגפם לבחירות להסתדרות העומדות להערך בעוד חדשים אחדים — ב־1965.

נוסף למערכה פנימית זו — ניצב מר אשכול בפני מערכות קשות בתוככי הקואליציה. הנושאים הדתיים גודשים לעתים סדר יום מלא של הממשלה — וחילופי דברים די חריפים נערכים לעתים קרובות בין השרים הדתיים והלא-דתיים. גם האופוזיציה לוחמת בעוז בממשלה. סיעת תנועת החרות, למשל, מעלה לעתים קרובות את שאלת המדענים הגרמניים במצרים, שהממשלה הסתככה בה ואינה יודעת כיצד ואם להמשיך ביחסים תקינים עם גרמניה, המסרבת להוציא את מדעניה משם.

מן הנמנע הוא לסכם פרק זה — ולו בגלל העובדה כי כל יום נוסף בישראל „מוליד“ עובדות חדשות.

הצפוי איחוד בין תנועת החרות והליברלים?

מעריך נוסף הוא זה הצפוי בין תנועת החרות והמפלגה הליברלית. תנועת החרות — ממשיכתו של הארגון הצבאי הלאומי — היא המפלגה השנייה בגדלה במדינה. חרות מהווה את מפלגת האופוזיציה הראשית בישראל. כמפלגת אופוזיציה היא חותרת אל השלטון. היא קיבלה למעלה מ־12 אחוז מכלל הבוחרים. קולותיה באים מכל השכבות. בבחירות האחרונות, למשל, רב היה מספר הפועלים שהצביעו עבורה. זאת הוכיחה הסטאטיסטיקה. לפני שנים אחדות פנתה תנועת החרות אל מפלגת הציונים הכלליים בהצעה לצעוד בצוותא לבחירות לכנסת, כדי לכבוש מספר רב יותר של קולות מצביעים, ובכך להשיג אולי את השלטון. המשא-ומתן שנערך בין שתי המפלגות לא הצליח. לאחר מכן התאחדו הציונים הכלליים עם המפלגה הפרוגרסיבית, ושתיהן ידועות היום בציבור בשם: המפלגה הליברלית. יושב-ראש תנועת החרות, מר מנחם בגין, חזר ופנה אל נשיאי המפלגה הליברלית, בהצעה לצעוד יחד בבחירות לכנסת. כיום יש לשתי המפלגות גם יחד שלושים וארבעה צירים. ההנחה היא כי צעידתן במשותף תוסיף להן עוד כעשרה צירים — משמע: קרובים יותר למטרה הנכספת של הרכבת הממשלה. אולם עד כה נסוגה המפלגה הליברלית מכל נסיון כזה. מפעם לפעם קמים אישי ציבור הפונים אל ראשי הליברלים ומטיפים באזניהם, שמא בכל זאת יסכימו למשא-ומתן כזה. יש אפילו חוגים נרחבים במפלגה זו, המבקשים עתה ליזום את כינוס המוסדות המרכזיים שלה, כדי להביא את ההצעה לדיון נרחב, ולקבל החלטה חיובית, גם לאחר שמרכז מפלגה זו כבר דחה פעם הצעה כזו.

ברגע זה, הכל תלוי במפלגה הליברלית; מכיוון שהסכמתה העקרונית של תנועת החרות קיימת ומנהיגיה וראשיה כבר מוכנים להיכנס למשא-ומתן כזה. תנועת החרות גם תתמודד בחודש מאי הקרוב, לראשונה, בבחירות הכלליות להסתדרות. היא הקימה שם סיעה — בשם „תכלת לבן“ — ומתכוונת לבוא אל בוחרי ההסתדרות במצע חדש לחלוטין, שלמעשה קורא תגר על מדיניותה

הנוכחית של מפא"י בהסתדרות. גם לליברלים סיעה בהסתדרות. מערך משותף של שתי סיעות אלה, היה מביא לשינוי-ערכין כללי בהסתדרות. קואליציה של הימין

שאלה אחרת היא: המחנה הדתי. בכנסת נמצאות שלוש סיעות דתיות: המפלגה הדתית-לאומית (לשעבר: המזרחי — הפועל-המזרחי), אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל. המפלגה הדתית-לאומית ופועלי אגודת ישראל משתתפות בקואליציה הממשלתית. אגודת ישראל נמצאת באופוזיציה. מעת לעת דנים על הקמת חזית דתית מאוחדת של שלוש הסיעות, שתצעדנה בצוותא בבחירות לכנסת ככח מגובש. דבר שעשוי להגביר את כוחן.

שני גופים מאוחדים אלה — חרות והליברלים מחד, והדתיים מאידך — עשויים להקים קואליציה אשר תדחוק את הקואליציה הקיימת ותשנה את מיבנה המשטר הקיים בישראל. חברי-הכנסת דוד בן-גוריון חושש ביותר מפני זאת. לאחרונה אמר בראיון ל"ג'ואיש אובסרבר" בבריטניה, כי קואליציה כזו בישראל יתכן ותתגשם.

איחודן של מפלגות בישראל, מן השמאל וזמן הימין, הוא עדין בשלב הדיון. "מעריך" כזה או אחר עשוי להביא לתוצאות מרחיקות-לכת ביחסי הכוחות הפוליטיים במדינה.

בְּשִׁפְעֵי שְׁפֵעֵינוּ

מאת יצחק זילברשלג

הַשְּׁפֵעֵנוּ כְּמִנְנוּ. הִרְעֵכְנוּ נַפְשֵׁנוּ.
בְּשִׁפְעֵי שְׁפֵעֵינוּ.

בְּתִינּוּ מְלֵאִים, אִף יְמִינוּ רִיקִים.
מְלֵא רִיק מַצְבֵּנוּ.

אִין אִשֶׁר בְּעֶשֶׂר כְּרוּף כְּנַחֵשׁ
עַל כָּל הַגְּיוֹנֵינוּ.

אֶתְבָּה נְחַנְקָה וְרַעוּת נַחְנָקָה
כְּלוֹ רְגִשׁוֹתֵינוּ.

וְתַעֲנוּג בֶּן יוֹמוֹ וַיֹּאשׁ בְּנִקְיִים
נֹתְרוֹ לְקִנְיָרְנוּ.

על דוד פוגל ומאמרו

דוד פוגל (1891-1944?) נחשב למשורר נשכח, היינו — משורר שבזמנו הלך בצידי דרכים, ולאחר מותו נשארו שיריו כמוסים אישם בין דפי כתבי-עת ישנים, ושמו הגיע רק לאזני מעטים.

כזה היה המצב עד השנים האחרונות. פוגל, שהקדים את זמנו, מצא קוראים רבים לשירתו בימינו, בישראל, ביחוד בין קוראים ומשוררים צעירים. סיבה עיקרית לדבר היא הריאקציה ללשון מליצית ואידיומטית שמרוב דשינות מאבדת בה המלה היחידה את ערכה. היות העברית ללשון חיה גורם לסופר העברי בימינו להיזהר, להימנע משימוש בנרדפות בלא הבחנה, לשמוע במלה את כל מה שיש בה — את האסוציאציות שהיא גוררת עמה ואת המובן המוחשי המדויק, שקנתה לה בשימוש החי.

תופעה זו ואחרות הביאו לגאולתו של פוגל. שיריו, אלה שהופיעו בספרו „לפני השער האפלי“ (וינה, 1923) ואלה שלוקטו מכתבי-עת ומעזבונו, עומדים לראות אור בארץ. ספר השירים נערך בידי דן פגיס, והוא אף הקדים לספר מבוא מאלף ומאיר עינים. הקורא המעוניין במלוא הפרטים על פוגל ושירתו ימצא את עיקר המבוא של פגיס ב„מולד“ (תמוז, תשכ״ד).

המאמר המובא להלן לא נדפס מעולם. היתה זו הרצאה שנשא פוגל במסעו בפולין בשנת 1931. בתו של פוגל, גבי תמר מזרחי, הגרה בניו-יורק, הואילה למסור לידי כמה מיסמכים חשובים מעזבונו של המשורר. בין היתר נמצא מאמר זה, כתוב בכתב יד בהיר ונקי, ערוך כנראה לקריאה לפני קהל. על כך מעידים ראשי הפרקים המופיעים בשולי העמודים.

ההרצאה ניתנת בזה ככתבה, בלא כל שינוי, גם אם יש בה פגיעות באנשים החיים עמנו ונחשבים בעינינו, נראה כי למען האמת ולצורך הבנת אותה תקופה, ראוי להביא את הדברים במלואם. הושמטו רק תארים חריפים שהצמיד פוגל לשמותיהם של שלונסקי ושטיינמן. אין המערכת ולא המביא-לדפוס מזדהים בהכרח עם טעמו של פוגל.

להבנת הרקע של אותה תקופה, היחסים בין סופרים עבריים באותם הימים, הננו מפנים שוב את הקורא למאמרו של דן פגיס הנזכר לעיל. בנוגע לענינו אומר שם פגיס:

„כשהופיע, לפני השער האפלי הציג אותו אברהם שלונסקי ברשימה עוקצנית כמעין אחיזת עינים של עדינות יתירה או גלישה באנאלית ליגון ולגעגועים מעורפלים. הוא שם ללעג את השימוש הרב בסמליות הצבע השחור ואת נימת הבדידות שבקובץ. (. . .) כאן, מלבד ענינים שבטעם אישי, השפיעו אולי החילוקים שבין השירה העברית שנשמעו בה הדי המודרניים הרוסי, ובין אותם שירים עבריים, מועטים בשעתם, שנתקרו לעולם השירה הגרמנית מתחילת המאה. מעברו השני של המיתרס אנו שומעים הדים לאותה מחלוקת

שבטעם בהרצאה שהרצה פוגל בשנת 1931. (...) כנראה, רצה לגמול לו [לשלונסקי] על אותו מאמר עוקצני, אך אין ספק שהשפיעה כאן גם גישה עקרונית מנוגדת".

מענין לשים לב לסגנונה של הרצאה זו, העוסקת בעניני סגנון. בהרצאה ניכרת חתירתו של פוגל להבעה בהירה ומדוייקת. הוא אינו משתמש במלים שלא לצורך. מענינים אף תקוניו ומחיקותיו בכתב-היד:

בקטע על אחד-העם היה כתוב: "... משום שהעביר רעיונות דרך צנורות סגנון בהיר, שקוף" — פוגל מחק את המלה שקוף.

בקטע על גנסין, במקום "המעבירה את עצמה", היה כתוב "הנוהגת". באותו קטע, במקום "אף כמלוא נימא" היה כתוב "אף כלשהו".

בקטע על דבורה בארון, במקום "העצב הקל שהם נוסכים" היה כתוב "שהם מטפטים".

בקטע "זייפנים", היה כתוב "משל הדיוט" ופוגל תיקן — "משל עממי". שמו של ביאליק כתוב בלא אלף ובפתח תחת היוד.

משה הנעמי

דוד פוגל בשנת 1914

לשון וסגנון בספרותנו הצעירה

מאת דוד פוגל

בבואי להרצות על נושא זה, עלי להגדיר תחלה הגדרה מדויקת ויסודית את מהותם של שני מושגים אלו: לשון וסגנון, שרבים טועים בהם ומחליפים אותם זה בזה, ואחר כך אוכל להקיף בסקירה כוללת את תופעות היצירה העברית החדשה.

לשון.

מהי לשון? לשון פירושה: סכום של מלים, בטויים ונוסחאות, עם חוקים דקדוקיים וסנטכסיים, השמורים באוצר האומה בכתב, או הנמסרים בעל פה מדור לדור, מאבות לבנים, כשפה מדוברת. יחס הגומלין בין החברים של קבוץ-אנשים ידוע מותנה בלשון משותפת לכולם, שהיא המגשרת גשרים בין אדם לחברו, מתוך שהיא קובעת אמצעי בטוי מובנים לכל אחד החברים של אותו קבוץ או של אותה אומה. הלשון, שכל עצמה לא באה אלא לשמש אמצעי-בטוי בלבד, דרכה לילך ולהתעשר מדור לדור, לילך ולהתרחב בהתאם לחיים המתחדשים צורתם, המסתעפים בלי חשך לגונים וגוני גונים חדשים לבקרים. כוח היוצר הנעלם, האנונימי, השפון בחיוני כל אומה ואומה, עובד בלי הפסק ובורא כלי בטוי חדשים לצרכי חיים חדשים, אולם פרוצס זה של התחדשות והתרחבות מתמדת אינו מוציא את הלשון מתוך תחומיה והשם סגנון אינו הולם אותה. אין כאן שאלה של עניות ועשירות באוצר הבטויים, לא הכמות מכריעה, ולא היא המעלה את הלשון, שמהותה תכליתיות, למדרגת סגנון.

סגנון.

הסגנון מתחיל אך ורק עם תופעת האישיות, עם הפרט היוצר. ההבדל בין לשון וסגנון הנהו ההבדל שבין שיגרה לצורה עצמית. חז"ל אמרו: "אין שני נביאים מנבאים בסגנון אחד" — ויפה אמרו, כי במקום שאין עצמיות, במקום שאין ראית עולם חדשה, ראשונית, מקורית, המוצאת לה דרכי ניב מתאימים — שם אין סגנון. הסגנון הנהו שם נרדף למקוריות, לעצמיות, לחותם האישיות היוצרת. היוצר התופס את העולם תפיסה חדשה ומקורית, המגלה בו צדדים וגונים חדשים, שעין לא ראתם לפניו, השופך אור נפשו המיוחד, אור עולמו הפנימי על העולם שמחוצה לו והגובל את החומר הלשוני כעיסה ומכשירו לקליטת עצמיותו ובטואה — יוצר כזה יש לו ממילא סגנון משלו, סגנון עצמי, נבדל מסגנוני היוצרים חבריו, שחותם בולט של אישיותו טבוע עליו. הסגנון הוא צבע נפשו של היוצר, הבטוי הטבעי שלו, אמתו הפנימית. הסגנון הוא האדם, הוא מהותו המיוחדת לכל גלוייה ולכל קפליה הטמירים, היוצאת לרשות הרבים על ידי היצירה, באמצעות הלשון, שנתעלתה למדרגת

סגנון, אנב חותם העצמיות. ואחת היא לנו כאן, אם יוצר פלוני שליט באוצר לשון עשיר או עני; אחת היא לנו, אם כחו רב לו בחדושי מלים, אם לאו. כל זה אינו מעלה ואינו מוריד. עיקר לנו כאן הפנים ולא החוץ, עיקר לנו הצבע הספציפי של נפשו, צביונה העצמי, הנותן גון מיוחד לאפני הבטוי שלו. **יצירה.**

כל יצירה אמיתית, ראוייה לשמה — סגנונה המיוחד עמה. ואין אני בא לקבוע מסמרות ולומר, שהסגנון, שהוא חותמה המובהק של כל יצירה, מוכרח להיות יפה. פעמים שהסגנון אינו יפה, ולא עוד אלא שהוא מכוער, מרגיז, צורם את העצבים — בכל זאת אין הוא יוצא על ידי כך מכלל סגנון. כשם שאתה מוצא בתבל, במעשי אלהים, כל מיני יצורים מכוערים, בעלי מומים ולקויים שונים, גופניים ונפשיים, שהם לדעתנו יצירות מגונות בסגנון מגונה — ואף על פי כן, הואיל ויצירות אלו בנות קיימא הן, הואיל ונפח באפן רוח חיים והן נושמות אויר ומתקיימות — מגדר יצירה לא יצאו, כך גם אתה מוצא במעשי ידי אדם, באמנות, שהיא עולם בתוך עולם, עולם מתחרה בעולם. אומרים, שסגנונו של דוסטויבסקי איננו יפה, אינו מלוטש די צרכו ואיננו מבריק — לגופא דעובדה אין נפקא מינה. העיקר הוא, שאותו סגנון שמש בטוי שלם וממצה לעולמו הגדול והעמוק של אותו גאון עלאי.

פכום.

מן האמור יוצא איפוא, שאין יצירה אמיתית, ראשונית, בלי סגנון עצמי, ושסגנון ערטילאי הנהו דבר המופרך מעיקרו. לשון סתם משמשת אמצעי להבנה הדדית בין חברי קבוץ ידוע. מהותה תכליתית בלבד ובה היא מוצאת תקונה. הסגנון, שאף הוא תכליתי בבחינה ידועה, יעודו למסור את הגונים המיוחדים של נפש היוצר, את תפיסת עולמו הספציפית. אל ה"מה" מצטרף כאן ה"איך" של יצירה ובטוי. אין סגנון אלא סגנונים; כמספר היוצרים האמתיים כך מספר הסגנונים.

ספרותנו הצעירה.

ספרותנו הצעירה כרוכה אמנם בסופרים רבים, אולם בעלי הסגנון מצומצמים מאד, משום שהיוצרים העצמיים מועטים. ישנם אצלנו בעלי לשון, שבטוים עני או עשיר, יש לנו מחדשי לשון, שעושים מעשיהם בכשרון בלשוני ואף גם בחוסר כשרון, בטעם ובחוסר טעם, ישנם בספרותנו בעלי נוסח למכביר, שנטלו מלוא כליהם מן המוכן באוצר לשוננו, נוסח תנכ"י, מדרשי, משנתי, — אך בעלי סגנון עצמי מעטים.

אחד העם.

מדוע אנו עומדים משתאים בפני סגנונו של אחד העם? מפני שאחד העם נתן בטוי בסגנונו העצמי למחשבות חדשות, מקוריות, משום שהעביר רעיונות בהירים דרך צנורות סגנון בהיר, שיצר לו לצורך זה. מאחד העם יש לנו ללמוד הרבה. לא שעלינו לחקות חלילה את סגנונו כמו שהוא. חקוי לעולם אין בו משום

יצירה. אבל עלינו ללמוד את השיטה, את הפרינציפיון שהדריכו בעבודת יצירתו, את שאיפתו להתאמה גמורה שבין סגנון ותוכן מחשבתו, את הבטוי המלא והמדויק למחשבה הגויה עד סופה, וכבר ביאליק ידע שממנו יש ללמוד והוא קרא לאחד העם רבו. שופמן.

ושופמן? כלום אפשר להפריד בין סגנונו המצומצם, הקולע, הממוג יסודות ליריים ותיאוריים, ובין תרכובת נפשו העצמית? שופמן, שערטל את סגנונו מכל יתיר, מכל שמץ של דברנות שבלהג, מכל ריתוריקה תפלה, מכל הפרזה לשונית — פתח לנו פתח אל נפשו הישרה, הנאמנה, שאין לפניה אלא אמת היצירה בלבד, דרך שפופרת מיוחדת לו לעצמו מציץ שופמן על העולם ועל חזיונות החיים והוא מוסר לנו מה שראה, את הצבעים, את היחוסיים, את פגעי האדם, את חליפות הטבע, בלבוש סגנוני מיוחד לו לעצמו, שאין לזרים חלק בו. עצמיותו בולטת כל כך, עד שאם נקרא פסוק אחד משלו גם בלי חתימת שמו, מיד גדע את יוצרו. גנסיין.

הוא הדין בגנסיין. אף הוא נגלה אלינו בסגנון נפשו המיוחדת, זו שהיתה מורכבת יותר, צבעונית יותר, ויתכן גם לומר, חולנית יותר מזו של שופמן. בסגנון המתפתל עקלקלות, הסוטה זוגנית למשעולים חבויים, המתאמץ להאיר פנות אפלות שבנפש, קפלים מקרוסקופיים, שעין ההכרה הבהירה עדיהם לא תחדור, הרודף לצוד ברשת הבטוי את בנות-הגון הרגעיות הכי דקות של הרגשות והתחושות בעצם שטפם הדינמי, במצב ההתוך שלהם, גלה לנו גנסיין את נפשו המעונה, הנפעמה תמיד, הנגועה בחטטנות גדושה, המעבירה את עצמה בלי הרף תחת שבט ההתול, המשוללת ספוק עצמי אף כמלוא נימא, אותו ספוק עצמי, שהוא מנת חלקם של הטומטמים מתוך שובע ושל קצרי הראות. סגנונו המלא, המגוון, המכביד עלינו לפעמים כמעמסה, מתיק את מבטנו מן החוץ אל הפנים, מן הנגלה אל הנסתר, אכן, עוד יותר משהיה גנסיין פרוזאיקן היה משורר בפרוזה. את הפרוזה של גנסיין אפשר להשוות לפרוזה של המשורר הגרמני הגדול, ריינר מריה רילקה. ברנר.

שונה לגמרי הוא סגנונו של ברנר. זהו סגנון של עני המסתמק בלחם ובצלים, של נכנע מפני הגורל האנושי, של כפיפות ראש מתוך צדוק הדין. סגנון פשוט וענו, ללא כל ברק וללא גנדרנות, הנוהג קצת רשול בעצמו, מתוך אדישות גמורה לגבי כל גיהוץ חיצוני. דבורה בארון.

אסור לי לעבור בשתיקה על יוצרת אמתית כדבורה בארון, שצניעות הניב שלה משקפת את אצילות נפשה הטהורה, ספוריה של סופרת זו פנינים הם בספרותנו העניה כל כך מפרוזה ראויה לשמה, העצב הקל שהם גוסכים לתוך לב הקורא נובע מאותו מעין היגון, שממנו שואבים כל האמנים הגדולים בכל דור ודור.

זייפנים.

מקוצר המצע אי אפשר לי למנות כאן כרוכל את כל בעלי הסגנון שבין משוררינו ומספרינו, שעצמיותם היא סגנונם. משל עממי ואומר: את הדבר הטוב הכל מבחינים. אולם עלי לכוון עכשו את דברי כלפי הזייפנים, שבשנים האחרונות נתרבו כל כך בספרותנו, כלפי בעלי הלשון, בעלי הלהג הויק מכל תוכן יצירתי ומכל קורטוב של עצמיות. כמו אצלנו סופרים, שלשונם אומנותם, החסרים לחלוטין כל חיות עולם, כל חבלי יצירה והרוגמים אותנו בפצצות לשוניות שאינן מתפוצצות כלל, וכשהן מתפוצצות במקרה — הריהן רק משמיעות קול רעש ואינן מדליקות, מחוסר חמרי שרפה. מזויפי סגנון הם, מזויפי יצירה, ואפילו מזויפי עצמיות, וכשאתה מסתכל בהם מקרוב, אתה מוצא אצלם רק פטופטי מלים בלבה, ללא כל יסוד של אמת נפשית. סופרי-כביכול אלו תקלה הם לספרותנו. מעותים הם את טעמו של הקורא התמים, מסיגים את הספרות כדי חמשים שנה אחורנית. לדאבוננו עדיין נשתמרה בנו, ואפילו במעולים שביננו, שמינית שבשמינית מאותה חבת לשון קודש, שמקורה בימי ההשכלה, וחבה זו היא המסלפת שלא מדעת את משפטנו, בבואנו לדון על דבר כתוב עברית.

חבת לשון קודש.

אף על פי שמאז כבר נהפכה שפתנו לשפה מדוברת בפיות רבות יהודים והיא משמשת כבר בטוי חילוני לצרכים חיוניים של יום יום — עדיין אנו מתיחסים לעברית כלדבר שבקדושה, ומכאן חוסר הקפדנות והסלחנות, שכרוך בהם מעוט דמותה של ספרותנו. זיקתנו המיוחדת לכתב האשורי היא המקלקלת את השורה. בכל דבר כתוב עברית, ובפרט בדבר הכתוב בלשון-קודש מסולסלת ומלאה חדושי מלים ובטוים, אנו נוטים לדון לקולא. שלא מדעת אנו משתמשים באיפה ואיפה: איפה אחת, מלאת המשקל, לספרות לועזית, ואיפה שניה, פחותת המשקל, לספרות עברית. לו היינו מחמירים יותר, בוחנים יותר לטיב היצירה ואמתותה, ואלולא היינו משוחזרים מן העובדה, שזוהי ספרות לשון קודש, היינו מעמידים את ספרותנו על טהרתה, היינו מבערים מקרבה את כל הקוצים המעכבים את גדולה והתפתחותה.

הקפיצה בראש.

כי זייפנים אלו אינם יושבים בקרן זווית ועושים שם מה שעושים. הם קופצים בראש, כדרך כל ההדיוטות, מתימרים להיות מדריכי הספרות, להיות בנותני טעם, מחיים ומחדשים כביכול. מוציאים הם שבועונים ומפצים את שטרותיהם המזויפים ברבים, מכשכים בלשונם מבוקר עד ערב, מציפים אותנו בחרוזהם הריקים מכל תוכן נפשי ובדברי הפרוזה שלהם, שאין בהם אלא כדי לגנוב את דעת הקורא התמים בלהטי הלשון. ואמנם רבים טועים בהם וחושבים אותם ליוצרים אמתיים, שסגנונם המיוחד עמם, ולא עוד אלא שאף בין המבקרים המסמכים יש כאלה המרימים את הרעשנים הללו על נס ומציינים אותם כיוצרים למופת. אבל מוטב לי להיות מוציא שם רע בשללי ממבקרים אלו את כשרון ההבנה, מאשר לעשות שקר בנפשי ולהעמיד את המלהגים מסוג זה בשורת היוצרים האמתיים.

חוסר מבקרים.

עובדה היא שבעשר השנים האחרונות שוררת בספרותנו הפקריות גמורה, לית דיין ולית דיין, וכל גער מושך בעט הרוצה ליטול גדולה לעצמו בא זנוטל, באין מכלים דבר. עדים אנו לחזיון המעציב, שעם ישראל אשר העניק לספרויות העולם את המבקרים הכי חריפים והכי חודרים — לו לעצמו, לספרותו, לא השאיר אף אחד. לו היו לנו מבקרים גבונים ויודעי דבר — כלום יכול היה [...] כשלונסקי להרים ראש? וכלום לא היו מגלים ברכים את קלונו של [...] כשטיינמן? והאנדרולומוסיה המדרשית הנבוכה של פלוני הסופר, שהוציאו לו מוניטין כיוצר אמתי — וכי היתה קונה שביתה בספרותנו? מזכיר אני את אלה, מפני שהם טפוסיים כבעלי לשון ויכולת בלשנית, בלי סגולות סגנון והיצירה העצמית, ומפני שהם אבן מכשול לקוראים ומבקרים יחד. מלבדם ישנם עוד הרבה בעלי לשון כאלה — מספרם לגיון. מי שקרא את חרוזיהם וספוריהם כמוני, וכמוני לא הבין את כונת הדברים, יודה בפה מלא לדעתי, שעסק לנו עם עשייה ולא יצירה, שלפנינו אנשים, השואפים בכל מאודם להראות כיוצרים, וכיוצרים מקוריים, והם עושים כל מיני מעשי לשון כדי לאחו את העינים.

מקוריות.

סופרים מסוג זה שוכחים פרט קטן אחד, היינו, שמקוריות אינה נעשית ברצון ובכונה, שהיא אינה מלאכה שניתנה להיות נלמדת, אלא היא סגולה הטבועה מלידה בטבעם של נבחרים, ולפרקים שלא מדעת בעליהם. כל יוצר אמתי הוא ממילא מקורי, חדש. ליצור אפשר רק דבר חדש, ולא דבר שכבר יצור הוא ועומד.

החדוש הוא היצירה.

ובמדה שהיצירה מכילה חדוש, תפיסת עולם עצמית, במדה זו חל עליה השם יצירה, ובמדה זו היא מופיעה בסגנון חדש, עצמי. אין איפוא בסגנון אלא מה שיש ביצירה, ויצירה משמעה חדוש, ראשוניות, עצמיות נפש היוצר.

ל ה ג.

הלשון, שבה מתממשת היצירה, מתעלית למדרגת סגנון על ידי הטון החדש, על ידי הצבע המיוחד, הנאצל עליה מנפשו העצמית של היוצר. ואלו לשונם של הסופרים הזויפנים, מכיון שבשקר יסודה, מכיון שלא באה לבטא שום דבר הטעון בטויו, ניטל ממנה גם בסיסה התכליתי והיא יורדת למדרגת להג ופטפט.

מליצה.

המליצה השדופה, אותה העלאת הגרה של פסוקים מוכנים, אשר התקשט בה בשעתה כל "משכיל" ריק ומחוסר כשרון, מליצה זו, שכבר סתמנו עליה פעם את הגולל, קמה לעינינו שוב לתחיה, אם גם בצורה שונה קצת, בצורה יותר מודרנית, כדרישת זמננו.

צוואתו של ר' יהודה הנשיא

לומרו של יצחק בן-צבי,
הנשיא השני של מדינת ישראל.

מאת ביאליק מ. לרנר

הנשיא המנוח יצחק בן-צבי ז"ל נוהג היה ללמוד סוגיא בתלמוד ירושלמי — מסכת כלאים פרק ט, הלכה ג בכל שנה ביום פטירת אביו, ר' צבי שמש. אמנם בעתונות סופר שהיה לומד את כל הפרק התשיעי שבמסכת זו, אך המתבונן שם יראה שאין לו ולפרק כל קשר למאורע, בעוד שהמשנה השלישית עוסקת בעניין תכריכי המת... אין בהן משום כלאים, וכל הגמרא הירושלמית (אין תלמוד בבלי לסדר זרעים) על משנה זו, מוקדשת לתיאור פטירתם וקבורתם של כמה מחכמי התלמוד מימי ר' יהודה, הנשיא ואילך. "רבי" (= ר' יהודה הנשיא), רב הונא, ר' חייא, ר' יוחנן וכו', מפליגים כאן בשבחה של הקבורה בא"י, מצווה שיהודים רבים משתדלים לקיימה עד ימינו¹.

תיאור פטירתו ודבריו האחרונים של רבי, זכה למקום נכבד בספרות התלמוד והמדרש, כנאה לאחד מגדולי ישראל שהלך לעולמו. ואולי יש לומר שמבחינת ענינו והיקפו שני הוא לתיאור פטירתו של "משה רבינו"², אבי הנביאים. ואמנם כבר הישוו חכמים את השנים באמרם: "מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד" (סנהד' לו, א).

על גדולתו של ר' יהודה הנשיא ובני משפחתו אף למדנו באבות (ו, ח) : ר' שמעון בן יהודה אומר משום ר' שמעון בן יוחאי : "הנוי והכח והעושר והכבוד והחכמה היוקנה והשיבה והבנים, נאה לצדיקים ונאה לעולם"... ורבי שמעון בן מנסיא מוסיף : אלו שבע מידות שמנו חכמים לצדיקים, כולם נתקיימו ברבי במלואו.

הוראותיו האחרונות של ר' יהודה הנשיא טרם מותו, המכונות ע"י הרמב"ן "צוואתו דרבי" (ס' "תורת האדם" — ענין הקבורה), המופיעות בירושלמי כלאים ט, ג נתפרסמו ברבים. אך המעיין בתלמוד הבבלי כתובות קג, א יעמוד על השינויים הרבים בין שני התלמודים הטעונים הסבר על מנת להבין את העניין במילואו.

ראשית, לפי הירושלמי, ציווה שלושה דברים בשעת פטירתו : א) "אל תזוז אלמנותי מביתי ב) ואל תספדוני בעיירות ג) מי שניטפל בי בחיי יטפול בי במותי". ור' חזקיה הוסיף עוד שנים : ד) "אל תרבו עלי תכריכיך ה) ותהא ארוני נקובה בארץ".

אך בבבלי נמסרים הדברים בסגנון אחר ובסדר אחר, בתוספת פרטים רבים ובחיסור אחדים. שם מחולקת הצוואה לשלושה שלבים : 1) לבניו — "לבני אני צריך" 2) לחכמים — "לחכמי ישראל אני צריך" 3) מסירת סדרי חכמה וסדרי נשיאות לר' שמעון ולרבן גמליאל (השלישי).

א. אשתו וביתו — אלמנת הנשיא

ציוויו הראשון לבניו, שבו פתח את דבריו: „הזהרו בכבוד אמכם, נר יהא דלוק במקומו, שולחן יהא ערוך במקומו, מיטה תהא מוצעת במקומה...“ עורך את תמיהתו של התלמוד הבבלי — וכי אין זו מצווה מפורשת בתורה: „כבד את אביך ואת אמך“ (שמות כ, יב)? וכך, מהו עניין „נר דולק במקומו, שולחן ערוך במקומו מיטה מוצעת במקומה“ בהדגשה יתירה על המלה מקום?!

נראה לי, שכל הפרטים הללו מתקשרים עם מה ששנינו בירושלמי: „אל תזוז אלמנתי מביתי“, כלומר: כבוד האם דורש שהיא תשב במקומה — באותו בית בו ישבה בחיי בעלה, ובל יחולו שינויים כל שהם אחרי פטירתו, לא בתנאי מגוריה ולא במקום מגוריה. הבנים מצווים להשגיח על קיום תנאי זה ולהניחה לדור בביתו של הנשיא, שהוא „מדור לפי כבודה“¹. ובאותו בית היא תשב ותאכל, ובאותו בית תעמוד מיטתה ועליה היא תישן כבימי בעלה.

ובתוספתא (כתובות יא, ה), אנו שומעים בפירוש שבני האלמנה חייבים לדאוג לכל צרכי אמם — לדיורה, לכליה היקרים ולכל נוחיותה, בדיוק לפי אותם התנאים שהיתה רגילה בהם בחיי בעלה: „האשה שמת בעלה יושבת בבתים שישבה בהן בחיי בעלה, משתמשת בעבדים ושפחות בכלי כסף וכלי זהב שנשתמשה בהן בחיי בעלה שכך הוא כותב לה...“ ועיקר הדברים הובאו ג"כ בירושלמי.

ושאלו שם — מדוע היה צריך לצוות את בניו על כך, הרי ר' יהודה הנשיא, עורך המשנה (משנת רביי) כתב בענין זה משנה מפורשת? אך מתוך תשובת ר' דרוסא²: „דלא ימרון לה ביתא דנשיאותא (הוא) משועבד הוא לנשיאותא“ (שלא יאמרו לה — ביתו של הנשיא, משועבד הוא לנשיא). מסתבר שלגבי הנשיא הדברים שונים, כי „בית הנשיא“ הוא מקום ציבורי ושייך לציבור ועובר לנשיא הבא, שבמקרה דנן הוא רבן גמליאל, לבנו של הנשיא המנוח, לערוך בו „סדרי נשיאות“. לכן חשש רבי שיאמרו בניו לאלמנתו אחרי מותו את דברי היורשים שבמשנה: „לכי לבית אביך, ואנו זנין (= מאכילים) אותך!“

יתכן שלגבי הנשיאים שקדמוהו, אמורים דברי הבנים בצדק, אך לא כן לגבי רבי „לפי שדרכו של נשיא להיות כל חפציו משל ציבור, וזה (= רבי) ע"י שלא נהנה משל ציבור כלום לפיכך הוא אומר — אל תזוז אלמנתי מתוך ביתי“ (ב"ר ק, ג). בשל עושרו המופלג של ר' יהודה הנשיא, שהיה לשם דבר³, לא הזדקק לעזרת הציבור בהנהלת הנשיאות וברכישת „בית הנשיא“ ולכן לא יוכלו לטעון שביתו בהיותו רכוש ציבורי משתעבד לנשיאות, ואלמנתו חייבת לפנותו.

ב. שלישי הנאמנים

כבוד גדול עשה רבי לשני משרתיו הנאמנים כשאמר לבניו: „ומי שניטפל בי בחיי — יטפל בי במותי“ והטיל את הטיפול בטהרת גופתו ובהכנות לקבורתו — כריכת התכריכים וכו' לאחר מותו בידי השנים ששימשוהו בחייו „ניטפלו בו“, כלומר נצמדו אליו תדיר⁴.

שמותיהם של שני נאמניו של רבי נשתמרו לנו בתלמוד אך נוסחתם המדוייקת אינה ברורה כל צרכה. לפי הבבלי היו אלו יוסף חפני ושמעון אפרתי שאת כינוייהם אפשר לייחס למקומות מוצאם — חיפה ואפראה⁵.

מעניינת בייחודה היא גירסת מדרש בראשית רבה: יוסי הפיננס ויוסי הפרתי(ס). ונראה שהראשון נזכר במדרש בכינוי שונה במקצת: „בכל מקום שהיה ר' יוסי ארוך נראה, היה רבי נראה” (ב”ר צז, ד). על כל פנים, למדים אנחנו מכאן שלר' יהודה הנשיא היו שומרי ראש שנמצאו תמיד במחיצתו ולא עזבוהו אף לרגע קט. הופעת יוסי ארוך בחוץ, בישרה את בואו של הנשיא.

בדבר הכינוי „הפיננס” (אם אמנם זהו הכינוי המקורי והנכון) אין לנו מקביל, ולולא דמסתפינא, היינו אומרים שהוא מלה יוונית שפירושה „המאיר”¹. הווי אומר, שתפקידו של יוסי זה היה להאיר את הדרך לפני הנשיא כעין מה ששנינו במדרש: „בשר ודם תלמיד טוען פנס לפני רבו...” (שמו”ר כה, ו¹⁰). יוסי „הפרתי(ס)” — יתכן שמוצאו מארץ הפרתיים, או מסביבות נהר פרת, אך תפקידו אינו ברור. כהשערה רחוקה, יתכן לומר שהיה מטפל במחלתו של רבי, שהרי היה ר' יהודה הנשיא חולה מעיים (כתובות קד, א; ב”מ פה, א. ע”ז מ, ב) ומחלה זו אף גרמה למותו (כתובות קג, ב).

שני שומריו הנאמנים לא נזכרו בשום מקום אחר בספרות התלמודית (מלבד ל”יוסי הארוך”), ועבור מסירותם ודביקותם בו כל ימיו זיכם רבי לחלוק לו את הכבוד האחרון, שמשים אלו הרואים ואינם נראים, העושים את מלאכתם הקדושה באמונה בחייו של רבי, מתכבדים בכבוד חכמים וגדולים בעסקם בקבורתו אחרי מותו של רבם — נשיא דגול בישראל, וכבוד הנשיא במותו ובקבורתו הוא כבוד המלך, שהרי אמרו: „כשם ששורפים על המלכים, כך שורפים על הנשיאים אבל לא על הדיוטות” (תוס’ שבת ז, יט; סנהד. ד, ג; בבלי ע”ז יא, א).

ג. אל תספרונו בעיירות

צינוי זה לפי הבבלי היה מכוון לחכמי ישראל. רצה רבי לפני מותו למנוע מחלוקת בישראל ולכן ביקש שיספידוהו רק בעיר שישב בה בסוף ימיו ואשר שם נפטר — בצפורי. לו היו עורכים מסע הלוויה ארוך בעיירות שונות בדרכם לבית־הקברות שבבית־שערים, היה הדבר מעורר את קנאתם של אותם מקומות שלא זכו להספיד את הנשיא בתוך תחומם, ואשר בטבע הדברים לא היה המסע יכול להגיע אליהם, או מוכרת היה לפסוח עליהם.

מנהג זה לערוך הספדים בעיירות שבדרך לבית־שערים, עולה מתוך דברי הירושלמי (מו”ק ג, ה, פב עמ’ ג): „הרי שמוליכין אותו ממקום למקום, כגון אילין דקברין בבית־שער...” (= כגון אלו שקוברים בבית־שערים).

ונראה שאין לדייק כגירסת כמה כתבי־יד של בראשית רבה „אל תספרונו בעיירות — אלא בכרכים” וכשיטת הבבלי¹¹, כי גם דבר זה יעורר מחלוקת, אלא כאמור, קרוב להניח שהתכוון לצפורי בלבד.

ובאמת אנו מוצאים בהמשך האגדות על פטירת רבי שבירושלמי, ש„אותו היום ערב שבת היה ונתכנסו כל העיירות להספידו, והניחוהו בשמונה־עשר בתי־כנסיות והורידוהו לבית־שערים” (תורגם ע”פ ס’ הישוב כ”א, עמ’ 134).

רצונו של הנפטר קיים, איפא, במילואו, אך כדי לא לקפחו בכבוד שנוהגים לחלוק למת (מה עוד שהמדובר בנשיא־העם), הוליכו את ארונו לכל בתי־

הכנסת שבצפורי¹²) והספידוהו בכל אחד מהם, ורק אחרי כן הורידוהו מצפורי השוכנת בראש ההרים (מגילה י, א) למקום קבורתו שהוכן לו מראש בבית-שערים, מקום שהושיב בו את הסנהדרין לפני שעבר לציפורי (ר"ה לא, ב, סנהדרין לב, ב) מחמת בריאותו הרופפת (כתובות, קג, ב).

אך יתכן לומר שבזאת הפרו במקצת את כוונתו של רבי, שלא רק ביקש למנוע מחלוקות, אלא מחמת ענוותנותו רצה שימעיטו בהספדים שהם "יקרא דשכבי" (= כבוד המתים סנהד. מו, ב; שאילתות פ' חיי שרה). ואין תימה שקבעו את הענווה כציון מיוחד לאישיותו של ר' יהודה הנשיא במשנה שבסוף מסכת סוטה¹³): "משמת רבי — בטלה ענה ויראת חטא" (סוטה ט, טו). למרות כהונתו הרמה בחייו ובמותו היה ר' יהודה הנשיא ענוותן ובורח מן הכבוד, נחבא אל הכלים וצנוע שבצנועים: "רבי היה ענוון סגין והוה אמר: כל מה דיימר לי ברנשא, אנא עביד...". (ירושלמי, כלאים, שם).

ד. אל תרבו עלי תכריכים

ר' חזקיה בירושלמי הוסיף פרט זה לצוואתו של רבי שאמנם אינו מצוי בבבלי. לפי ההסבר הניתן שם, גורמים התכריכים המיותרים לריבוי רמה ותולעה וידוע ש"קשה רמה למתים כמהט בבשר החי" (ברכות יח, ב). ואף-על-פי-כן נראה שבירושלמי מובאת דעה אחרת על מנת לנמק את דבריו של רבי: "אמרין (= אומרים) בסדין אחד נקבר רבי". דבר זה משקף את שאיפתו של יהודה הנשיא לצניעות ופשוטות בחיים, וכעין דעתו של ד' מאיר בענין דומה — איסור שימת בגדים בארונו של המת: "כל המרבה כלים על המת הרי זה עובר משום בל תשחית — דברי ר' מאיר". ריבוי בגדים בהלבשת המת אינו אלא מותרות מופרזות, והעושה כך עובר על איסור "בל תשחית" (שמחות סוף פ"ט)¹⁴). גם לפירוש הראשון של הירושלמי "מפני הרימה" יש הקבלה בדעתו של רבן שמעון בן גמליאל בהמשך הברייתא (שם): "רשב"ג אומר: מרבה עליו רמה" וכנראה שאין מרחק רב בינו לבין ר' אלעזר בר' צדוק האומר שהכלים מנוולים את המת וגורמים לבזיונו.

עוד בדורות קודמים מצאנו שהנשיאים, אבותיו של רבי, שימשו דוגמא אישית למופת בפשטות הליכתם ואורחותיהם, וכן גם בקשר לתכריכין, וכך שנינו בברייתא: "בראשונה היתה הוצאתו של מת קשה לקרוביו יותר ממימתו, עד שהיו קרוביו מניחים אותו ובורחין, עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות ראש בעצמו (ז. א. בשעת פטירתו ציווה) בכלי פשתן, ונהגו העם אחריו לצאת בכלי פשתן" (מו"ק כז, ב).

המחירים הגבוהים שנידרשו לרכישת בגדי משי יקרים ומיוחדים לקבורת המת הביאו לתופעה המחרידה שאנשים לא יכלו לעמוד בהוצאות הקבורה, ובחרו להנחית את המת כמעמסה על הציבור ולברוח מן המקום. עשירי העם שהעדיפו בגדים יקרים אחרי מיתתם הם שקבעו הלכה ומנהג לשאר העם.

אך לא כן רבן גמליאל. כנשיא שמחל על כבודו לא אחת (קידושין לב, ב) בחר בבגדי פשתן פשוטים חולים (ב"מ כח, ב) על כבוד מדומה להיקבר בכלים יקרי הערך.

גם ר' יהודה הנשיא נהג כאבותיו בהוראותיו למטפלים בקבורתו שלא ילבישוהו בגדים רבים ומהודרים ושלא כדעת ר' נתן: «כסות היורדת עם האדם לשאול, היא עולה עמו לעתיד לבא» (מו"ק שם). בקשה צנועה זו באה על סיפוקה כשנקבר רבי בסדין אחד בלבד.

ה. ותהא ארוני נקובה לארץ

רבות דובר על ארון קבורתו של ר' יהודה הנשיא לפני הלוויתו של יצחק בן-צבי ז"ל. אך ניתנה האמת להיאמר, שפרט זה בצוואת רבי — שגם הוא מהוספות ר' חזקיה בירושלמי — אינו ברור כל צרכו.

בירושלמי אנו מוצאים נוסחאות כגון: «נקובה בארץ» «נקובה לארץ» ובמדרש בדפוס ובשני כתיבייד חשובים «נקופה לארץ». כן לא ברור הגימיק לבקשת רבי לפי הירושלמי והמדרש: «מפני המבול», ולפי גירסאות אחרות במדרש «מפני המוחל».

למרות שפירש הרמב"ן («תורת האדם», שם) ש«יטלו דף (= לוח) תחתון שבארון וישכיבוהו על הארץ שקבורת קרקע מצוה», קשה להתאים פירוש זה עם הלשון נקובה. ושמא היתה לפניו הגירסא נקופה⁹ ופירש כאן: נשברה. אך הגירסא נקופה מתפרשת יותר נכון כצמוד, דבוק וכן משמעותה המדוייקת של תיבה זו¹⁰.

ונראה בעינינו פירושו של «פני משה» (לירושלמי כלאים) «שיהא הארון נוחב בקרקע כדרך הכוכין שעושין בכתלי המערות, שלא יבואו הגשמים וישטפו אותו»¹¹.

דרכי הקבורה בא"י בתקופת התנאים מוכרות לנו היטיב מתוך הקברות המרובים שנתגלו בבית-שערים, מקום קבורתו של רבי, תוך כדי חפירותיו של פרופ' בנימין מזר, גיסו של הנשיא בן-צבי ז"ל. ולדעתו של פרופ' נ. אביגד אף נשתמרו לנו קברותיהם של בני ר' יהודה הנשיא.

על מנהגי קבורה אלה מצינו מקורות רבים במשנה ובתלמוד, ולפי דרכם לקבור את המת ואחר כך ללקט את עצמותיו, ולהניחם בארונו שבכוך, קשה לקבל את הפירוש שהמדובר כאן הוא בקבורת קרקע, אלא בהצמדתו ובחזיון של הארון בתוך הכוך התחתון הסמוך לקרקע הקבר, כדי שלא יזוז וישטף על-ידי שיטפון גדול, ועל-מנת לקיים את הכתוב «ואל עפר תשוב»¹².

על כל פנים, מכל האמור לעיל נראה שטרם נתבררה לנו כל צרכה כוונתו של ר' יהודה הנשיא בצוואתו בענין הקבורה.

ושמא יש לראות בדברי רבי, רמז למנהג קבורה עתיקי-ימין שהשתרש באומה מאז תקופת המלכים כשמנהיגי העם הגדולים, מלכי יהודה וישראל הראשונים נקברו «קבורת מלכים» עמוק באדמה, וכעדותו של יוסיפוס פלביוס על קבר דוד: «אולם בארונותיהם של המלכים לא נתקל איש משום שהיו קבורים באופן מחוכם מתחת לאדמה, שלא יהיו נראים לנכנסים לקבר» (קדמוניות היהודים¹³ ז, טו, ג, מהד' שליט עמ' 264).

ו. הסידורים בנשיאות ובישיבה אחרי מותו

בהמשך הוראותיו להכמי ישראל (המצויים אך ורק בבבלי) ציווה רבי שיושיבו ישיבה לאחר שלושים ימי האבל המסורתיים, כשכל הציבור כולו שרוי בצער גדול על מות ראש העם, וכמו ששנו רבותינו בברייתא: "... נשיא שמת, בתי-מדרשות כולם בטלים, ובני הכנסת נכנסים לבית-הכנסת וקורין שבעה (= בתורה) ויוצאים (כל אחד לביתו להתפלל ביחידות). ר' יהושע בן קרחה אומר: לא שילכו ויטיילו בשוק, אלא יושבים ודומים⁽⁹⁾" (מו"ק כב, ב"כג, א).

חשש רבי לביטול בית-המדרש הנגרם עקב האבילות על מות הנשיא, כדוגמת אבל משה, שכתוב בו: "ובכו בני-ישראל את משה בערבות מואב שלושים יום" (דברים לד, ח). לפני מותו הזכיר להם את חובם לחדש את סדרי הלימוד ואת סדרי הנשיאות בתום תקופת האבל של שלושים יום.

ר' יהודה הנשיא אף דאג בצוואתו למנות את ממלאי מקומו בניהול מוסדות העם לאחר מותו, ועם התחדשות פעולותיהם כתיקונן יעמדו "שמעון בני — חכם, גמליאל בני — נשיא, חנינה בר חמא — ישב בראש" (אב בית דין? השווה: מו"ק שם, הוריות יג, ב).

ר' יהודה הנשיא שימש בכרתו של נשיא ובכתרו של חכם וכנראה אף "ישב בראש", כדברי המאמר שהבאנו לעיל: "מימות משה ועד רבי, לא מצאנו תורה וגדולה במקום אחד". רבי שימש בכמה כתרים, בעוד שבין בניו לא מצא אחד המתאים לכך, ולכן הפריד בין התפקידים השונים, כפי שנהוג היה בימי אביו רבן שמעון בן גמליאל (הוריות שם).

וכך אנו מוצאים שפעולתו האחרונה סמוך לפטירתו היתה לצוות אישית את שני בניו, תחילה את ר' שמעון, בנו הצעיר, שמינהו להיות חכם, ומסר לו "סדרי חכמה", ואחר כך מסר לרבן גמליאל בכורו "סדרי נשיאות", והטיף לו מוסר ודברי חיזוק בהצהרה המפורסמת: "בני, נהוג נשיאותך ברמים, זרוק מרה בתלמידים!" (כתובות קג, ב).

במקורות אחרים⁽¹⁰⁾, רובם מאוחרים, מוזכרים דברים שונים שציווה ר' יהודה הנשיא — המכונה "רבינו הקדוש"⁽¹¹⁾ לבניו. ציוויים אלו, אין להם כל שייכות לנאמר בשני התלמודים על צוואת רבי לפני מותו ועוסקים בהוראות דתיות-מוסריות. חלקים מהם אף מתייחסים לחכמים אחרים ולכן לא עסקנו בהם במסגרת מאמר זה.

הדברים דלעיל, דברי מחקר הם בבקשותיו האחרונות של ר' יהודה הנשיא לפני פטירתו לפני 1750 שנה, אך הינם אקטואליים גם בימינו כאשר בישראל, שוב יושב הנשיא הנבחר על כס הנשיאות.

אמנם, אין הנשיא בימינו מ"בני בניו של הלל", שבעיקרם היו "מלמדים תורה ברבים" (סנהד. ה, א) ולא עסקו בתפקידים מדיניים גרידא, עכ"פ האבלות הכבדה שפקדה את העם עם הסתלקותו לעליונים, בעיות הלווייתו וקבורתו, מינוי ממלאי מקומו בצוואתו, גורל ביתו ורעייתו, וחיותיהם של שלישי הנאמנים, אישיותו הנעלה — ענוותנותו וצניעותו ועוד כהנה וכהנה, מזכירים לנו את תחושת ההווה. ואם אין לנו תקדימים ופטרונות של נסיון לבעיות מסוימות

שהועלו בקשר לפטירת הנשיא. במדינתנו בת ה"ט"ו, הרי שרוח ישראל סבא המתגלמת והמתגלית בספרי הקודש של האומה, עוזרת לנו בליבון השאלות ובהבנתן. ואף הנשיא המנוח יצחק בן-צבי ז"ל הרגיש זאת בסמנו את הקטע על צוואתו של רבי בטופס הגמרא שלו.

וישרו בעינינו דברי חכמינו ז"ל ביחסם משמעות סמלית למצב גופו של הנפטר: "... פניו למעלה — סימן יפה לו, פניו למטה סימן רע לו; פניו כלפי העם — סימן יפה לו, כלפי הכותל, סימן רע לו" (כתובות שם).

יצחק בן צבי ז"ל שכל ימי חייו היו פניו למעלה, בכיוון אל-על, בשאיפתו הגדולה לתקומת ישראל, ואף זכה לכהן במשרה הרמה ביותר בישראל העצמאית, מת כשפניו עודן למעלה, ואף-על-פי-כן סימן יפה לו שפניו כלפי העם, אותו עם על כל פיזוריו ושבטיו, שהיה אהוב וקרוב כל כך ללבו. ובנשיא כתיב: „בעושה מעשי עמך“. אשרי העם שככה לו!

ה ע ר ו ת

1) כל הסוגיא הועתקה כמעט מלה במלה בירושלמי כתובות יב, ג על המשנה „האלמנה שאמרה אי אפשי לזון מבית בעלי...“ שהובאה שם אנב דבריו של רבי „אל תזון אלמנתו מביתו“ (עי' לקמן).

אך מסימני היכר חיצוניים גרידא נראה בעליל שמקורה של הסוגיא במסכת כלאים כי על המשנה בכתובות אין מקום לדרוש בפתיחת הגמרא: „כיון שאדם מת נעשה חפשי מן המצוות“. דרשה זו באה לחזק את ההלכה שתכריכי מת אינם אסורים בכלאים. וכן בהמשך הסוגיא מרבים החכמים לדבר על בגדי מתים.

ויש מקום לומר שכל דבריו של ר' יהודה הנשיא לפני מותו לא הובאו כאן אלא מפני שציווה את המטפלים בקבורתו: „אל תרבו עלי תכריכין“. (עי' לקמן).

2) על פטירתו של משה נתחברו מדרשים מיוחדים, אמנם רובם מאוחרים מאוד בזמן (סוף תקופת הגאונים ואתריה). עי' צונץ אלבק, „הדרשות בישראל“ (ירושלים, תשי"ד) עמ' 266; י. ד. אייזנשטיין. „אוצר המדרשים“ (ניריווק תרע"ה) עמ' 361-385; א. מ. הברמן, „חלקת מחוקק“ (ת"א תשי"ז).

3) תשובת הבבלי לשאלה זו מתייחסת לערב שבת ולמעשה שקרה בשכנתו של ר' יהודה הנשיא. ממנו אנו למדים שצריך אדם להכין את צורכי הבית לכבוד שבת ביום ששי בשעה מוקדמת. השוה: משנת שבת קיג, א: „ומציעין מיטות מלילי שבת לשבת אבל לא משבת“ וכי' [וכן דברי ר' אלעזר בגמרא שם קיט, ב: „לעולם יסור אדם שולחנו בערב שבת אע"פ שאינו צריך אלא לכזית" ורמב"ם הלכות שבת, פ"ל ה"ה: „וצריך לתקן ביתו מבעוד יום מפני כבוד השבת, ויהיה נר דלוק ושולחן ערוך לאכול, ומטה מוצעת, שכל אלו לכבוד שבת הן“. ברם, לא הזכיר רבי בצוואתו שהתכוון לשבת!

דומה, שהמקור להעברת דברי רבי בצוואתו „נר יהא דלוק במקומו, שולחן יהא ערוך במקומו וכי'“, לענין ההכנות בערב שבת, הוא הדמיון המפליא בין דבריו ללשונה של האגדה המפורסמת (בריתא של ר' יוסי בר יהודה), על שני המלאכים המלווים את האדם בדרך מבית-הכנסת בלילי שבתות: „... וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושולחן ערוך, ומסתו מוצעת, מלאך טוב אומר יהי רצון [מלפני השמים] שתהא לשבת אחרת“ (שבת קיט, ב; ההוספה במרובעים ע"פ כ"י מינכן מובא ב„דקדוקי סופרים“). מדברי אגדה אלו שאב הרמב"ם את ההלכה הנ"ל!

4) עליידי פירוש זה נוכל להבין את סמיכות הפרשיות של צוואת ר' יהודה הנשיא למשנה בכתובות (יב, ג) „אלמנה שאמרה אי אפשי לזון מביתי וכי'“ בתלמוד הבבלי ו (והשוה: תוספות הרא"ש, ד"ה „אל תספודני בעירות“), שהרי לפי הירושלמי כתובות, הקשר ברור (לעיל הערה 1).

5) בירושלמי כתובות (יב, ג) : ר' דוסא ; בבראשית רבה, ק, ג : דוסתאי (תיאודור אלבק, עמ' 1284).

6) השוה „רבי פתח אוצרותיו בשנת בצורת...“ (כ"ב ת, א), „אנטונינוס ורבי לא פסקו מעל שולחנם לא צנון ולא חזרת וכי'“ (ע"ז יא, א) ועוד.

- 7) שיטת הבבלי כאן היא לפרש ששני השמשים מתו זמן מה לפניו ושרבי התכוון שיטסלו בו בעוה"ב. אך מתוך הצוואה כפשוטה, אינו משמע כן ואלבא דאמת הירושלמי והמדרש אינם משאירים מקום לפירוש שכזה. גם מתוך ההוספה בב"ר סוף פ' צו (עמ' 1199) ע"פ הנחומא ית, ב, "אל תניחו לנכרי שיגע במטתי" נראה ששני השמשים הם המטסלים בקבורתו!
- 8) לעומת זאת השוה: הרב ר. מרגליות "לחקר שמות וכנויים בתלמוד" (ירוש. תש"ך) עמ' 10; ועיין במה שכתבנו ב"ההיגון" כרך ל"ד עמ' 123 (תשרי, תשכ"ב).
- 9) המלה פנט היא מאתו שורש ופירושה ביתנית אבוקה, או עשית ("לנטרן").
- 10) המלה פיגוסר נתפרשה ע"י פרופ' ש. ליברמן בתרביץ ב', עמ' 237 וב"ירושלמי כפשוטו" (ירושלים, תרצ"ה), עמ' 115 — כשוקל הסחורה או פקיד מכס, ומוכן שדעתו מכריעה.
- 11) גם בענין זה שיטה אחרת לגמרי בגמרא הבבלי. בתחילה היו סבורים שרבי רצה לחסוך טרחה (למלוים?) אך אח"כ הבינו שדבריו נאמרו "משום יקרא" (= כבוד) — שבעיירות לא ניתן להספידו כדבעי. — לאור הידוע לנו על ענותנותו של רבי (עי' לקמן) (ועי' בחידושי אגדות למהרש"א).
- 12) כמדומני שרק במקור זה ובמקבילות (כגון קה"ר ז, יא) נשתמר לנו מספר בתי-הכנסת בעיר זו. את המקורות התלמודיים המדברים על בתי-הכנסת בצפורי, אסף פרופ' ש. קליין בס' זישוב (ירוש. תרצ"ט) כ"א, עמ' 138.
- בטבריא מצאנו שלושה עשר (תליסר=13) בתי-הכנסת (ברכות ה, א). על בית-שערים בכלל ועל ישיבתו של רבי במקום זה עי' במאמרו המקיף של ד"ר ש. ספראי ב"ארץ ישראל" כ"ה (תשי"ח) עמ' 212-206.
- 13) לדעת פרופ' ח. אלבק (השלמות לטי גשים עמ' 304) משנה זו, היא הוספה מאוחרת. לעומתו השוה מש"כ פרופ' י. נ. אפשטיין "מבוא לנוסח המשנה" (ירוש. תשי"ח) עמ' 977. ועי' התוספתא (טו, ג"ד) נראה שלפחות חלק ממשנה זו הנו מקורי. [בענין "משמת רבי, בטלה עוה" עי' במאמרו של נ. ברילל ב"בית תלמוד", כרך א (וינא הרמ"א), עמ' 145-8].
- 14) על מנהג זה שהיה רווח בישראל בדורות הראשונים, עיין מאמרו של ג. אלון. "למקורו של מנהג קבורה קדום בישראל" ב"מחקרים בתולדות ישראל" (ת"א תשי"ח), עמ' 99-105.
- 15) השוה חוספתא חולין ג, כד: "ביצים נקופות לקערה" ופי' מנחת בכורים שם וכן ב"ר מת, ב.
- 16) ואף אותן ביצים שבהערה הקודמת "נקופות לקערה" = דבוקות לקערה, ולא שבורות בקערה. וכן מובנת הגירסא נקופה לארץ. אמנם אין בידינו להסביר צורת הנקבה נקופה למלה זו, שהיא מין זכר.
- 17) אמנם, ליתר בטחון הביא ה"סני משה" פירוש נוסף לפי הגירסא נקובה: "שהיא הארון עצמו נקוב לארץ, שאם יכנסו המים יעמדו במקומן ולא ישטפנו למקום אחר".
- 18) מכאן שגם קשה לקבל את הגירסא "מפני המוהל" — הנוזלים הזורמים מגוף המת לאחר מותו.
- 19) גירסת כ"י מינכן: "יושבין ודוין" (עיין ב"דקדוקי סופרים"). והשוה רמב"ם הלכות תעניות ה, יא.
- בענין מנהגי תפילה לאחר מותו של הנשיא, עיין בתשובות רב גטרונאי גאון ב"אוצר הגאונים".
- 20) פסחים קיב, ב; "מעשה תורה" (בית המדרש ח"ב, עמ' 97); "פרקי רבינו הקדוש" (אוצר המדרשים עמ' 565); שבלי הלקט" הלכות שבת עה (מהדו' בובר עמ' 55).
- 21) לפי הוכחותיו של מו"ר פרופ' א. א. אורבך, אף כינוי זה מאוחר הוא. השוה במאמרו "הלכות עבודה זרה והמציאות הארכיאולוגית וההיסטורית" ב"ארץ ישראל", שם עמ' 190, הערה 12.
- 22) השוה באבר "אגדות התנאים" כרך ד' (ת"א, תרפ"ג) עמ' 138, הערות 146-7.

התיאטרון העברי המודרני בישראל

(עשרים שנה להיווסדו של התיאטרון הקאמרי)

מאת ישראל גור

שלוש מגמות עיקריות היו לנגד עיניהם של מייסדי התיאטרון הקאמרי בשנת 1944: א) לקרוע אשנבים לתיאטרון האירופי המודרני, לסלול דרכי-בימוי ומשחק חדשים ולהעלות על הקרשים — בין השאר — מחזות אוואנגארדיים, לא-קונבנציונליים. ב) לתת אפשרות-ביטוי לכוחות-משחק, ותיקים וצעירים כאחד, שלא מצאו סדן לכשרונם בשני התיאטראות הקיימים — „הבימה“ ו„אהל“ — הן מחמת היותם קולקטיבים סגורים והן משום שלא הלמו את השאיפות האמנותיות של המייסדים. ג) לתת ביטוי לדור-הבנים שעלה על בימת-החיים.

המייסד הראשי של התיאטרון החדש היה יוסף מילוא (פסובסקי, באותם הימים), צעיר בעל דמיונות תיאטרוניים, שהופיע תקופת-זמן קצרה על קרשי התיאטרון הסאטירי „המטאטא“ (ולא זכה שם לקביעות) ואשר קודם לכן שימש כקריין ב„להקת-העץ“ של ד"ר פאול לוי. הוא זימן לפגישות את ארבעת עמיתיו: רוזה ליכטנשטיין ז"ל, השחקנית הקומית הוותיקה, שהופיעה רוב שנותיה בארץ על קרשי „המטאטא“; אברהם בן-יוסף, שהופיע באותם הימים בהצלחה כמגלאוס ב„הלנה היפה“ על קרשי האופירה הא"י והרשים את הצופים בכשרון-משחקו; בתיה לנצט, מחניכות הסטודיו של „הבימה“, שהחלה עושה את צעדיה הראשונים על קרשי „הבימה“, וכן ימימה מילוא — רעיית-המייסד; זימנם — וכך, בערך, אמר להם: „באה שעתנו. הבמות הקיימות הגיעו לידי קיפאון; אין רוצים בנו; כשרוננו עמנו, ואמונתנו גם היא! הבה נכונן משהו חדש, תוסס, מסעיר!“ הארבעה נענו לקריאתו. תחילה הופיעו כלהקת-מערכונים — לפי שהופעתם הראשונה היתה בארבעה מערכונים: „הטרגדיה הפלורנטינית“ מאת אוסקר ויילד; „המאהב“ מאת סוויטה; „בוקר בגן העיר“ מאת קינטרו ו„שלום בית“ מאת קורטליון. קבלת-הפנים מבחינה אמנותית לא היתה זועמת כלל וכלל. כתבה אז המשוררת לאה גולדברג:

„על במה קטנה תפאורה צנועה, נרמזת. אנשים מעטים. שניים או שלשה מדברים עברית בדיקציה צלולה ובשטף, ואינם מרבים בתנועות רחבות ללא צורך. ומיד אתה חש את עצמך באוירה של טוב טעם ושל רצון טוב, שני דברים המכריחים אותך מיד לוותר על חומרה קפדנית ומעוררים בלבך אהדה מלכתחילה. קבוצת אנשים, מהם שחקנים בעלי-נסיון-ושם, ומהם צעירים ומתחילים, עורכת הצגה של ארבעה מערכונים. הצגה, המשמשת, כנראה, פתיחת-יסוד לתיאטרון קאמרי קטן, העתיד להתפתח ליצור בעל אופי מסוים אשר לפי שעה אינך יכול אלא לנחש אותו. „מה הם רוצים?“ — את השאלה הזאת שמעתי מפי כמה אנשים שראו את ההצגה הזאת לפני משראיתיה היתה התשובה, כמדומני,

ברורה למדי. והיתה פשוטה עד למאוד: אנשים שיש להם כישרון חזיקה
לבמה רוצים להופיע ולשחק...".

ואף-על-פי-כן לא זרם הקהל בהמוניו להצגה. גורל כזה מונה גם להצגה
השנייה של הלהקה, "אלוף בצלות ואלוף שום" עפ"י ביאליק. אז גמלה ההחלטה
בלב חברי הלהקה — שבינתיים גדל מספרם — להכריז על עצמם כעל תיאטרון
ולתקוע יתידות-של-ממש בשדה האמנות התיאטרונית. ב-23.10.45 נתקיימה הצגת-
הבכורה של "משרתם של שני אדונים" מאת גולדוני, בתרגומו (בחרוזים),
בעיבודו ובבימויו של יוסף מילוא. אותו ערב רעשו אמות-סיפיה-התיאטרון-העברי.
הביקורת התיאטרונית היתה, אמנם, בחלקה, מסויגת מאוד לגבי הצגה זו — אבל
הקהל "הריח" כאן משהו טרי, רענן וקוסם. הכל היה כאן חדש וחדיש, ראשוני
ובראשיתו: המחזה (קומדיה דל-ארטה), החרוזים העבריים השווים לכל נפש,
שילוב-הדורות הבימתי, רעננות-המישחק וקונצרט-היחיד של אברהם בן-יוסף
בתפקיד טרופלינו. באותו ערב דרכו כוכבים חדשים על הבמה, דיבור בימתי
שונה במיקצת ויצרי-מישחק גועשים. בין השיטין של הצגת-פתיחה זו כמו התנוססה
הסיסמה: שחקנים מחוננים בני-בלי-בית, זקנים וצעירים, התאחדו! ולא ארכו
הימים והם התאחדו במסגרתו של התיאטרון הקאמרי; במהרה זכה הייצור
התיאטרוני החדש לחיבת-הצופים — ולחיבתם של הצופים הצעירים במיוחד,
שרבים מהם — צפיתם התיאטרונית נולדה עם הולדת הקאמרי.

מכונני התיאטרון אמרו להביא לקהל-הצופים את החדש משדה-התיאטרון
ולתת בידו קנה-מידה תיאטרוני. לאחר "משרתם של שני אדונים" העלה
התיאטרון את המחזה האליגורי של האחים צ'אפק "העולם בו אנו חיים", את
מחזהו הפיוטי של לורקה "חתונת-הדמים", ואת "אנטיגונה" של אנואי. על אף
ההישגים האמנותיים של הצגות אלו לא צלחו עדיין להגיע לתודעתו ולהשגתו
של קהל-הצופים הישראלי אלא לקומץ של אניני-טעם בלבד. התיאטרון הצעיר
שחפץ בקיומו נאלץ הפעם לסגת מרצונו הראשוני ולהתפשר קמעא עם "רצונו
של הצופה הממוצע". מחזות ידועים בעלי-ערך מהרפרטואר העולמי ירדו כרוכים
על קרשיו יחד עם מחזות זולים ("קופתיים" — אך לא תמיד), בחינת: ירידה
צורך עלייה היא.

יתר על כן: חברי-התיאטרון — אזניהם היו כרויות לרחשי הדור הצעיר
העולה על בימת-החיים. היו הימים ימי מלחמת-העצמאות, והתיאטרון הקאמרי
השכיל מבעוד מועד לתת ביטוי לבני-דור-המלחמה על קרשיו. באותם ימים
יצא לאור הרומן הראשון של משה שמיר, "הוא הלך בשדות", ובעידודו של
יוסף מילוא המחזי המחבר את ספרו והכשירו לבמה — וניתן לומר שבוה התחיל
שמיר את דרכו ככותב-מחזות. הטקסט המומחו של "הוא הלך בשדות" —
על אף כל פגמיו — הועלה בהצלחה על-ידי התיאטרון הקאמרי ומצא נתיבות
אל לבות-הצופים, זקנים וצעירים גם יחד. ההצגה הצטיינה באותנטיות שלה,
בכינותה הרבה — וציבור-הצופים ביקש זה מכבר לראות את הדור הצעיר על
הבמה. אזכור היטב את ההצגה החגיגית של "הוא הלך בשדות" שקיים התיאטרון
באחת ההפוגות (יולי 1948) — במלאת שבע שנים לפלמ"ה. מיפגש-פלמחאים

זה דמה לטקס-הברית בין דור-הלוחמים לבין התיאטרון הצעיר. עם ההצגה הזאת הגיע התיאטרון לירושלים הנצורה, לבאר-שבע הלוחמת, ולאחר שנים — ב-1956 — לתיאטרון-האומות בפאריס, שנכבש כליל על-ידי הצגה זאת.

ככה היכה לו התיאטרון הקאמרי שורש וכבש את מקומו. הוא היה לנחלת-הכלל; הוא משך צופים חדשים להצגותיו.

התיאטרון הקאמרי היווה מאז מקור-משיכה למחזאים מקומיים. הוא עודד אותם והדריכם נאמנה. הוא העלה מאז ועד היום את מחזותיהם של משה שמיר («הוא הלך בשדות», «מלחמת בני-אור» ו«אגדות לוד»), של יגאל מוסינזון («קובלן»), של נתן שחם («הם יגיעו מחר», «קרא לי סיומקה» ו«חשבון חדש»), של יוסף בר-יוסף («טורא»), של לאה גולדברג («בעלת-הארמון»), של נתן אלתרמן («כנרת, כנרת» ו«פונדק-הרוחות») ואחרים. רבים מהמחזות הללו לא חרגו מגדרן של ריפורטז'ות דרמטיות — אך כמה מהם זכו להצלחה בימתית וקופתית גם יחד בשל המישחק המצויין והבימוי המעולה.

התיאטרון הקאמרי ארח בתוכו במשך השנים במאים-אורחים, כמו: ליאופולד לינדברג, איש ה«שאושפילהאוז» בציריך, שביים את אגדת «הצל» מאת יבגני שווארץ ואת «הטירה» לקאפקא; את פרופ' פטר שארוף («רביזור»); את קורט הירשפלד — אף הוא איש ה«שפילהאוז» — שביים את «בית-הבוכות» לאיבסן, את הבמאי היהודי-הדני, סס בייטיקוב, שהעלה את «גליליאו גליליי» של ברכט, ואחרים.

גם מטה-הבמאים-הקבועים התרחב במשך הזמן. נוספו: (1) גרשון פלוטקיין, שהשתלם אצל פסקאטור בניו-יורק; כיום נודעת לו השפעה בולטת על דרכו האמנותית של התיאטרון, כגון: «פיגמליון» לג'ב שאו; «מרי סטיוארט» עפ"י שילר; «מאריוס» לפניול; «בעלת הארמון» מאת לאה גולדברג, ועוד. (2) שמואל בונים, במאי להקת הפלמ"ח לשעבר («הציזוברון»). ביים עד כה כעשרים הצגות בתיאטרון הקאמרי, ביניהן: «הקמצן» למולייר; «קובלן» ליגאל מוסינזון; «ירמה» מאת לורקה; «הלילה השנים-עשר» לשקספיר; «מנהל הבית» מאת פינטר; «שלמה המלך ושלמי הסנדלר» מאת ס' גרוזמן, ואחרים. (3) נולה צ'לטון, שהגיעה לפני כשנתיים מארצות-הברית. היא העלתה את «הקיץ של הבובה ה-17» מאת ריי לולר, וכן מנהלת היא את הסטודיו למישחק שליד התיאטרון.

* * *

במלאת עשר שנים לתיאטרון (1954) הוא חנך את אולמו החדש (כ־650 מקומות) ברחוב נחמני בת"א. כאן ניתנה לו האפשרות — הודות לאמצעי-הבמה המשוכללים — להעלות הצגות גדולות-ממדים. את האולם החדש ואת חג העשור שלו ציין התיאטרון בהצגת «כטוב בעיניכם» (הצגתו השקספירית הראשונה) בבימויו של יוסף מילוא. היתה זאת הצגת-פאר מכל הבחינות ותחנה חשובה ביותר במסע-ההישגים של יוסף מילוא בבימוי. הצייר השווייצרי תיאו אוטו סייע על ידו בתפאורותיו, ויצויין כי זה האחרון צייר את התפאורות לעוד כמה

הצגות גדולות ורבות-ממדים בתיאטרון הקאמרי, כגון: "דאן ד'ארק", "הטירה" ו"הנפש הטובה מסצ'ואן".

ומה שחשוב ביותר: התיאטרון הקאמרי רשאי היה לציין ביום חגו, בצד יכוליו, את העובדה המכרעת כי הוא כפה על התיאטרון הישראלי רמה תיאטרונית גבוהה יותר וכי רבים-רבים הורגלו בזכותו לבקר בהצגות-תיאטרון.

* * *

בשנת 1958 פקד את התיאטרון משבר חמור. אחר מקורותיו של משבר זה יש לחפש עוד — דומה כך — במצוקה החמרית של התיאטרון שהיתה מנת חלקו מימו הראשון. בשלוש השנים הראשונות, בהן עיצב וגיבש את דרכו האמנותית כתיאטרון רפרטוארי — עבדו שחקניו ללא משכורת כמעט; היתה זאת התקופה הרומנטית של התיאטרון — תקופה רבת מתח אמנותי ותושיה מוסרית וחברית. עם התבססות האמנותית של התיאטרון ועם היותו ל"לחם חוק" לרבות-צופים בישראל — רפתה מצוקתו החמרית, אך לא לזמן רב. התרחבות ה"אינוונטר האנושי" של התיאטרון וכן ההתחייבויות הכספיות שבאו אחר-כך, עם הקמת הבניין ברחוב נחמני — הפכו את התיאטרון ל"בית חרושת להצגות". הוא התפצל מדי ערב לשלוש להקות: האחת הציגה באולם החדש, השנייה — באולם "מוגרבי" הישן, והשלישית — מחוץ לת"א. מכיוון שכך, נפתחו השערים בפני שחקנים-לא-שחקנים וחלו העברות תכופות של שחקנים מהצגה להצגה. אלה גרמו, בהכרח לירידת הרמה האמנותית, ובעקבותיה — אבדן קהלי-צופים. ההיחלצות הכמעט-מוחלטת ממשבר זה השאירה בחוץ את מייסדו של התיאטרון, יוסף מילוא, וכן צימצמה את מספר השחקנים הקבועים של התיאטרון. שוב הושם מעטה הדגש על האיכות תוך ויתור על כמות-ההצגות הרבה לעונה, כפי שהיה רגיל לה התיאטרון בשנים האחרונות שקדמו למשבר.

אכן, עם שהתיאטרון הקאמרי החזיר לעצמו את היציבות, הרי שוב אינו עוד (בגזירת המשברים ותנאי-הקיום הקשים) אותו תיאטרון מעו וסוער כפי שהיה בראשיתו. הצגותיו מצטיינות — לרוב — בנקיון האמנותי ובמקצועיותן המנופה, ובלהקתו — כמה מטובי שחקניה של ישראל: אורנה פורת, חנה מרון, רחל מרקוס, אברהם בן-יוסף, זלמן לביוש ועוד.

בשלהי שנת 1961 העתיק התיאטרון לאולמו החדש והמפואר בפאסג' דיזנוף בת"א. אולם זה, המצוייד במיטב השיכלולים ובבמה עמוקה ורחבה, מכיל 890 מקומות-ישיבה. האולם נחנך בהצגת "כנרת, כנרת" לנתן אלתרמן.

* * *

משהו על מיבנהו החברתי-יורדי של התיאטרון הקאמרי. זהו מיבנה מיוחד במינו — ולא בין תיאטראות-ישראל בלבד. אין התיאטרון הקאמרי קואופרטיב, ומאידך, — אין הוא גם תיאטרון ציבורי-עירוני דוגמת התיאטרון החיפני. הוא רשום כחברה בע"מ, שבעליה החוקיים הם 14 שחקנים ובמאים (שהם, כמעט, כל השחקנים הקבועים של התיאטרון). המשכורת — בין זו של "בעלי-החברה" ובין

זו של שכירים — נקבעת ע"י ועדת-דרגות, המורכבת משני אנשי-ציבור ומשני במאים; השחקנים עצמם אינם נוטלים חלק בקביעת דרגות לשחקנים. תקנות-החברה אומרות גם שבמקרה של פירוק, אין הרכוש (שיישאר לאחר סילוק החובות) יכול להתחלק בין החברים, כי אם עובר למוסד תרבותי אחר. ובכן: מוסד ציבורי לכל דבר, ופועל עפ"י עקרונות של מוסד ציבורי. לתיאטרון — מנהל כללי (מר ישעיהו ויינברג), וקביעת הרפרטואר נתונה בידו. הוא נעזר לשם כך בוועדה אמנותית-מיעצת.

התיאטרון הקאמרי נהנה מפעילותה ומסיועה הכספית של אגודת-השוחרים, שנשיאה הוא מר מאיר וייסגאל, וסגנית-הנשיא — הגב' אורה נמיר. בבעלותה של אגודת-השוחרים נמצאים גם 50% ממניות חברת-הבנין של התיאטרון הקאמרי; 50 האחוזים האחרים ממניות-החברה נמצאים בידי עיריית ת"א. תקציבו של התיאטרון בעונת 1963/64 הגיע למיליון ורבע ל"י, ואילו תמיכת הממשלה ומוסדות ציבוריים אחרים באותה שנה כיסתה 8% מהתקציב. כ-90% מהתקציב כוסו ע"י מכירת-כרטיסים. באותה שנה הגיע תפוסת-האולם — בממוצע — ל-83%.

* * *

בעשרים שנות קיומו העלה התיאטרון הקאמרי כ-120 מחזות, בהם ממיטב הדרמה העולמית (שקספיר, בן ג'ונסון, מולייר, שילר, איבסן, גוגול, שאו, ברכט, אנואי, לורקה ואחרים). רשמם חרות עמוק בלבותיהם של רבבות-צופים.

מדיניותו המוצהרת של התיאטרון מושתתת על מתן עיקר תשומת-הלב לרמה אמנותית גבוהה, ועם זאת מונחה הוא גם ע"י הכרח הקיום החמרי-המינימלי. שילוב זה של מדיניות רפרטוארית-אמנותית עם הכרח הקיום החמרי מצא את ביטויו בשורות הבאות של המנהל הכללי של התיאטרון, ישעיהו ויינברג, שנכללו באחד ממאמריו:

„עדין אפשר ואפשר, בבחירה הולמת של רפרטואר אמנותי נאות, להציג מחזות טובים בפני אולמות מלאים. זאת היא, בעצם, הדרך היחידה הפתוחה בפני התיאטרון הרוצה לשמור על אופיו גם לעתיד כתיאטרון רפרטוארי בעל רמה אמנותית נאותה: למרות הסיכון הכלכלי ולמרות הקושי הגובר — לא לוותר ולא להתפשר. אלא להוסיף ולהיאבק על הפיכת המחזה הטוב והרציני ל„שלאגר“ קופתי, המאפשר קיום כלכלי-תקין“.

פיענוחה של תעלומת רצח דה-האן

מאת חביב כנען

א. הרצח ומבצעו

ב־30 ביוני 1924 פלחו שלש יריות אקדה את חזהו של ד"ר יעקב ישראל דה-האן, ראש הפעולה המדינית של "אגודת ישראל" בארץ-ישראל וסופרם של "דיילי אקספרס" הלונדוני ו"האנולסבלאדט" האמסטרדמי. הדבר אירע בשעה 8 בערב, בשכונת מחנה יהודה בירושלים, כאשר יצא ד"ר דה-האן מבית הכנסת של בית החולים "שערי חסד" אחרי הפילת ערבית. הפצוע הוכנס מיד לבית החולים במקום שטיפל בו שותפו לדעותיו הפוליטיות, ד"ר משה ואלאך ז"ל, שהיה מנהל בית החולים ומייסדו. דה-האן הספיק לומר לד"ר ואלאך כי המתנקש שירה בו לבש חליפה לבנה. כעבור חמש דקות מת.

ד"ר דה-האן, מגדולי הלייקיקאים ההולנדיים בדורו, משפטן בעל שם, בלשן, סופר ועיתונאי, עלה לארץ-ישראל חמש שנים קודם לכן כציוני נלהב, אך התאכזב מתנועת התחייה ועבר למחנה המתנגדים ויצא במלחמה עזה בציונות. עד אותו יום ביוני 1924, טרם כיוון יהודי בארץ הקדושה נשק אל יהודי. דה-האן, האישיות המזוהה שסייעה למושלים הבריטיים וללאומנים הערביים בהתנגדותם לבית הלאומי היהודי, היה קרבן ראשון להתנקשות פוליטית ביושב החדש. את המתנקשים לא הצליחה משטרת המאנדאט לגלות על אף הפרס של 200 לא"י שהוצע לתפיסתם. ההשערה היתה שדה-האן נרצח בידי אנשי ה"הגנה", אולם הדבר נשאר סוד עשרות שנים.

דה-האן צריך היה לצאת למחרת היום לאנגליה יחד עם ד"ר ואלאך כדי לפעול במיניסטרוני המושבות נגד שליחותו של יו"ר הוועד הלאומי דויד ילין באנגליה. עם סילוקו הושם קץ למעשים של איש ברוך-כשרונות שלא ידע מעצורם בהתנגדותו לציונות. על היחסים המתוחים בין דה-האן לישוב העברי, תעיד העובדה הבאה. כאשר שלח דה-האן ימים אחדים לפני הירצחו את ספר שיריו החדש בהולנדית, "קוואנטריינג", עם הקדשה, לת. ג. ביאליק, החזיר לו המשורר את הספר עם הערה: "לא טובה השמועה שעם ד' מעביר עליך". חקירת המשטרה בפרשת הרצח הגיעה למבוי סתום. עשרות אנשים נחקרו ונעצרו. גברת מניה שוחט, מחתיקות "השומר" וה"הגנה", הוחזקה במעצר יותר משבוע. נחקרו סופרים ועיתונאים ועסקני ציבור שתקפו את המנוח בכתב ובעל פה, אך המתנקשים לא ניתגלו. למשטרה נודע שדה-האן רגיל היה לקבל מכתבי איום, ובידעו כי חייו בסכנה, ביטח את עצמו סמוך למותו.

כיום, 40 שנה אחרי הרצח, לאור התמורות שחלו בגישתה של התנועה לה שימש דה-האן פה, ולאור שינוי פניה המדיניים של ארץ-ישראל שעל דמותה נאבק דה-האן עם התנועה הציונית, אפשר לרמוז על זיהותם של המתנקשים, אף-על-פי שהגני נמנע עדיין מלכנותם בשמותיהם בגלל טעמים אישיים מובנים.

את ד"ר יעקב דה-האן הרגו שני חברי ה"הגנה". שניהם היו ידידים שעשו דרך רעיונית משותפת בשורות ה"הגנה", בה תפסו במשך שנים מקום ניכר. השניים שהוציאו לפועל את הוראות מרכז ה"הגנה", היו ברבות הימים למפקדים חשובים בהגנה הלאומית, שאחרי כמה תמורות הולידה את האירגון הצבאי הלאומי. אחד מהם נפטר בתל-אביב בשנת 1943. השני הוא דמות ביטחונית שהשתתפה בהנחת יסודות אצ"ל. בתום מלחמת העולם השנייה בא לארצות הברית ושם פעל בליגה לשיתרוך האומה מיסודו של מר הלל קוק (פיטר ברגסון).

מוסדות הישוב העברי, הוועד הלאומי וההנהלה הציונית, גיערו כפיהם מן הרצח וכפי שנותרר פעל כאן מרכז ה"הגנה" על דעת עצמו בלי להביא בחשבון שיקולים מדיניים ותוצאות העשויות לצמות מסילוקו של דה-האן.

המתקש שנפטר היה איש הגנה יהודית עצמית עוד ברוסיה ונפצע כנער בקרב עם סטודנטים אנטישמיים. בהגיעו לארץ-ישראל בגיל 21, הצטרף לשורות ה"הגנה" בירושלים, עבר קורסים להדרכה ולפיקוד, ובמרוצת השנים היה סגן-מפקד מחוז ירושלים ומדריך ראשי בשומרון ובגליל. כאחידים מותיקי ה"הגנה" באותן השנים, החליט אחרי מאורעות 1929 לרכוש לעצמו מקצוע שיהיה מועיל לישוב ויצא לברלין ללמוד הנדסה. אולם רק שנה הספיק לשבת על ספסל הלימודים. ההתרחשויות ב"הגנה" שמתוכה פרש "ארגון ב'", היא ה"הגנה הלאומית", אשר תמכה ברעיונותיו הביטחוניים של זאב זיבוטינסקי, החזירו אותו לארץ. הוא הצטרף לאיגרון החדש ועמד בראשו בירושלים ולאחר מכן — בתל-אביב. כשהתאחדו שני האירגונים למספר שנים, זכה האיש בתפקיד חשוב במטה ה"הגנה" המאוחדת, אולם כאשר התחדשו החיכוכים, פרש מפעילות ביטחונית ועבד כפקיד בתל-אביב עד מותו.

ב. הד הרצח בישראל ובעולם

רצח דה-האן הסעיר את הציבור היהודי בארץ-ישראל ובגולה כולה. כאשר הודיעו עם שחר לרבה הראשי של "אגודת ישראל", הרב זוננפלד המנוח, על מותו של דה-האן, ניגש הרב אל ארון הספרים, אמר את ברכת ד"ר האמת וקרע את בגדיו. בעיני הישיש, שדה-האן שיתפו בפעילותו נגד מוסדות הישוב, היה המנוח קרבן הקטאות הציונית שלא הבינה את שאיפתו להגיע להסכם עם המנהיגים הערבים לכונן שלום בארץ הקודש.

"אגודת ישראל" דאגה לכך שדה-האן יבוא למנוחות בחלקה העתיקה והמכובדת ביותר בהר הזיתים. בהלחיה השתתפו גם נציגים ערבים. בימי השבעה למותו של דה-האן נערכו אזכרות, הספדים והושמעו הכרזות. העתונות הציונית בארץ ובעולם הגיבה בדרך כלל בהתאפקות על ההתנקשות מלבד משה ביילינסון המנוח, מראשי תנועת הפועלים בארץ שגינה את המעשה והישווה אותו לרצח ראטנאו (יהודי, מיניסטר החוץ של גרמניה בתקופת הרפובליקה החיימאריט שגרצח בידי הנאצים) ולרצח מאטיאוטי (מנהיג סוציאליסטי באיטליה שגרצח בידי הפאשיסטים).

משלחת הוועד הפועל הערבי והאגודה המושלמית-נוצרית באה לרב זוננפלד בימי השבעה והביעה צערה על "האבידה המשותפת לקבוצתו ולעם הערבי אשר דה-האן השכיל לאחדם ושלגביו טובי הלאומנים הערבים הכירו לדעתו שהוא נאמן לשאיפותיהם".

"קול ישראל", בטאון "אגודת ישראל", קיבל מאמר הערכה על הנרצח ממוסה קאום פחה אל חוסייני, ראש משפחת חוסייני, ראש עיריית ירושלים ודודו של המופתי חגי אמין. הפחה כתב כי "רצח דה-האן עשה רושם מזעזע על כל ערביי פלשתינה, ביחוד מפני שהמנוח היה מפורסם במבטו החד ובתכניתו שהיתה צריכה להביא לידי הסכם עם מנהיגי התנועה הערבית שהיה מבטיח יהודים החרדים את הזכויות שהציונים מונעים מהם תוך אי-התחשבות באידיאלים של ההשכלה היהודית המקורית... בבחילה ובנועל נפש מביטים הערבים על רצח מדיני זה. הציונים ישלמו בעד זה בהשפעתם על הגולה".

מקום רב הקדישה לרצח במיוחד העתונות ההולנדית, שהכירה את דה-האן יפה מלפני עלייתו ארצה. ידידו המשורר פרידריך ואן אידן, כתב עליו: "קחה קחיית כל הזמן שדה-האן עוד יחסה בכנפי הקאתוליות, והנני מאמין באמונה שלמה שתקוחי היתה מתגשמת — על כך מצביעים כתביו האחרונים — לולא יד המרצחים שקפדו את פתיל חייו ללא עת". הולנדי אחר, פרופיסור אובינק, שביקר זמן מה לפני הרצח בארץ ונפגש עם דה-האן, כתב: "כאשר הלכתי עם דה-האן ברחוב ירושלמי וראיתי כיצד יורקים יהודים בעברם על פניו, אמרתי לו שלבטח אין הם עושים זאת מתוך כבוד אליו. על כך השיב דה-האן: לא. זאת הם עושים מתוך כבוד אליך. כאשר אני לבדי, הם יורקים ישר בפני". ועוד כתב פרופ' אובינק: "כאשר התאכזב דה-האן מהציונות, יצא בהאשמות כבדות נגד ההנהלה הציונית. הוא טען שכספים

רבים שנאספים לבנין הארץ מוצאים להחזקת פקידים וכי מחללים בפרהסיא את השבת בארץ. אך במיוחד השניא עצמו על בני עמו בגלל יחסיו האינטימיים עם המנהיגים הערבים. דה־האן אהב להשתמש בשפה הערבית.

ג. האישי, חייו ומנהגיו

בזמן הירצחו היה דה־האן בן 43 בלבד. מאחוריו היו שנות פעולה בשירה ההולנדית, במדע, בחיים הציבוריים. הישוב היהודי החדש בארץ־ישראל ראה בו בוגד, מלשין המשרת חוגים אנטי־ציוניים בפקידות הבריטית ומשתף פעולה עם הלאומנים הערבים. האיש הגוף, בעל הזקנון הבלונדי והעיניים היוקדות, עבר בחייו תפניות רעיוניות כה חדות עד שנתן לידיו ההולנדים יסוד לקות שימצא מרגוע לנפשו הסוערת בחיק הנצרות, דה־האן נולד בעיירה ההולנדית סמילדה בשנת 1881. הוא היה בנו של חזן. החינוך שקיבל בילדותו היה אורטודוקסי; אולם כבר בגימנסיה ניכרה בו תמורה מזורה שהתבטאה ברצון להתרחק מערכי בית אבא. ואמנם כאשר התחיל לעמוד ברשות עצמו, היה לאפיקורס קיצוני. ראשית חרכו היתה הוראה בבית ספר יסודי. הוא היה דל אמצעים, אך המשיך בלימודיו באוניברסיטת אמסטרדם. מאחר שרופאה נוצרית, קשישה ממנו ב־15 שנה, תמכה בו. אחר כך נשאה לאשה. בניו של מי שהיה לאחר מכן מנהיג „אגודת ישראל“, גדלו כנוצרים (כאשר עלה ארצה נשארו אשתו ובניו בהולנד). דה־האן סיים בהצטיינות את הלימודים בפאקולטה למשפטים ונתמנה דוצנט באוניברסיטת אמסטרדם. כסטודנט הצטרף למפלגה הסוציאל דמוקרטית. הוא היה אז אתאיסט מושבע.

בשליחות המפלגה הסוציאל־דמוקרטית של הולנד, יצא דה־האן לרוסיה ערב מלחמת העולם הראשונה לחקור את מצבם של המהפכנים הסוציאליסטיים. אחת התעלומות שאפפו מסע זה היתה שבדרכו נרשם כי הוא נוצרי. ברוסיה פעל למען האסירים הפוליטיים ועם שובו כתב ספר: „בבתי הסוהר של רוסיה“.

שנות מלחמת העולם הראשונה הביאו בו מפנה חדש: הוא התקרב לעמו, היה לציוני נלהב, הצטרף ל„המזרחי“ והתחיל לכתוב שירים על נושאים יהודיים וציוניים. פאר הפואמות היהודיות שלו היה „הט יודישא ליד“ (השיר היהודי) שכתב ב־1915. דה־האן חלם להיות „משורר ירושלים“, להתישב בעיר הקודש ולספוג השראה מהודה. עתה היה אנטי־סוציאליסט והפתיע את מכריו בהכרתו הדתית.

עם כיבוש ארץ־ישראל בידי הבריטים, הגשים את תכניתו ועלה ארצה. „המזרחי“ בהולאנד ערך לכבודו מסיבה מפוארת והיקפה גליון מיוחד של בטאוונו למאורע זה. השנה היתה 1919.

בירושלים רכש את ידיעת העברית והתחיל ללמוד ערבית שגם אותה למד על בורייה. הוא היה מלא להט ציוני, ונמנה עם המרצים הפופולאריים בבית העם. אותה שעה התחיל דה־האן להתווכח עם הערבים ולהוכיח להם כי ארץ־ישראל שייכת רק ליהודים. פעם עורר שערוייה כאשר זמן קצר אחרי בואו ארצה, במסיבה שנערכה לכבודו בביתה של העלמה לגואו (מנהלת בית הספר האנגלי לבנות על שם אוילין דה־רוטשילד) בהשתתפות קציני הממשל הצבאי הבריטי ומשכילים ערבים, נכנס בוויכוח עם אחד המוזמנים הערבים שעבד בחברת הנוסיעות של קוק והכריז בקול: „שני אנשים לא יכולים לשבת על כיסא אחד. הארץ הזאת ניתנה לנו ועליכם לקחת את נשיכם וטפכם, לטעון את הגמלים וללכת מכאן. ארץ ערב היא גדולה, כאן אין לכם עוד מקום“. על דבריו אלה התאוננה הפקידות הבריטית בפני ועד הצירים שנתבקש לרסן את להטו.

העולה מהולנד, בהיר הפנים והשממון, תיק תחת בית שחיו, היה לדמות ידועה בירושלים. הוא התפרסם כאוהב מוסיקה וספרים עתיקים.

אחרי מאורעות ירושלים בפסח 1920 נמנה דה־האן עם סניגורי אנשי „ההגנה“ שהובאו בפני בית דין צבאי בריטי. בגלל היותו רחוק למיטה, הביאוהו אולם בית המשפט באלונקה.

כאשר נפתח בית הספר הממשלתי למשפטים בירושלים, נתמנה דה־האן אחד המדצים הראשונים בו וריתק את תלמידיו בהרצאותיו המבריקות. תוך כדי הפעילות העשירה הזאת, החלו הבריות להבחין לפתע בשינויים בדה־האן: הוא התחיל מותח ביקורת בלתי מרוסנת על דרכי הפעולה של ההנהלה הציונית והאשים אותה ביחס עויין לדת; הוא יצא נגד מפלגתו, "המזרחי"; היחסים הגיעו לידי קרע כאשר האשים את הרב הראשי קוק בייזום "רדיפות" נגד אנשי הרב זוננפלד.

"אגודת ישראל" ידעה לנצל את המפנה הזה וקירבה אותו אליה על ידי הפקדת תפקיד כבוד בידיה. דה־האן נתמנה בארכיון "מוסדות הפקידים בארץ הקודש" (כולל אמסטורם ובתי מחסה לעניים), מנהלם של ישיבה "ציון" ושל ישיבת "דורשי ציון". אחר כך עזר למנהיגים של "האגודה" לתרגם פניותיהם לשלטונות הבריטיים והיה ליועצה המשפטי. כעבור זמן נעשה נציגה בפני הממשלה ונחשב למעצב המדיניות של "אגודת ישראל" בארץ. הוא פעל שלא על מנת לקבל פרס; פרסותו היתה על כתיבתו העתונאית. המלחמה בציונות הפכה לדה־האן משימת חיים. יתכן שבתת הכרתו השפיעה על התרחקותו מהציונות הרגשתו כי לא העריכו אותו כראוי במחנה הציוני. "אגודת ישראל", שחסרה כוחות אינטלקטואליים, פתחה לפניו שערים לקאריירה מדינית.

עד יום מותו נמשכה מלחמתו בתנועה הציונית, שכונתה בפיו "בולשבית". את אוסישקין היה מכנה "מנחם פחה", את ההנהגה הציונית כ"פינסק" מינסק ודווינסק, ואת הרב קוק כ"רב החצר של הציונים".

בתקופה האחרונה של חייו נהג לתאר ב"דיילי אקספרס" את היהודים כעם שאינו מסוגל להקים דבר. דה־האן הרבה לכתוב על מריבות בין יהודים, על תוסר יכולתם להגיע לאחדות, סיפר שיהודי ארץ־ישראל מתנכלים לעולים חדשים. בתארו ב"האנדלסבלאדט" את גורמי מאורעות ירושלים ב־1921, כתב: "הנציב העליון הוא יהודי (סיר הרברט סמואל), המזכיר המשפטי הוא ציוני בהכרה (גורמאן בנטוויץ). מהשקפה משפטית נוגדת הצהרת בלפור את ההבטחות שניתנו למלך חוסיין (אבי סבו של מלך ירדן כיום). אך גם מבחינה היסטורית אין ליהודים זכות על הארץ. באופן כזה רשאים הערבים להשאר על אדמותיהם. ארץ־ישראל סובלת די מהמושבות היהודיות. בכל מקום שהן מוקמות, נאלצים תושבי הסביבה למכור אדמותיהם ולנווד למקומות אחרים. היהודים שולטים על כל המסחר, הם מורידים את ערך האדמה.

התהום שנפערה בין דה־האן לישוב החדש הלכה והעמיקה. אנשים היו מתרחקים ממנו כממצורע. מפה לאוזן סופר כי הוא מקיים יחסים אינטימיים עם גערים ערביים. באופן מקביל גברה שנאת דה־האן לישוב. הוא היה רגיל לפנות ליהודים, בחנות או במקומות פומביים, בערבית. פעם אף הגיש תלונה למנהל הדואר נגד פקידה יהודית שפנתה אליו עברית, אשר אינה שפת הארץ".

ד. ימיו האחרונים — בסבך עלילות

השנאה לציונות הפכה אצל דה־האן לשנאה עיוורת לכל יהודי שלא זמנה עם הישוב הישן. יתכן שהיתה זאת שינאה לעם היהודי בכללו. ב־1922, אחרי ב' בנובמבר (יום הצהרת בלפור) כתבו שני תושבי ירושלים מכתב גלוי בו סיפרו כי בעברם בשכונת הנוצרים בעיר העתיקה בירושלים, נתקלו בדה־האן שעבר בלחית אשה. ארבעתם הוקפו ערבים שהחלו לידות בהם אבנים. דה־האן פנה בערבית לפרחחים: "אל תיידו בנו אבנים. אנו משלכם. יידו אותן בשני היהודים האלה".

כאשר הגישו מוסדות הישוב תביעה לנציב העליון לפטר את מושל מחוז ירושלים סיר רונאלד סטורס על אולת היד שגילה במהומות 1921, הביע דה־האן לסטורס את הערכתו בפומבי והשתתפות בצער על תביעת היהודים.

בבוא אותה שנה איל העתונות לורד נורטקליף שהיה ידוע כאנטי־ציוני לארץ, התייצב דה־האן לפניו בראש משלחת חרדים, מיחה נגד הציונות והודיע, כי החרדים מסתייגים מכל פעולותיהם של הציונים. דה־האן לא החמיץ שום הזדמנות לתקוף את הציונות: בפני עורך „סטאמפה“ האיטלקי, בפני הסופרים הצרפתים, האחים טארו, שסיפרו אחרי מותו כי דה־האן אמר להם בירושלים: „תראו, הציונים האלה עוד יהרגו אותי“. העתון המצרי „אל חתגית“ סיפר אותו זמן כי החוגים הערבים בארץ־ישראל שוקלים את האפשרות להציע לדה־האן להצטרף למשלחת הערבית שעמדה לצאת ללונדון.

אחד האמצעים המדיניים הגדולים של דה־האן היה אירגון משלחת עם הרב זוננפלד למלך חוסיין מחגאוא, כשזה ביקר אצל בנו האמיר עבדאללה ברבת עמון. המשלחת מסרה למלך תזכיר עם מתאה נגד הציונות ושאיופותיה. חוסיין, שהתרגש למראה התזכיר הזה עד לדמעות, ענד לרב זוננפלד אות כבוד חגאוי. העתק מהתזכיר לחוסיין הגיש דה־האן לאיש הכמורה הבריטי, בורן בירושלים.

הפעילות הזאת עלתה לדה־האן במשרת המרצה בבית הספר למשפטים, בגלל שביתה שהוכרזה נגדו על ידי הסטודנטים היהודים. חבר ההנהלה הציונית, ז.א. ואן פריולנד המנות, ניסה להרגיע את הרוחות ותיווך בין הסטודנטים לדה־האן שאף הבטיח לא לעסוק בפוליטיקה. אולם משלא קיים הבטחתו והוסיף להשמיץ את הישוב, אילצוהו הסטודנטים לעזוב את משרתו. כעבור זמן מה ניתק „האנדלסבלאדט“ ההולנדי את הקשרים עמו ודה־האן שפך את כל מרירותו על הציונות בכתבותיו ב„דיילי אקספרס“. בחדשים האחרונים לחייו התהלך ברחובות ירושלים כצל, מוחרם, שנוא ומבודד. נראה שגם „אגודת ישראל“ לא סיפקה כבר את כל תאוותיו ואומרים שבמרכז התנועה באירופה התחילו לראות במורת רוח את היד החפשית שניתנה לו.

האיש היה הפכפך, מוזר בהליכותיו ומלא סתירות כרימון. הוא התגורר בפנסיון גולדשמידט בירושלים. כשעמד בתפילת שמונה עשרה היה נדמה כי הוא ביחידות עם הקדוש ברוך הוא וכי הוא עולה מעלה מעלה עם השכינה. אך סמוך לפטירתו נתפרסם שירו בו הלשון: „אלוהים! ממרום הר הבית אני בז לך!“

דה־האן דיבר ערבית עם יהודים רק כדי לקנטרם. „הארץ“ היה אז מופיע בירושלים ודה־האן נהג לבוא יום יום לדפוס לפני צאת העתון ופנה לפועלי הדפוס בערבית. הוא שאלם לרוב מתי יצא העתון וניסה לדובב אותם בערבית, אף על פי שידע היטב כי פועלי הדפוס, ובהם עולים חדשים, אינם מבינים ערבית. פועלי הדפוס הביטו עליו כבזו אך הוא מצא כנראה סיפוק בזה שיצר סביבו אווירה עוינת ומלאה מתיחות.

בין ידידיו הקרובים של דה־האן היה ליאופולד וייס, עתונאי יהודי צעיר, נציג ה„פראנקפורטר צייטונג“ בארץ־ישראל. הידידות הזאת הבשילה עמדה עוינת שהתחיל העתונאי לגלות כלפי הציונות לעומת האהדה הגדולה שגילה לערבים. שעה שידידו הנוצריים של דה־האן האמינו שאילמלא הירצחו היתה שנאתו לעמו ולרעיון התחייה הלאומית היהודית, היתה מביאתו יום מן הימים לדת הנוצרית, זכו ידידו המוסלמים של ליאופולד וייס, נכדו של הרב הראשי של טשרנוביץ, בהגשמת תקוותיהם לגבי צעיר ברוך כשרונות זה: וייס התאסלם עוד בשנות העשרים ואחרי שנות חיים סוערות, מצא עצמו בין מעצבי דמותה של מדינת פאקיסטאן החדשה ויום אחד הופיע באירגון האומות המאוחדות כראש משלחת פאקיסטאן בשם מוחמד אסעד.

בספרו „הדרך למכה“ מתאר וייס כיצד שיכנע אותו דה־האן בדבר אייצדקתם של הציונים: „היתה סיבה לכך שאלוהים גרם שנאבד את ארצנו ונתפזר על פני העולם“, אמר דה־האן לידידו הצעיר, „אולם אין הציונים רוצים להודות בכך. הם סובלים מאותו עיוורון רוחני שהביא למפלתם. אלפיים שנות גולה וחיים אוימללים לא לימדו אותם דבר. במקום

תרגום אנגלי חדש של התורה

ברוח המסורת

מואת ד"ר פלמיאל בירנבוים

א.

„המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי, והמוסיף עליו הרי זה מחרף ומגדף“ (קידושין מט. א). פירש רש"י: המתרגם פסוק כצורתו, שבא לחסר תוספת התרגום שלנו, לומר לא אתרגם פסוק זה אלא כצורתו, כגון „לא תענה על ריב“ (שמות כג. ב) לא תסהיד על דינא — הרי זה בדאי. והמוסיף עליו, שבא לומר הואיל וניתנה רשות להוסיף, אוסיף גם אני בכל מקום שארצה — הרי זה מחרף, מבזה את המקום, משנה את דבריו, ואונקלוס כשהוסיף, לא מדעתו הוסיף, שהרי בסיני ניתן [תרגומו], אלא שנשתכח, וחזר ויסדו.

ואף-על-פי-כן כשבא רש"י לפרש את הפסוק „לא תענה על ריב“ הוא מצטט את תרגום אונקלוס ומבאר אותו, ולבסוף הוא מוסיף: „ואני אומר לישבו על אפניו כפשוטו, כך פתרונו...“ הרי אומר: לכל לראש עלינו להכיר לדעת את הוראתו היסודית והפשוטה של כל פסוק כפי שאנחנו שומעים אותו ממש, ללא כל דרוש או דרך העברה, הואיל „ואין מקרא יוצא מידי פשוטו“ (שבת סג. א). רשב"ם בפירושו על בראשית לו, א כותב: „וגם רבינו שלמה אבי אמי, מאיר עיני גולה, שפירש תורה נביאים וכתובים, נתן לב לפרש פשוטו של מקרא. ואף אני, שמואל בן ר' מאיר התנו וצ"ל, נתווכחתי עמו והודה לי, שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים, לפי הפשטות המתחדשים בכל יום“. רש"י חילק לפעמים על תרגום אונקלוס, וכותב למשל: „אונקלוס תירגם... ואני אומר שלא חש לדקדק בלשון...“ (דברים יב, ל).

תרגום אונקלוס נתפשט בכל תפוצות ישראל למרות העובדה, שדעת חכמי התלמוד לא היתה גוחה מכל התרגומים השונים, שעוררו בלבם חששות שמא יגלו פנים בתורה שלא כהלכה, ולא עוד, אלא שאמרו: „לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור שנים מקרא ואחד תרגום“ (ברכות ח, א), כלומר: יקרא תחילה את הפסוק במקורו העברי, ואחר כך יקרא את תרגומו הארמי כדי לעמוד על פירוש המלות, ויחזור ויקרא פעם שנית את הפסוק במקורו העברי כדי לתפוס את מלוא משמעותו, ומרוב תועלתו החינוכית של תרגום אונקלוס במרוצת כל הדורות שדיברו ארמית ולא הבינו לשון הקודש, נתקדש עד כדי כך שהמשיכו להשתמש בו עד ימינו אלה, שידיעת הלשון הארמית היא רק נחלת המעטים בעם, הוא נעשה מעין סמל חינוכי-עממי מבלי להביא בחשבון אם יש בו עדיין תועלת שימושית ישירה או לא, שנים מקרא ואחד תרגום, זאת אומרת: המקור העברי הוא עיקר, והתרגום הוא טפל, נוסף צדדי, למרות כל חשיבותו הלימודית, לפיכך אמרו: „אין המתרגם רשאי להגביה קולו יותר מן הקורא“ (ברכות מה, א).

„כך שנו רבותינו, המתרגם אסור לו להסתכל בספר תורה ולתרגם, כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה“ (תנחומא וירא, ה).

הנה על פי רוב, תרגום אונקלוס הוא תרגום מילולי מעברית לארמית, ממש מלה במלה. נקח לדוגמה את הפסוקים הראשונים של התורה: „בַּקְדֻמִּין בָּרָא ה' ית שמיא וית ארעא. וארעא הות צדיא וריקניא, וחשוכא על אפי תהומא, ורחתא מן קדם ה' מנשבא על אפי מיא. ואמר ה' יהי נהורא, והה נהורא. וחזא ה' ית נהורא ארי טב, ואפרש ה' בין נהורא ובין חשוכא...“ אמנם, לפרקים, הוא נוטה מלשון המקרא, כדי שלא לתת פתחון פה לשונאי ישראל ולקלי דעת ולהוגי דעות נכרים, שאולי ימצאו מקום ללבלג על מה שכתוב בתורה. הרמב"ם, במלחמתו נגד הגשמת הבורא, מביא הוכחות מתרגום אונקלוס, המסתייג ככל האפשר מביטויים המתארים את האלוהות בדמות גוף ממשי (מורה נבוכים א, מח). תרגום אונקלוס מצטיין בפשטות ובהבנה יתירה. מלבד השאיפה להתרחק מכל הגשמה, אין הרצאתו מקבלת צביון של אגדה אלא במקומות מועטים. יסודו של אונקלוס הוא הפשט; יסודו של תרגום ירושלמי הוא הדרוש. תרגום יונתן לנביאים נבדל מתרגום אונקלוס בין בסגנונו ובין ברוח תפיסתו. דרך הטיפול החפשי בנוסח הכתוב היה בספרי הנביאים דבר שבהיתר, מאחר שאינם כוללים חוקים ומצוות. לעתים קרובות תרגום יונתן הוא בחינת מפרש כבר בספרי הנביאים הראשונים (השווה צונץ, דיע גאטטעסדיענסטליכען פאָרטרעגע, פרק ה). הרי קצת דוגמאות של הסתייגות מביטויי הגשמה בתרגום אונקלוס: „ועברתי בארץ מצרים“, ואתגליתי בארעא דמצרים; „ופסחתי עליכם“, ואיחוס עליכון; „זה הולך לפניהם“, זה מדבר קדמיהון, כלומר נוהג אותם. „אצבע אלהים היא“, הא מתא מן קדם ה', כלומר זוהי מכה מאת ה', „מי כמוכה באלים ה', מי כמוכה נאדר בקדש“ (שמות טו, יא), לית בר-מנך... לית אלא את אדיר בקדושהא, היינו: אין זולתך, אין זולתך אדיר בקדש. אין אלים בעולם כלל וכלל, יש רק אלהים אחד.

כדי להפחית את חריפות הביטוי של המקור, ומפני כבודם של גבורי האומה, הוא מתרגם „ותגנב רחל את התרפיס... ויגנב יעקב את לב לבן...“ ויברח“ (בראשית לא, יט-כא), וכסיאת רחל ית צלמניא... וכסי יעקב מן לבא דלבן... ואול, כלומר: רחל לא גנבה את התרפיס אלא העלימה אותם, וכן יעקב לא גנב את לב לבן אלא העלים ממנו את רצונו לעזוב; הוא לא ברח אלא הלך לו. את שאלתו של לבן, „למה גנבת את אלהי“, אונקלוס מתרגם: למא נסבת (לקחת) ית דחלתי. ועדות הכתוב, „ולא ידע יעקב כי רחל גנבתם“, הוא מתרגם: ולא ידע יעקב ארי רחל נסבת הון (לקחה אותם). לכבודה של לאה אמנו, הוא מתרגם „עיני לאה רכות“ (שם כט, יז): עיני לאה יאין (יפות). הביטוי „ארץ זבת חלב ודבש“, המצוי לרוב בתורת משה, הוא מתרגם: ארעא עבדא (מפיקה) חלב ודבש. את הפסוק „לא תבשל גדי בחלב אמרי“ (שמות כג, יט; לו, כו; דברים יד, כא) הוא מתרגם: לא תיכלון בשר בחלב, כלומר, אל תאכלו בשר בחלב. את הפסוק ביחס ליששכר „ויט שכמו לסבול, ויהי למס עובד“ (בראשית מט, טו) הוא מתרגם: ויכבשו מחזי עממיא...

ודאשתארן בהון יהון ליה פלחין ומסקי מסין. כאן יש בתרגום ממש ההיפך ממה שכתוב במקור. רש"י מביא פירוש זה, המצביע על נצחוננו המוחלט של שבט יששכר במקום שיעבודו וכניעתו לאויביו הרמוזים בתורה. גוסף על פירושו, חו לשונו: "ויט שכמו לסבול עול תורה, ויהי לכל אחיו ישראל למס עובד לפסוק להם הוראות של תורה... ואונקלוס תרגמו בפנים אחרים: ויט שכמו לסבול מלחמות ולכבוש מחוזות, שהם יושבים על הספר, ויהיה האויב כבוש תחתיו למס עובד".

ג.

בדרכו זו של תרגום אונקלוס ניסה הרב יחזקאל כהנא ללכת כשחיבר זה מקרוב תרגום אנגלי על חמשה חומשי תורה, "תרגום מסורתי... לפי מקורות התלמוד, המדרש, ומפרשי ראשונים ואחרונים", וקרא את שמו תורה ישראל. נקוד על ישראל לרמוז על הנוטריקון של שלשת השמות שנקרא בהם המחבר: יחזקאל שרגא חכהן. דבר זה שנוי בשער האנגלי של שני כרכים¹. לדעתו של המחבר, בהקדמתו האנגלית, כל החושבים שהוראת המלה תרגום היא העתק מלשון אל לשון אינם אלא טועים.

אין ספק, שיש צורך רב בתרגום אנגלי שישקף את השקפותיהם של גדולי היהדות המסורתית מימות הסופרים והתנאים עד תקופתנו זו שאנו חיים בה. היהודי המודרני אין לו זיקה ליהדות המקורית ואינו יכול להשתמש בפירושים השונים המהווים את המקראות הגדולות, ועליו להסתפק בילדי נכרים, תרגומים וביאורים הנובעים ממקורות נכרים. מנין לו ליהודי כזה לדעת, למשל, בלי תרגום המיוסד על הספרות התלמודית-מדרשית ועל הפרשנות המקראית של רבותינו מתקופת ימי הביניים, ש"עין תחת עין", פירושו: "סימא עין חבירה, נותן לו דמי עינו כמה שפחתו דמיו למכור בשוק, וכן כולם, ולא נטילת אבר ממש, כמו שדרשו רבותינו בפרק החובל" (רש"י). בענין החוק "כי יהיה לאיש בן סורר ומורה... ורגמוהו כל אנשי עירו באבנים" (דברים כא, יח"א), מנין לו לדעת את העובדה ש"בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב? דרוש וקבל שכר" (סנהדרין ע"א, א)? וכן "עיר הנדחת לא היתה ולא עתידה להיות, ולמה נכתבה? דרוש וקבל שכר" (שם). עיקר תוכנם של חוקים אלה, לדעת חכמינו, הוא ערכה הגדול של אחריות ציבורית. בן מרדן ועיקש, רשע וגס רוח, מהווה בעייה ציבורית ולא רק פרטית. בחקרנו את התנאים ששימשו בסיס לעיר נידחת, נמצאנו נשכרים ברכישת ידיעות רבות הכרוכות בדרישה זו, והיינו, דרוש וקבל שכר.

המסקנה התלמודית שבן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות בנייה על יסוד כל ההגבלות המפורטות במשנה ובבריתות, מעין: "מאימתי חייב?

1) TORAH YESHARAH, A Traditional Interpretative Translation of the FIVE BOOKS OF MOSES... Based on Talmudic and Midrashic sources, as well as from Medieval and Modern Commentators, Translated and Edited by Rabbi Chas. Kahane (Yehezkel Sheraga Hakohen), Torah Yesharah Publication, Solomon Rabinowitz Book Concern, New York (1963).

משיאכל תרטימר בשר וישתה חצי לוג יין האיטלקי... אכל כל מאכל ולא אכל בשר, שתה כל משקה ולא שתה יין, אינו נעשה בן סורר ומורה עד שיאכל בשר וישתה יין... היה אביו רוצה ואמו אינה רוצה, אביו אינו רוצה ואמו רוצה, אינו נעשה בן סורר ומורה עד שיהיו שניהם רוצים. ד' יהודה אומר: אם לא היתה אמו ראויה לאביו אינו נעשה בן סורר ומורה... אם לא היתה אמו שוה לאביו בקול ובמראה ובקומה אינו נעשה בן סורר ומורה... (סנהדרין ע"א). בתרגומו של הרב כהנא על הפסוק "ורגמוהו כל אנשי עירו" (דברים כא, כא) אפשר לראות מיד מקצת ההגבלות המנויות לעיל, שלפיהן היתה הוצאת בן סורר ומורה להורג נמנעת המציאות. תרגומו הוא ברוח הביאור של חכמינו.

"עין תחת עין" הוא מתרגם: שוויה של עין תחת עין, וכן "שן תחת שן, יד תחת יד, רגל תחת רגל" (שמות כא, כד). ומעניין הוויכוח שהראב"ע מביא בין ד' סעדיה לבין בן זוטא בפירושו על פסוק זה: "אמר רב סעדיה, לא נוכל לפרש זה הפסוק כמשמעו, כי אם אדם הכה עין חברו וסרה שלישיית אור עיניו, איך יתכן שיוכה מכה כזאת בלי תוספת ומגרעת, אולי יחשיך אור עינו כולו, ויותר קשה הכויה, והפצע, והחבורה, כי אם היו במקום מסוכן, אולי ימות, ואין הדעת סובלת... ובן זוטא השיב (= הקשה): אם היה המכה עני, מה יהיה עונשו? והגאון השיב: אם עור יעור עין פיקח, מה יעשה לו? כי העני יתכן שיעשיר וישלם, רק העור לא יוכל לשלם לעולם. והכלל, לא נוכל לפרש על דרך מצות התורה פירוש שלם אם לא נסמוך על דברי חז"ל".

הרב כהנא התאמץ הוציא מלבם של אלה המתרגמים את התורה שלא על-פי ההלכה, ותירגם "על משענתו" (שמות כא, יט) על בוריו וכחו; "ביום הראשון תשביתו שאור" (שם יב, טו) מערב יום טוב. "וספרתם לכם ממחרת השבת" (ויקרא כג, טו) ממחרת יום טוב; "וירקה בפניו" (דברים כה, ט) לפניו על הקרקע; "לאות על ידכה ולטוטפות בין עיניך" (שמות יג, טו) תפלין של יד ותפלין של ראש. וכן הרבה כיוצא באלה.

הוא נשען על אונקלוס ועל רש"י כשבא לתרגם את הפסוק הקשה "לא תהיה אחרי רבים לרעות, ולא תענה על ריב לנטות אחרי רבים להטות" (שם כג, ב). בפירושו על פסוק זה, רש"י מעיר: "יש במקרא זה מדרשי חכמי ישראל, אבל אין לשון המקרא מיושב בהן על אפניו. מכאן דרשו שאין מטין לחובה בהכרעת דיין אחד, וסוף המקרא דרשו, אחרי רבים להטות, שאם יש שנים מחייבין יותר על המזכין, הטוה הדין על פיהם לחובה, ובדיני גפשות הכתוב מדבר... ואונקלוס תירגם... ואני אומר לישובו על אפניו כפשוטו, כך פתרונו...".

יש לתמוה על כך שהמחבר לא הזכיר כלל הלכה חשובה זו, הנזכרת ברש"י על הפסוק הנדון, והמנוסחת בידי הרמב"ם לאמר: "בית דין שנחלקו, מקצתם אומרים זכאי ומקצתם אומרים חייב, הולכין אחר הרוב... במה דברים אמורים, בדיני ממונות ובשאר דיני אסור ומותר... אבל בדיני נפשות, אם נחלקו בזה החוטא אם יהרג או לא יהרג, אם היו הרוב מזכים זכאי, ואם היו הרוב מחייבין אינו נהרג עד שיהיו המחייבין יתר על המזכים שנים...".

הטייתך לטובה על פי אחד, לרעה על פי שנים" (סנהדרין ה, א). אולם כבר אמרו: "שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה" (סופרים א, ה).

ג.

הרב כהנא הגה רעיון חשוב מאד, לתרגם את התורה לאנגלית מודרנית על פי רוח היהדות המסורתית באופן שלא תהיה לזרא לבני זמננו. יש לנו כאן מין בריאה חדשה, באמת חידוש גמור בשיטת התרגום והביאור. המחבר משלב את פירושיהם השונים ומשונים זה מזה של גדולי המפרשים שלנו ומרכז אותם במסגרת אחת. הוא מתעלם מן העובדה שלפעמים קרובות יש מחלוקת בין מפרשי התורה מתקופות נבדלות, זה אומר בכה וזה אומר בכה, ומשבץ בתרגומו מושגים והשקפות הנוגדים זה לזה ומשליט שלום ביניהם. הנה דוגמה אחת מני רבות: הירושלמי על התורה מתרגם את הפסוק הראשון: "בְּחֹכְמָא בְּרָא ה'". כלומר, מלת בראשית הוראתה בחכמה. והרב כהנא מכניס את ההוראה הרגילה בתירגום מלת בראשית (= בראשונה) ומוסיף גם את תירגום המלה בירושלמי. ביחס למלת ברא כותב הרמב"ן: "שמע פירוש המקרא על פשוטו, נכון וברור. הקודש ברוך הוא ברא כל הנבראים מאפיסה מוחלטת, ואין אצלנו בלשון הקדש בהוצאת היש מאין אלא לשון ברא... הוציא מן האפס הגמור המוחלט יסוד דק מאד אין בו ממש, אבל הוא כח ממציא מוכן לקבל הצורה ולצאת מן הכח אל הפועל, והוא החמר הראשון, נקרא ביונית היולי...". והרב כהנא מכניס לתוך תרגומו גם ענין של "אפיסה מוחלטת". לפי המדרש, מלת מרחפת היא לשון רחמים, והרב כהנא מתרגם "רוח אלהים" גם רוח של רחמים וגם רוחות חזקות מנשבות (אונקלוס: ורוחא מן קדם ה' מנשבא על אפי מיא').

חבל שהרב כהנא האריך במידה מופרזת בתרגומו, הכוללים דברי אנדה מופלגים. הוא הכניס מספר גדוש של פירושים קרובים ורחוקים, שלו ושל אחרים, כאילו הם חלק בלתי נפרד מן המקור העברי, והקורא הפשוט שאינו נזקק ללשון הקודש עלול לבוא לידי טעות ויחשוב שכל הכתוב ב"תורה ישרה" כתוב בתורת משה. מאחר שתרגומו של הרב יחזקאל שרגא הכהן (= ראשי תיבות ישרה) ניתן בצד המקורי העברי, עמוד מול עמוד, יתכן שיסתבכו רבים בענייני אמונה,

(1) תרגום הפסוקים הראשונים מדגים את רוח כל תרגום התורה כולה, ולכן נביאם

ככתבם וכלשונם:

In the beginning the Almighty — in His wisdom — created out of nothingness the heaven and the earth together with their inherent potentials. But the earth was still formless and without system, and the darkness of the various gases which the Almighty created were on the face of the abyss and mighty winds blew over the face of the waters but were controlled by the merciful spirit of the Almighty. Then the Almighty willed that light emanate from Him. And there was immense light. The Almighty saw that the immense light was fit for numerous functions, and the Almighty separated the light from the darkness... The Almighty solidified the partition... The Almighty said: "Let the immense light — created on the first day — be condensed and suspended as luminaries in the partition of the heaven... (1:14).

ויביאו ראייה מן התורה, כביכול, שכל הכוכבים, הרחוקים מן הארץ מאות מיליוני שנות-אור, לא נבראו אלא לשרת את הלבנה בתור ליווינים, שכן כך נמצא כתוב ב"תורה ישרה" (בראשית א, טז). אפילו תינוקות של בית רבן יתמהו על זאת וישאלו קושיות חמורות על יסוד העובדה שזה מקרוב שוגרה חללית לירח והגיעה, לאחר שלושת ימי טיסה בחלל, אל פניו של הירח, ושידרה לאדמה ארבעת אלפים תצלומים... וכבר מתכוננים להנחית בני אדם על הירח בעוד זמן מועט... וכן קשה להבין לשם מה בחר הרב הנפכד דווקא בתירגום אגדי של הפסוק "צהר תעשה לתבה" (בראשית ו, ט"ז) וביאר שהצהר היה אבן טובה ששימשה מעין מאור או פנס לתיבה. אונקלוס מתרגם: "נהור תעביד לתיבותא", כלומר: מקום שיכנס ממנו האור (ראב"ע). כי "צהר" הוא אחי "זהר". יכדוע אין אבן טובה נותנת אור, אלא מחזירה אור.

מסתבר, שהמחבר אינו מתחשב עם המובן המקובל של מלים וביטויים מפורסמים, אלא חיבה יתירה יש לו לחידושים שאי-אפשר למצוא להם סמוכין לא בלשון המקרא ולא בלשון התלמוד. הנה, לדוגמה, הפסוק "והוא יהיה פרא אדם... ועל פני אחיו ישכון" (בראשית ט, יב) תורגם אצלו כאילו כתוב: ישמעאל יהיה לגזע פורה (נחון פרי רב)... ויאציל השראה על כל המתחברים לו (!) וכדי להראות, שההשראה המדוברת כאן היא מין האצלת רוח הקודש או השראת השכינה, מעיר המחבר ב"מראה מקומות" שלו שהמלה "ישכון" היא מלשון שכינה (!) כנראה, לא שקל בדעתו כלל וכלל ולא נמלך בפסוקים מעין אלה: "פרא עלי דשא... ועיר פרא אדם יולד... פרא למוד מדבר" ועוד. וכך הוא מתרגם לאנגלית את הפסוק על ישמעאל בן הגר המצרית:

He will become a fruitful race . . . and he will be an inspiration
to all his associates.

תינוקות של בית רבן יודעים לפרש לאשורו את הפסוק המורגל בפי כל "זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם" (במדבר יא, ה), שהריהו כאילו אומר: זוכרים אנחנו את הדגים שהיינו אוכלים במצרים בלי כסף, שכן המצריים היו נותנים לנו דגים וירקות שהיו מצויים בשפע במצרים. אונקלוס מתרגם את הפסוק מלה במלה: "דכירין אנחנו ית נוניא דהוינא אכלין במצרים מגן". אולם המחבר שלנו לא שם לב לחשש שמא הוא מעקם את הכתובים וגם לא התחשב בעובדה, המוכחת ממקומות שונים בתנ"ך, שמלת "דגה" היא שם קבוצי במובן "דגים" ("כל דגה אשר במים", "דגת הים", "תבאש דגתם מאין מים"), והפתיע את הקורא בחידוש שקשה למצוא דוגמתו בפרשנות המקרא. את המלה "דגה" הוא תירגם במובן "דגן", ובאנגלית החדישה שלו: מאכל תזונתי (היינו, דגן הכולל כל מיני ויטאמינים תזונתיים). "אשר נאכל במצרים" הוא תירגם: שהבטחת לנו במצרים שנאכל בעתיד. והנה זו לשונו:

"We remember the promise you made in Egypt of the nutritious food we will eat . . . But now our appetite is dry, without anything; we have nothing to look forward to but this monotonous manna."

כדי לתת לקורא מושג נאמן יותר מנסינונו של הרב כהנא להגיש לבני זמננו תרגום התורה לאנגלית מודרנית בצורה כזו שלא תמיד תניח את דעתו היהודי המסורתי הנאור, הן מצד הפרשני והן מצד הסגנוני, ניתן כאן פסוקים מספר ותרגום המחבר בצידם :

The Almighty originally made the sun and the moon equal in size and power. He later diminished the moon because of its presumtuuous demand for greater power, and make the sun the greater light to rule the day, and the moon, the lesser light, to rule the night. However, to appease the moon, He gave it the stars as satellites.

After the estrangement from his wife because of her sin, Adam again befriended Eve, his wife; and she bore Cain, meaning "acquiring," because she said: "I have gotten a man with the help of the Eternal"; and a daughter, his twin sister.

The Eternal said to Abram . . . "For your own benefit, depart, both spiritually and bodily from the influence and association of your land and your birthplace, and your father's house, and go to the land where I will appear to you, and give you the promise.

And Jacob deluded the heart of Laban the trickster . . . Before Laban reached Jacob, the Almighty had come to Laban the trickster . . .

You shall not swear by the name of the Eternal your Almighty in vain, to affirm that which is evident, and in particular the Eternal will not leave any one unpunished who swears falsely by His name.

Tell the Children of Israel the details of the ritual of the Divine House they have just helped construct. Any man — even a heathen, but not a heretic Israelite — who brings a freewill sacrifice will accompany it with a sincere confession of guilt to the Eternal. He will bring his offering from domestic stock: from healthy oxen that have not killed people, or from healthy sheep or goats.

בראשית א, טז :

ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, את המאור הגדול לממשלת היום, ואת המאור הקטן לממשלת הלילה, ואת הכוכבים.

שם ד, א :

והאדם ידע את חוה אשתו, ותהר ותלד את קין, ותאמר קניתי איש את ה'.

שם יב, א :

ויאמר ה' אל אברם, לך-לך מארצך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך.

שם לא, כ, כד :

ויגנב יעקב את לב לבן הארמי... ויבא אלהים אל לבן הארמי...

שמות כ, ז :

לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא.

ויקרא א, ב :

דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם: אדם כי יקריב מכם קרבן לה', מן הבהמה, מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם.

After the daily communal sacrifices you shall ascend the tribune, spread out your hands on high and bless the Children of Israel in the following Hebrew words. Pronounce upon them the kohanite benediction in these words: YEVORECHO (!) . . .

You must not add to the words which I command you, although permission is given to the sages of various generations to make fences around the judgments of the Torah in order to assure their keeping; neither may you diminish from it, but the sages have the power to temporarily dispense with some acts in the Torah under exceptional circumstances, in order to preserve the commandments of the Eternal your Almighty which I instruct you.

במדבר ז, כג

כה תברכו את בני ישראל,
אמור להם: יברכך ה' וישמרך...

דברים ד, ב:

לא תוסיפו על הדבר אשר
אנכי מצוה אתכם, ולא תגרעו
ממנו, לשמר את מצות ה'... אשר
אנכי מצוה אתכם.

ד.

מכל הדוגמאות המובאות לעיל יש לראות עד כמה חס המחבר על כל מיני פירושים מסורתיים, אך חבל שלא חש לדקדק במידה מספיקה בלשון האנגלית ובחוקי התחביר. מסתבר, שהקדיש את כל תשומת-לבו למעשה התשבץ של דברי הלכה ואגדה שהכניס לתוך תרגומו, ולא הספיק לתת את דעתו לזוטות או פכים קטנים הנוגעים ללבוש הלשוני. אי-זהירות מעין זו יכולה לגרום ליחס של זלזול במסורת. כבר אמרו: "חכמים, הזהרו בדבריכם, שמא... ונמצא שם שמים מתחלל". קם לנו דור חדש של מלומדי אוניברסיטאות ומביני לשון, הרחוקים מידיעת היהדות המקורית ואין בידנו להקנותה להם אלא באמצעות כלי שני. עלינו איפוא להזהר מאד, שהכלי השני, כלומר לשון התרגום, לא יהא כלי שאיני מתוקן כל צרכו.

כדאי להזכיר איך הרמב"ם מציין את הקו האופייני של סגנונו, וזו לשונו: "כל חבורינו אמנם הם קו ונקי. אין כוונתנו להגדיל גוף הטפרים ולא לכלות את הזמן כמה שלא יביא אל תועלת. ולזה, כשנפרש לא נפרש אלא למה שצריך לפירוש ובשיעור שיובן לבד, וכשנחבר לא נחבר רק קיצור הענינים" (קובץ תשובות הרמב"ם ב, עמוד י). ולעניין קריאת שמע הוא כותב: "קורא אדם את שמע בכל לשון שיהיה מכירה. והקורא בכל לשון צריך להזהר מדברי שיבוש שבאותה הלשון, ומדקדק באותה הלשון כמו שמדקדק בלשון הקדש" (קריאת שמע ב, י). יש להצטער על כך, שתרגומו של הרב כהנא לא זכה להגהה יעילה יותר ולבדיקת טעויות הדפוס שנפלו בו. במקום תרגום, יש במקום אחד חצי שורה של אותיות צפופות שאינן מצטרפות למלים כל עיקר (כרך ב, עמוד 197, שורה 7). יש לקוות, שהמהדורה הבאה תהא נקיה מטעויות הדפוס המוסיפות עוד יותר להעמיס על הקורא.

ניתן להגות, כי תרגומו של הרב כהנא בא לעולם כתגובה קיצונית לכל שאר תרגומי התנ"ך המודרניים, שיופיים מרובה על נאמנותם ושהשפעתם חדרה לתוך ספרותנו המתורגמת. תרגומים אלו מצאו להם מהלכים בבתי הספר ובבתי הכנסיות ובכל מקום ששפת המדינה שלטת בו. כל תרגומי התנ"ך באנגלית, למשל, אינם שלנו אלא הם שאולים מן הנוצרים מימות תקופת שקספיר עד ימינו, ועד בכלל. מרטין בובר כותב: "לותר תירגם את המקרא לגרמנית של הברית החדשה שלו — תירגמו בלשון הטבועה בחותם התיאולוגיה הנוצרית; מאז לא נשתחרר ממנה שום מתרגם, אף לא יהודי... דורות הגויים לא עמדו כלל על הצורה האמיתית של התנ"ך, אלא על עיבודו הנוצרי. צורתו האמיתית היתה... חמורה יותר; היא ניגשה לאיש ולא הרפתה ממנו — אי אפשר היה להתחמק ממנה" (דרכו של מקרא, עמודים 347-348).

קיצורו של דבר, המתרגם-המפרש שקד להגיש לנו תרגומה של התורה העשוי ברוח עממי-מסורתי והמיוסד על פרשנות הלכתית-אגדית. שיטה זו ודאי תתקבל על לב רבים מבני עמנו הנאמנים לתורה וחוקיה ושאִינם מבקשים "חשבונות רבים".

פיענוחה של תעלומת רצח דה-האן / (סוף מעמוד 31)

להבין את סיבות גורלם זה, הם מנסים עתה לעקוף סיבות אלה סחור סחור על ידי בנין בית לאומי על יסודות שהונחו על ידי מדינות מערב; ובתהליך הקמת הבית הלאומי הם מבצעים פשע של שלילת הבית מעם אחר.

* * *

כאשר שליחי ה"הגנה" הרגו לפני 40 שנה את דה-האן, נודעוה היהרות מן המעשה. אבל רבים ראו בו גמול על מעשים שקשה היה לסבלם. נמצאו אף יהודים במחנה הרחי שהזכירו שכבר לפני רצח דה-האן נהגו יהודים לסלק מלשינים. כדוגמה הוזכרה פרשת העלילה על רבי ישראל מרוזין, כאשר המלשין מצא את מותו בדוד רותחין במרחץ. רצח דה-האן היה כאמור, הראשון בהתנקשויות שביצעו יהודים בארץ-ישראל החדשה. במרוצת השנים קיפחו יהודים מספר את חייהם בידי לוחמי מחתרת בעקבות חשדות שנתעוררו כלפיהם כי הם פועלים בשרות השלטון הזר נגד הישוב והאינטרסים שלו. דה-האן פתח פרק בלתי נודע עד אז בתולדות הישוב.

לח"י ופרשת לורד מוין

מאת שלמה פינגר

של קהילות העם בארצות השובע. הלב נמשך אחרי דימוי מלהיב יותר של היהודי הלוחם, אם בגיטו ווארשה אם במערכה על שיחרור הארץ, לשמש מופת לדורות. במרכז עלייתם של הספרים עומד מעשה ההתנקשות של שני צעירי לח"י בלורד מוין, נציגה העליון של אנגליה במזרח הקרוב בשנות הסוף של מלחמת העולם השנייה. הבחורים, אליהו בית-צורי ואליהו חכים, נתפסו, הובאו למשפט בקאהיר, ונידונו למיתת-תלייה. הספר האנגלי של ג'ורג' פראנק נועד לקהל קוראים שזרות לו כל ההתרחשויות המתוארות בו, ויש לפרשן לפניו פירוש נרחב ומפורט. הספר מגולל אמנם את כל מערכת הדברים ההיסטורית והאידיאולוגית שעל ריקעה בוצע מעשה ההתנקשות הנועז שזיעזע בשעתו את הישוב בא"י ואת ממשלת אנגליה כאחת. הקורא נפגש פגישה בלתי-אמצעית עם שני הצעירים האלה, על כל לבטיהם ומהלך-מחשבתם, ועל גלגולי גורלם כבנים לישוב היהודי בימי המאנדאט וכחברים בתנועת המחתרת המוחרמת ע"י ישוב זה שלמען שיחרורו הקריבו את חייהם.

ב.

בספרו של פראנק מצויירת תמונה חיונית ומשכנעת על חיי המחתרת ועל המאורעות הכרוכים ברצח לורד מוין. כן הצליח המחבר להעלות את דמותם של שני הצעירים, את אישיותם ותחיותיהם בשנים שקדמו לפעולתם זו האחרונה והגורלית. אך הצלחתו של המחבר אינה פוטרת אותו מלעמוד על סילופים אחרים, מהם המורים מאוד ומהם חמורים פחות, שנפלו בספר. סילופים אלה עיקרם בענין הסבר האידיאולוגיה של לח"י לעומת הציונות הרשמית, ובהסבר חישוביה ושיקוליה של צמרת הפיקוד של לח"י לבחור בלורד מוין דווקא כקרבן מעשה ההתנקשות.

פראנק מספר שלח"י בחרה בלורד מוין

א.

פרשת המחתרת היהודית בא"י בימי שלטון הבריטים הולכת בימינו ומחלבנת מחדש. בעברית ובלועזית מתפרסמים כתבים רבים על לח"י, השקפותיה ופעולותיה. כך, למשל, יצאו לאור שני כרכים עבי-כרס בשם "לוחמי חירות ישראל" המכילים מבחר מקיף מעתונות-החשאי של המחתרת; "סיפורה של לוחמת" מאת גאולה כהן, מי שהיתה בשעתה קריינית הרדיו במחתרת; "בקולר אחד" מאת חיים הוז, ועוד. רוב הפירוסומים האלה הם פרי עטם של פעילי התנועה, אך מיעוטם, כגון ספרו של הוז (ושני הספרים*) שיבוא עליהם הדיבור, נכתבו על-ידי אישים שלא השתתפו ולא הזדהו עם הלח"י, וכתביהם קובעים גישה והערכה חדשה וחיובית לקבוצת הקנאים הקטנה שעוררה בשעתה סערה רבה והתנגדות מרה נגדה. מתגלה בהם הערצה בלתי-מוסחית לגבורתם ולטוהר כוונתם הלאומית של אנשי המחתרת. מחברי הספרים האלה תוהים תהיית-פליאה על התנועה הזעירה שבעצם ימי דיכאון וטבח לעם ישראל, באירופה ובא"י כאחת, לא נרתעה מלהרים על גס את דגל חפץ-חיים היהודי שבער בקרב העם למרות כל המתנכלים להכחידו ולהשחיתו. בהערצה זו למחתרת מתבטאת משאלה חזקה של העם לציור אחר של דמות האומה מזה המצטייר ועולה מתוך מחנות המוות של היטלר, ומתוך השאנונות

*) Frank, Gerald — *The Deed*, Simon and Schuster, New York, 1963. 317 pp. נדבה, יוסף — גרדומים בקהיר — הוצאת אחיאסף, ירושלים, 1963, עמ' 227.

לאחר חתימת המאמר הזה הופיע ספרו של פראנק בעברית, בתרגומה של אביבה בית-צורי, בשם: "המעש", הוצאת רשפים, תל-אביב.

מספק נתונים לנו לתהות על קנקנו של האיש שלתיאור רצחו מוקדש כל הספר הזה. ד"ר אלדד זן בו באריכות. כשר המושבות בממשלת אנגליה שנתיים לפני מיגורו למשרה זו שבה קיפת את חייו, כבר הביע לורד מוין את יסודות השקפתו בצורה שאיננה משתמעת לשתי פנים, ושבוודאי תפסה מקום בחישובים שהכריעו למיגורו זה:

„תביעותיו של וייצמן הן בלתי־צודקות... הספר הלבן צודק... יש להפסיק את העליה... פלשטיין היא ארצם של הערבים. היהודים הם בליל גזעים. גם על יהודי פלשטיין לעזוב את הארץ, ואפשר למצוא עבורם ארץ באפריקה... הציונים מנסים לעורר רחמנות בטיפורים הסנטימנטליים על מצבם באירופה“².

ג

כדי למנות כל חשש שמא הגוימו מנהיגי לח"י וטעו אשר ליחסו השלילי של לורד מוין לציונות, יבואו דברי הלורד עצמם ויעידו. בישיבה של יום ג', 9 לחודש יוני, 1942, של בית־הלורדים האנגלי הביע הלורד וג'ואוד את הדעה שכדאי להקים צבא־הגנה יהודי בארץ־ישראל שיסייע במלחמת־ההגנה נגד הגרמנים. באותה ישיבה נאם הלורד מוין, ודבריו נתפרסמו בשלימותם בעתונות הציונית האנגלית.

והנה תרגום נאומו של מוין:

„בטוחני שהממשלה תשים לב למטרותיה של הציונות כפי שפירשן הלורד וג'ואוד. בשקלנו את הקריאה הבודדת הזאת ליהודי פלשתינה לאסור מלחמה על ממשלתם החוקית, כדאי לבחון אם בכלל יש תלוונות מוצדקות בידי הציונים כלפי הנהגת המאנדאט בפלשתינה. התביעה הציונית עוררה שתי בעיות בוערות: ראשית — התביעה לעלייה נרחבת אל ארץ שהיא כבר צפופה למעלה

כדי לעורר את תשומת־ליבן של מדינות המערב למאבק הישוב עם האימפריה הבריטית כמאבק פוליטי של עם הנלחם לעצמאות מדינית נגד כובש זר. בשעה זו היו עיני העולם מופנות כלפי שדות־הקרב באירופה וגורלם המר של רבבות הפליטים ממתנות היטלר, שדלתות הארץ נעלו לפניהם, נדחה לקרן־זווית. כאחד מבני־האצולה האנגלית, מקורב לחינגסטון צ'רצ'יל ומי שהיה אחראי על כל המדיניות האנגלית במזרח התיכון, ברור היה שהתנקשות בלורד מוין תמשוך אליה את עיני העולם. בשעת־כשרו זו התכוננה לח"י להשמיע את תביעות הישוב לשיחזור מעולה של אנגליה ולעצמאות מדינית יהודית בא"י. מר פראנק מציין שפרשת הפליטים, הדחתם מחופי הארץ והטבעתם בים התיכון ע"י הצי הבריטי, שהם מעשי תכנונו ופסקדינו של לורד מוין „לא היו הנסיבות שגרמו להמתתו. הוא נבחר כנציגו הראשי של שלטון זר“ (עמוד 191).

אמנם נכונים הדברים שלעצמם, אך הרצ־אתו הקצרה והמקוטעת של פראנק גורעת בהרבה מתיאור נאמן של נושאים חשובים שהסופר התחייב לחקור וללבן אותם. יש להתפלא על כך שכל דמותו של לורד מוין עצמו נשארת ערפילית ביותר. אכן, בחרו בלורד מוין בגלל חשיבות עמדתו הפוליטית, שמותו תפנה את דעת־הקהל בעולם לבעיית א"י. על כך מודה במפורש גם ד"ר ישראל אלדד, ממנהיגי ההוגיה הראשיים של לח"י:

„לא רצינו שהפעולה תיראה כעין נקמה באחד צורך... (אבל) אילו היה לורד מוין צירצ'ילי יותר היתה הפעולה מעוררת בציבור... איבה נגדנו... על כן היתה שנאת־ישראל של מוין רק גורם עזר לנו, בעוד שהטעם העיקרי שבפעולה היה דווקא בהיותו נציב האימפריה למזרח התיכון“³.

אבל מר פראנק מתעלם בדרך כלל מכל אותה „שנאת־היהודים“ של מוין, שבגללה שימש מטרה לחיצי לח"י. המחבר איננו

(2) שם, עמ' קס"ב. אלדד משער שלא מקרה הוא שחיילי לח"י הגלו לאפריקה ע"י לורד מוין. מתוך דבריו אלה של מוין מתבהרים גם דברי יוסף נדבה בספרו „הגל שלורד מוין“ „קיבל מרבו היטלר את תכנית מדגסקאר“, גרדומיס בקהיר, עמ' 20.

(1) אלדד, ד"ר ישראל — מעשר ראשון, הוצאת המתמיד, תש"י, תל־אביב, עמ' קס"ה.

מאדאגאסקאר. ואף ברצונם זה לכבוש את ביתו הטרום-נוצרי של הגנע היהודי, הציונים הם צרי אופק. פלשתינה היא רק חלק קטן מארץ סוריה הקדומה. אינני מאמין שבעיית הצפיפות קיימת לסוריה וללבנון ועבר-הירדן כמו שהיא קיימת לגבי פלשתינה. אפשר להן למדינות אלה לקלוט מספר גדול של יהודים לטובתם ההדדית. אם אפשר לסלק את הפחד מפני שלטון יהודי יתכן שהן תשמחנה לקראת הן ותעשייה יהודיים".

דברי הלורד מוין מדברים בעדם ואינם צריכים לפירושים.

פראנק מביא בשמו של מוין את פליטת פיו בשעה ששמע מפי יואל בראנד את חכנית-החילופים של אדולף אייכמן: "אדוני היקר, מה אעשה עם מיליון יהודים" (עמ. 17). אבל, מלבד משפט-יתום זה, אין בספר כל זכר ליחסו העויין של מוין לגבי גורל היהודים בכלל, ולתביעות הישוב בפרט. כל שלוב הגורמים האלה שייחד אותו כמטרה לרצח נעדר לחלוטין מספר זה.

ד.

סילוף כבד-משקל עוד יותר בספרו של פראנק משתמע מתוך ההסבר שהוא נתן לעמדתה האידיאולוגית של לח"י לעומת המחשבה הציונית הרווחת. הקורא מתרשם מדברי פראנק כאילו קיים היה קשר רעיוני והגיוני בין תנועת לח"י ובין תנועת הכנענים, כשלתיהן השקפה אחידה כביכול לגבי תפיסת מהותה וגורלה של האומה היהודית.

המחבר עוקב אחרי ההשפעה הרג-השפיעו דעות כנעניות על אליהו בית-צורי ואת מיוזגן הטבעי בתוך מערכ הדעות והשאיפות שהוא רכש כחבר המחתרת. אין ספק שפראנק תפס את השקפת הכנענים לאשרה:

"פה בא"י... אנו אומה על כל סימניה של אומה: שפה משותפת, תרבות משותפת, מוצא משותף על אדמה משותפת. זרכי תרבותנו, המסורת שלנו הם משל עם ישראל מימי קדם. אין לנו כל זיקה ליהדות פולנית, אנגליה, אמריקה. שפתם, דרכי-תרבותם, ארצותם, כולם משל המדינות

מן המידה; שנית — שלטון גזעי של העולים החדשים על התושבים המקוריים. תושבי פלשתינה חיים כבר בצילה של סכנת צפיפות תמורה. לפי אחוזה הריבוי של היום, תגדל האוכלוסיה הערבית פי שניים בעוד 27 שנה. כל האדמה הפוריה תפוסה ומיושבת. ועדות, וספרים-לבנים למיניהם חזרו וקבעו שהמאנדאט והצהרת באלפור לא התכוונו להפוך את פלשתינה למדינה יהודית נגד רצונה של האוכלוסיה הערבית. כשנחרבה ירושלים, והמקום נחרש, בשנת 135, היהודים ישבו בארץ קרוב ל-1300 שנה. מימי פלישת מאמיני מוחמד בשנת 632 נמשך כיבוש הערבים בפלשתינה תקופה זומה לזו. לגבי הערבים היהודים זרים לא רק בתרבותם, אלא גם בדמם. התנועה הציונית, מוצאה בעיקר בקרב יהודי פולין ומזרח אירופה. מנהיגיהם תובעים שיש לשלש אוכלוסיה צפופה למעלה מהראש ע"י הכנסתם של שלשת מיליון יהודים נוספים מיד לאחז המלחמה. אם יש לעשות השואה לנאצים, הרי בודאי אלה הרוצים לכפות על האוכ-לוסיה הערבית ממשלה המובאת מן החוץ אשמת רוח ההשתררות והתוקפנות תלויה בהם.

"הצעת לורד ודג'ואוד שהערבים ישועבדו בכוח לממשלה יהודית סותרת את צ'ארטר האטלאנטי. כבר הגיעה השעה שהציונים יסתלקו משיטת הכפייה ויבקשו ברית עם הערבים מתוך הסכם. מנהיגי הצינונות מצפים שכשבעת-מיליון יהודים ישארו בחיים במזרח אירופה אחרי המלחמה, והם דוחים כל חכנית של שיקום קהילות יהודיות באירופה בתנאים אנושיים. הם מוכנים כנראה לאבד מחצית ממספר זה אם המחצית השנייה תצליח להשתלט על פלשתינה. הציונים תולים את עיניהם אך ורק בפלשתינה.

ב-25 מאי, במשחה השנתי של הוועדה האנגלו-אמריקנית, שוב הצהיר ד"ר וייצמן שפלשתינה לבדה מסוגלת לקלוט ולכלכל את היהודים מחוסרי בית ומדינה, שנעקרו ע"י המלחמה. בגלל הכוונה לתעל את כל האהדה בעולם למען הקרבנות היהודיים, הציונים דוחים כל חכנית ליישב קרבנות אלה בגרמניה ובאיזורים דלי-אוכלוסיה כמו

אינם שותפים לה ואין להם חלק בתחית התרבות העברית הארצישראלית. מאיך, התגודותה של לח"י לציונות הרשמית קשר אין לה לשלילת חשיבותה של יהדות הגולה בתקומת המדינה היהודית בא"י. להפך, ב"עיקריהתחיה" שניסח אותם אברהם שטרן יאיר בראשית דרכו במחתרת צוין "קיבוץ גלויות שלם במדינת ישראל"² כאחד משמונה עשרה העיקרים של תורתו האידיאולוגית. כל הגוון האנטיציוני של לח"י מסתלף בידי פראנק, המציגה כתנועה שהסיפה לניתוק מעל העם השרוי בגולה. כל מי שקורא במקורותיה הספרותיים העשירים של לח"י משתכנע שהתנועה חתרה להגשמתו המושלמת והחיובית ביותר של חזון הגאולה. הכנענים הסתייגו מן העבר היהודי בגולה וראו את עצמם כענף שנדדע מן הגזע וצמח צמיחה נפרדת. לעומתם הכיר לח"י בכיסופי הגולה לגאולה משיחית:

"אנו מבטאים את מיטב כיסופי האומה מכל הדורות, את כיסופי המשיח שהם גאולה מגולה, אך הרבה יותר מזה, חיובי מזה, תרבותי מזה"³.

לח"י היתה תנועה שרוב חבריה היו מושרשים במקורות היהדות, באגדות חז"ל על מלכות ישראל, בדברי ימי עמנו בארצות גלותו וגם בתנ"ך. כוננת מנהיגיה היתה להגשים הגשמה מדינית-פוליטית את כל המעפל ההיסטורי של עם ישראל לקראת גאולה משיחית. לח"י ניסתה לקדם את ההיסטוריה היהודית: הכנענים רצו לדלג עליה ולהתעלם ממנה.

יש כר גרוב להשערות למה לא ירד מר פראנק לעומק הדברים הללו, ולמה נתערבבו אצלו התנועה של שלילת הגולה בתנועה שאפה לעצמאות יהודית עליידי קיבוץ הגלויות. אך ברור לנו שכל מי שמבליע את שתי התנועות הללו בנעימה אחת אינו אלא מטשטש את שתיהן.

(סוף בעמוד 58)

שחם חוטים בצילן. אנחנו כנענים החיים בארץ אבותינו. התנ"ך הוא ספר ההיסטוריה שלנו. אנחנו כנענים, בני ישראל או עברים — כל אלה היינו הן — אבל אין אנו יהודים" (עמ' 96).

אך, בהמשך אחד עם דעות יוחנן רטוש והכנענים בא פראנק לדון במושגיה של לח"י הסוטים מן המחשבה הציונית, ואף אם גם הפעם נכונים הדברים כשלעצמם, סמיכות פרשיות זו היא המעוררת תימהון וגורמת לסילוף דמותה של לח"י. על תורת שטרן יאיר והשפעתה על אליהו בית צורי כותב פראנק כדלהלן:

"הציונות היתה תנועה של יהודי הגולה שביקשו להס מדינת מקלט, פתרון לבעיית האנטישמיות. שאיפת האומה העברית לחירות איננה רק חיפוש אחרי פתרון לבעיה מסוימת, אלא שאיפה טבעית של כל יצור חי לחיות על דעת עצמו בתוך טביבתו הוא... לבסוף חדרה השקפה זו אל מחשבתו של בית צורי ונתקפה בדברי הסניגוריה שלו במשפט קהיר. היא הצטרפה למחשבתו על דעות הכנענים" (עמ' 103).

ואמנם, בשעת משפטו בקהיר הדגיש בית צורי שאין לח"י נלחמת למען הציונות והצהרת באלפור, אלא לחירות לאומית, ושאנגליה היא רשות זרה בא"י (עמ' 273). אבל נשאלת השאלה, האם רק משום כך ניתן להכריז על דמיון כלישהוא בין לח"י והכנענים? כלום אפשר להקיש שלילת הציונות של לח"י לשלילת הגולה הכנענית ולהצביע על קירבת דעת מהותית ביניהן? לא רק ששתיהן קיימות על מישור אחר ומתיחסות למטרות ויעודים שונים בהחלט, אלא שהן מנוגדות זו לזו תכלית ניגוד. אין סמוכים בידינו להטיל ספק בדבר שאמנם הושפע אליהו בית צורי באופן אישי מדעות הכנענים ואכן היה מקורב לחוגיהם בענייני ספרות. אך אין השפעה אישית על יחידים מעידה על זיקה רעיונית והיסטורית בין שתי תנועות או שתי שיטות אידיאולוגיות.

הכנענים ראו את עצמם כממשיכים לתרבות ישראל קדומה שיושבי הגולה

(3) לוחמי חירות ישראל, כרך א, תשי"ט,

עמ' 130.

(4) שם, עמ' 198.

מחודש לחודש

דרור לרוצחים

ההפוגה שחלה במלחמה הקרה, מימי משבר קובה ועד הנה, היתה צריכה, לכאורה, למעט תקוותיהם של כל "השואפים לשיחרור אירופה מכבלי הדימוקראטיה ומעול ההשפעה היהודית" — לפי מיטב המסורת המחשבתית של הנאציזם והפאשיזם האירופי. ולא היא! למרות ההפוגה האמורה, קיימים באירופה המרכזית והמערבית כוחות וחוגים, בעיקר בגרמניה המערבית ובחצי-האי האיברי, וגם בארצות אחרות, הנמנעים אמנם, לעת עתה, מפעולות גלויות המוליכות לתפיסת רסן השלטון, אך אינם נמנעים כלל ועיקר מהפצת תעמולתם הארסית ומהשמעת טענות ומענות. שלא היו מעיזים להשמיע עוד לפני שנים אחדות.

לפני זמן מועט הזהיר רוברט מ. קמפנר, מי שהיה סגן התובע הראשי במשפטי פושעי המלחמה בנירנברג, כי אם יופסקו — במאי, 1965 — משפטיהם של פושעי המלחמה הנאציים במערב-גרמניה בעוון מעשי הרצח ההמוניים בשנים 1939-1945, בתוקף חוק התיישנות הפשעים, "עלולים רבים מהפושעים האלה, הנמצאים בחו"ל, להסתנן הסתננות מסוכנת לתוך גרמניה המערבית". לפי אומדן זהיר עדיין מתהלכים חופשיים כעשרת אלפים פושעי מלחמה כאלה, לדעתו.

הנה, חוק התיישנות הפשעים בא לעולם מתוך מגמה "הומאניטארית" ביסודה, כשם שביטול פסק-הדין של מיתז (בגרמניה המערבית ובארצות מערב אחרות) מבוסס על מגמה הומאניטארית ביסודה. אך דא עקא, שכל אלה מוצאים להם שימוש לגבי פושעים ופשעים מהסוג האיום ביותר! ובאמת, כיצד ניתן להעניש פושעי מלחמה כנגנראל הס.ס. קארל וולף, מראשי סגניו של הימלר? האם 15 שנות מאסר, שנידון להן קארל וולף, הן בגדר "עונש" בעד רציחת רבבות

יהודים, פולנים ורוסים? ואם רק עונש "סמלי" הוא זה, כלום יש בו כדי להרתיע כל הזוממים פשעים כאלה של "רצח עם" לעתיד? ניתן לומר, שהתוצלת היחידה שבפסק דין שכוה הוא, שאותו רוצח-המונים לא יוכל להיות פעיל בתנועה ה"ניאון-נאצית" מהיותו כלוא בבית הסוהר במשך תקופה זו, או במשך תקופה קצרה ממנה אם התנהגותו תהיה "מופתית", וחזקה על בעל-משמעת וציותן לפקודות שכמותו, שהתנהגותו בבית-הסוהר תהיה למופת.

בין כך ובין כך, אין ספק שבאמצע שנת 1965 תקבל התנועה הניאון-נאצית בגרמניה תיגבורת רבה מארצות חוץ. "השיות" הנאציות הנידחות שבספרד ובפורטוגל, בארגנטינה ובשאר ארצות אמריקה הדרומית ור המרכזית — ישו בו אל קיגו, אדמת ה"פאטרלאנד", וישכנו בו לבטח, אף יוכלו לפתח "פעילות אידיאולוגית" מוסויות-למחצה או גלויות, על יסוד חופש הביטוי והאסיפה, שעם שהוא מוגבל יותר מבחינה זו ברפובליקה של בון מאשר בארצות הברית, הריהו משאיר בכל זאת כר נרחב לחתירה ולהסתה.

וזאת לזכור, שאם בארצות הברית הכת הקיצונית האנטישמית היא עדיין עניין של "טירוף-שוליים", הרי בגרמניה יש לכת זו לא רק שורשים עמוקים בעבר הלא-רחוק אלא גם יסודות נרחבים בקרב העם, שלפני ימי דור אחד בלבד התלכד כחומה מאחורי "המנהיג" של "המלכות בת אלף השנים". וכאן אנו מגיעים לשאלה, אם משפטי פושעי אושוויץ נשאו פרי ישווה להם בגרמניה, ואם אמנם זעזעו את מצפון העם הגרמני השקוע במ"ט שערי שפע? עם כל הרצון הטוב של אישים מסויימים בממשלת בון ושל ראשי הקטיגוריה, הולכים משפטים אלה ויורדים מן הפסים של כללי ההגיון והצדק — לא רק בשל

מקרה הוא זה, כי אם אמונה שבלב, המסייעת כל-כך לעקירת כל רגש של אשמה גרמנית, קיבוצית או אישית, מן השורש. ברצון הקיים אין להטיל ספק, והרצון הוא אבי האמונה. לכשתרצו יש כאן תרומה («בייטראג» בלע"ז) לגישת-החיים הנוכחית של רבים מבני העם הגרמני, ודאי שעלינו להישמר מגזענות, כמאמרו של מר בן גוריון, ואין לחיות בעבר, כי אם להיות צופים פני העתיד. אבל אני חייבים גם כן לראות את פני ההווה כמות שהוא, לבל נפתע עוד מרות בעתיד כאשר הופתענו בראשית שנות השלושים, עת רבים ממנהיגי אירופה, ולא מעטים ממנהיגי היהדות באירופה, הודו שלא קראו כלל את ספר «מלחמת» של אותו רשע ולא התעניינו בו ביותר משום שראו בו איזה «צבעי קירות מטורף».

גישה זו לא תסכון, שכן כבר הוכח, כי אותו אשמדאי היה בעל כשרונות עצומים ואם גם הקרקע לגידולו ותנאי גידולו נוחים היו, אך במאמרנו זה לא נדון בהיטלר, כי אם בקרקע גידולו, כלומר בעם הגרמני, בהלך-רוחו, ובנטייתו המופרזות לציות עיוור, לצבאיות מקודשת כמטרה בפני עצמה ולדרך-מחשבה, «מיטאפיסית» כביכול, שיש בה לשחק כל מצפון ולטהר כל שרץ בק"ן טעמים, ובטעם העיקרי — הכוונה «טהורה». העובדה, שהיטלר היה גדול הפושעים וגדול המלחמה שבכל הזמנים לא הוכרה מעולם ע"י המוני העם הגרמני כולו. נכון הדבר, שאימי המלחמה וסכנת ההשמדה האטומית הרתיעו וירתיעו רבים מבני העם הזה, ושרבים מבני הנוער נקעה נפשם בעבר הקרוב ובמיליטאריזם הפרוסי. אך גם עמדתם של אלה היא אכזיטנסציאלית ביסודה, ובתנאים מסויימים הם עלולים להשתכנע, כי הכוונה של המנהיג הנאצי היתה «טהורה». לפני זמן מועט פירסם כתב-חוץ גרמני מפקח ספר על גרמניה והגרמנים של עכשיו ובו הוא מעיר, בין השאר, בלי להתנכר לצור-מחצבתו ובלי לומר נואש, כי «מיום שקטלו הגרמנים את יהודיהם — הרי הם מיטפשים והולכים מיום ליום...» מימרה הומוריסטית זו, החורגת ממסגרת הראייה הגרמנית גם מצד ברק הליצנות שבה וגם מצד זיקה-ביקורת העצמית שבה, אינה

פסקי הדין הרכים והנוחים עד כדי גיחוך, המוצאים נגד רוב הנאשמים, אלא גם בשל הפעילות היתרה שמפתחים פרקליטי הפושעים ובשל הפירסום הניתן בגרמניה לדברי הסנגוריה שלהם.

רצח המונים מתוך כוונה טהורה!
הנה שמענו טענה נפלאה, שטען ב-7 באוקטובר, ש.ז., הסניגור גרד הייניקה בדרשו לשחרר חמישה פושעי מלחמה נאציים כמסייעים-בפועל לרצח, בנימוק שאדולף היטלר בעצמו לא היה רוצח כלל: «היטלר — אמר הלה — לא היה רוצח יהודים במזיד ובצדיקה, כי אם משום שהאמין שעל ידי השמדת העם היהודי הוא ממלא שליחות קדושה, ומכיוון שהיטלר דיקטאטור היה, הרי שפעל «מחוץ לגדר החוק». יתר על כן, הוא נהג כפי שנהג משום שהאמין, כי היהודים מסכנים קיומה של גרמניה. הרוצח כדי להציל את עמו מחורבן אינו בגדר רוצח במזיד! יהיו מעשי הרצח שנעשו איומים כאשר יהיו — הכוונה היתה טהורה».

כך הכריז עורך-דין זה בהאנובר, במשפט רוצחיהם של 7,000 יהודי ולודאווה, והוא הסתמך בעיקר על החוק הגרמני, הדורש, לשם הוכחת אשמת-רצח, גם את גורם-הלוואי של כוונה זדונית. אף צד זה בחוק הגרמני הוא ביסודו הומאניטארי, עם שעורך-הדין הממולח וגמיש-המצפון גרד הייניקה לא נרתע כלל מפני שימוש לגבי פושעים ופשעים מהסוג האיום ביותר.

אולם כאן עלינו לשאול את עצמנו, שמא עורך-דין זה עצמו, שכבר היה קרוב לגיל עשרים שנה לפני תום מלחמת העולם השנייה, ויש להניח שאף היה מחברי «הנוער ההיטלראי» לשעבר, דבק בו שמץ מתורת רבו לשעבר? ושלא אין טענתו בבחינת תחבולה משפטאית גרידא, כי אם טענה המבוססת על אמונתו הכנה, כי לא המעשה עיקר, ויהיה איום כאשר יהיה, כי אם הכוונה, והכוונה היתה «טהורה», כאמור!

נראה לי, כי הנמקה זו חשובה יותר לגבי הבנת נבכי הנפש הגרמנית בכלל ודרך המחשבה המופשטת-המיטאפיסית של האדם הגרמני, משנוכל לעבור עליה במחי יד כעל להטוט מקרי של משפטן. אפשר שלא

חוק ב"בונדסטאג" הגרמני שיאסור השתתפות גרמנים בייצור נשק השמדה באזורי-מתיחות בעולם. בשיחה עם כתב "מעריב", רפאל בשן, טען פ' שנער כי "הגרמנים לא יישבו בחיבוק ידיים; אתה יכול לסמוך על דברי!" (ראה גליון 29 בספטמבר). אולם, לדאבון הלב לא נתקיימה נבואתו, ואם נתקיימה — במובן אחר נתקיימה: הגרמנים שאינם יושבים בחיבוק ידיים נמצאים בעיקר במצרים. הם מוסיפים לפעול בכיוון יצורו של נשק ההשמדה הידוע, ואילו הגרמנים היושבים בוון אינם חרדים לנעשה. מר לודביג ארהארד, ראש ממשלת גרמניה, הכריז זה לא כבר, כי הוא רואה את חוקי-הדרכונים, הבא להגביל עבודתם של המדענים הגרמניים במצריים, כחסר טעם ותכלית.

וזאת לזכור, כי מדינת ישראל לא ביקשה את ממשלת גרמניה לחוקק חוקים דווקא. היא ביקשה את גרמניה למלא חובתה ולעשות "מעשים של ממש להוצאת המדענים הגרמניים ממצריים". ממשלת בון היא שהשיבה, כי הדרך היעילה ביותר להשגת מטרה זו היא האמצעי של חקיקת חוק. ההכנות לחקיקת החוק נמשכו קרוב לשנתיים (!) ועכשיו מכריז ראש ממשלת בון, כי "חוק לאיסור פעילותם של המדענים — לא יהיה יעיל!" ובוזה הוא אומר, כנראה, לפטור עצמו מכל אחריות לפעולה ממשית בנידון פעילותם הנפשעת של המדענים הנאציים.

באותה הזדמנות הכריז ד"ר ארהארד, כי "קיימים קשיים משפטיים" בדרך לביטול חוק התיישנות הפשעים (הנאציים), ואם גם השמיע — מן השפה ולחוץ — הבעת צער על כך, ש"רוצחי המונים ברוטאליים יימלטו מעונש". אין ספק, כי בשני העניינים נכנע ארהארד לדעת רבים בגרמניה שלא "שבעו נחת" ממשפטי אושוויץ (את המתים אין להחיות, ומה שהיה היה — אומרים הללו — ולמה להשמיץ את שמה הטוב של גרמניה בחו"ל?). הללו מתנגדים גם כן להגבלת חופש האזרחים הגרמנים בחו"ל (ובכללם: המדענים הנאציים) ונימוקיהם כשרים עוד יותר: אסור לצמצם את חירות האזרח ולפגוע בדימוקראטיה הגרמנית. הרי לך עוד דוגמה של שימוש לרעה במגמה "הומאניטארית" בהחלט.

אופיינית להסתכלות הגרמנית הכללית כלל ועיקר. היא נכתבה על ידי אדם שחי בעשרים השנים האחרונות מחוץ לתחומי גרמניה — באנגליה ובשאר ארצות, לרגל מלאכתו, ושסיגל לעצמו ראיות-דברים וטעיותם "עם קורטוב של מלח", אך מה בדבר הראייה הגרמנית היסודית — זו של ההמונים וזו של קובעי דעת הציבור והמדיניות בגרמניה של עכשיו? גם אופטימיסטים מושבעים יודו, שיש מקום לדאגות של ממש.

התעמולה הנאצית גוברת

בדו"ח של "הקונגרס היהודי העולמי" שפורסם לאחרונה באמר, כי התעמולה הנאצית גברה בזמן האחרון במערב-גרמניה במידה רבה (בשנה שעברה עלה שיעור העתונים והעלונים הנאצי-שמיים ב-16%). יתר על כן, ה"סטודנטים הערבים בגרמניה המערבית מנהלים הסתה אנטי-ישראלית ואנטי-יהודית בלתי מרוסנת באין מכלים דבר! מספרם של סטודנטים אלה בגרמניה הוא ניכר למדי, ואילו מספר הסטודנטים היהודים בגרמניה הוא מועט, כמוזן. אחד מעסקני האיגודים המקצועיים בגרמניה המערבית, לודוויג רוזנברג, שהוא יהודי גרמני, שהחליט להישאר בגרמניה של אדנאואר ו-ארהארד מעיד כך על פעולות אלפי הסטודנטים הערבים, בראיון שהיה לו עם כתב "על המשמר" בישראל: "הם מצפים מדינה זו בתעמולה אנטי ישראלית. הם מציעים עצמם כמרצים לאיגודים המקצועיים ולכל מוסד גרמני אחר; הם מוכנים להרצות על נושאים פוליטיים ואחרים, אך בכל הרצאה כזאת אינם שוכחים להחדיר את הארס הנאטי-ישראלי. לעומת זאת, משלחת השילומים הישראלית אינה עושה הרבה. אם פונים אליה ומבקשים מרצה על ישראל — אין נענים. על הגרמנים הפרוי-ישראלים לפעול מתוך יוזמתם האישית בלבד". עכ"ל.

היחסים עם ישראל במדרון

במסבות אלה, ונוכח ההבדלים שבגישה ושבסמכות אישית בין ארהארד לקודמו בשלטון אין להתפלא על כך, שיחסי ישראל והרפובליקה של בון אינם משתפרים והולכים, כי אם להפך. הם נתונים במדרון מתמיד ואם גם לא תלול. מר פ. שנער, ראש משלחת השילומים הישראלית בקלן, היה מאוד אופטימי בעניין העברת

ברוח הכרותו האחרונה של דין ראסק, שהתפשטות הנשק האטומי, אפילו באמצעות צי "נאטו" מעורב, אינה רצויה ביותר, בפרט שארהארד עצמו אינו נוקף אצבע למניעת רכישתו של נשק אטומי ע"י מצריים, בעזרתם הפעילה של נתיני גרמניה ומומתיה למלחמת-השמד.

אין בון מפירה בישראל

ממשלת בון עדיין לא הכירה ב־ ישראל עד היום הזה, ולפי התפתחות העניינים הנוכחית אין גם סיכוי לכך בעתיד הקרוב. הטענה, שאין הרפובליקה הגרמנית יכולה להרשות לעצמה צעד זה בשל איומם של הערבים שיכירו במזדה-גרמניה (דוקטרינת האלשטיין המפורסמת) אינה טענה כנה כלל, ראשית משום שמדינות ערב תלויות תלות כלכלית וטכנית יותר בעזרת גרמניה ובסחורה, באשראי ובמכונות הבאים מגרמניה; ושנית, משום שאין הכלל של האלשטיין תופס לגבי יוגוסלאוויה, למשל. יוגוסלאוויה הכירה כידוע בממשלת מזדה-גרמניה מוזמן, ובכל זאת לא נעלו שעריה של השגרירות המערב-גרמנית בבלגראד, וקשרי המסחר בין בון ובלגראד עולים כפורחת. אמנם, אין שגריר של בון בבלגראד, אך היוגוסלאווים אינם מרגישים בחסרונו. מדוע איפוא לא יכלה בון להרשות לעצמה מנהג דומה לגבי מדינת ישראל? אין זאת, כי דוקטרינת בון אך אמתלה היא, וכי כוחות שחורים פועלים בבון מאחורי הקלעים לעשות רצונו של נאצר, בעוד ראש הממשלה ושר החוץ מפטמים את הליבראלים ואת הסוציאלי-דימוקראטים הגרמניים בפיטומי מלים ובהבטחות סרק.

דבר אחד ברור: גם בשאלת יסוד זה, כבשאלות חוק התיישנות הפשעים הנאציים והמדענים הגרמניים במצרים, אין בון יכולה להתחמק עוד בטענות של "מדיניות גבוהה" או "קשיים משפטיים" ו"חסור טעם ותכלית". הגיעה שעת המיבחן הסופי של הרצון הטוב, במידה שישנו, בשורות המפלגה הנוצרית-דימוקרטית של ארהארד. אין מדינת ישראל רוצה לקומם נגדה מדינה גדולה ואדירה במרכז-אירופה ואינה מעוניינת כלל ועיקר בקלקול יחסים. מדינת ישראל עדיין לא קיבלה תשובה מבון לאגרת ראש הממשלה מר אשכול — בשעה ששורות אלו

חופר רצון טוב

ברור, שממשלת ישראל אינה יכולה, "לעבור לסדר-היום" אחרי שמיעת הכרזותיו של ד"ר ארהארד ולהתעלם מחוסר-המעשה המוחלט, ואולי גם חוסר-הכונות לעשות מעשה, בשני הכיוונים האמורים. דובר משרד-החוץ הישראלי הצהיר עכשיו: "ממשלת ישראל והעולם כולו לא ישלימו עם הפאסיביות של ממשלת בון לגבי בעיית המדענים הגרמנים במצריים" והוא הוסיף: "ממשלת ישראל מגנה בחריפות את הכרות ראש ממשלת גרמניה, שסירב לנקוט צעדים להארכת התקופה שעליה לא יחול חוק-ההתיישנות לגבי פושעי המלחמה הנאציים". גם הארגונים היהודיים בארצות הברית ובשאר ארצות המערב לא יוכלו לראות און ולהחשות, הפעילות של המדענים הנאציים במצריים היא בלתי-נסבלת. גם הטענה, שסילוק הנאציים יגרור אחריו מסירת נשק אטומי למצריים ע"י הרוסים — אין לה כל שחר. ברית-המועצות עדיין לא מסרה נשק כזה לשום גרור מגרוריה — ונאצר אינו מבני-הסמך שבהם... עמדתם של הסוציאלי-דימוקראטים הגרמניים בעניין זה ברורה יותר. הללו אומרים: "הכרזה הוא לשים קץ לפעילותם של המדענים הנאציים במצריים. ואם יש קשיים בניסוח החוק, האוסר פעילותם — ידאגו לכך המומחים לחקיקת חוק. אך כל יאמר לנו, שאין מעוות זה ניתן לתקון!" — יוכל היות, שעמדה זו תהיה למכשלה לסוציאלי-דימוקראטים בבחירות הבאות, ואפשר, שזוהי אחת הסיבות, אם לא הסיבה העיקרית, לחוסר היוזמה המוחלט שמגלה ד"ר ארהארד בכיוון זה, דווקא בשעה שהוא עושה מאמצים כה נמרצים להיחלץ מכל השותפות עם צרפת של דה-גול, שתוכננה על ידי דה-גול ואדנאואר, ולדבוק באררינטאציה מוחלטת על ארצות הברית, עד כדי יצירת לחץ למען הקמת צי אטומי — צי "נאטו" אמריקני-גרמני, החמוש טילי "פולאריס". ידוע, כי בריטניה וארצות השפילה ימאנו להשתתף בצי זה, ואילו התורכים והיוונים ראויים עכשיו לנשק אטומי פחות מבעבר, בעטיו של סכסוך קפריסין. לא ייפלא איפוא, שאין ואשינגטון נלהבת לרעיונו של ארהארד, והגיעה השעה לומר לו,

אין טעם להתחמק ולהתעלם מן המציאות, ותהא מרה כלענה. ממשלת ישראל חייבת ומוכרחה לדעת, אם ארהארד ושר-החוץ שלו יוסיפו לעמוד מנגד ולהחשות! אין לך דבר חמור יותר במדיניות הבינ-לאומית מאשר אשליות-שווא. ומי יוכל לבוא בטרוניות על ישראל, אם תמאן מעתה לסמוך על עוה-המצפון בלבד של מעצבי המדיניות הגרמנית החדשה במזרח התיכון?

יצחק עברי

נכתבות — ואין סיכויים מרובים, בשלב זה של ההתפתחויות, שהתשובה שתבוא תהא מניחה את הדעת. המגמה של שליטי הרפובליקה בבון — שלא לפגוע בזכויות החוקתיות של הפרט" היא, לכאורה, מגמה „דימוקראטית והומאניטארית“ ביסודה, כאמור. אך דא עקא, שהשימוש בה הוא לגבי אורחים נאציים, העושים במחשך מעשיהם, אם מתוך שנאת ישראל, ואם בעבור בצע-כסף.

כשם שאסור „לחשוך בכשרים“, כך

מילואים 5 „הרב מלאדי ומלחמת 1812“*

ב"ה, א' דר"ח מרחשון, ה'תשכ"ה
ברוקלין, נ.י.

מר ל. שפאל שי'
שלום וברכה:

הנני לאשר, בשם כ"ק אדמו"ר שליט"א, קבלת החוברת „בצרון“ ותדפיס מאמרו „הרב מלאדי ומלחמת 1812“. ות"ח עבוד שימת לבו. בהודמנות זו יש להעיר על איוו טעויות שנפלו במאמרו בנוגע פרטים אחדים. בסיום מאמרו כותב שאדמו"ר הזקן נפטר בט"ו כסלו, תקע"ב. ולא היא, כי יום הסתלקותו הוא כ"ד טבת תקע"ג.

ובספר מענה לשון שנדפס תיכף אחרי הסתלקות אדמו"ר הזקן (הובא בהקדמה להוצאה חדשה ע"י קה"ת) נאמר:

העתק מגוף כתיב"ק כ"ק אדמו"ר הרב צמת צדק וצוקללה"ה נבג"מ זי"ע: אלול נסע עם ב"ב לקראסנע וביום ו' עש"ק של אחריו ברחו מצרפתים והי' מטולטל עד ביאתן לפיענא ערב שבת וישלח ושם במוצש"ק דשמות כ"ג אור לכ"ד טבת כחצות שעה י"א גשבה ארון הקדש כו'. ע"כ.

ועוד כמה פרטים בנוגע לאדמו"ר הזקן בספר לקוטי דבורים (קה"ת תשי"ז-יח), ראה המפתח סוף כרך ד'.

ובנוגע לנוסח הקול קורא שכי' מביא במאמרו וכותב שהוציא אותו הרב מלאדי, הנה כל הבקיא בנוסחאות וסגנון מכתבי אדמו"ר הזקן ותכונת נפשו בכלל — יכיר מיד שאין זה סגנונו אף על פי שכמובן לא הי' חותם על הקול קורא אילו לא הסכים על תוכנו.

בכבוד וברכה,

(—) ד"ר נימן מינדל,
מזכיר

* המכתב גשלה כ"ה ימים לפני פטירתו הפתאומית של מר שפאל ז"ל. הוא הספיק עוד להמציא את תיקונו הוא למאמרו, ומכתבו מופיע בחוברת הנוכחית. — העמרכת.

משה סתוי המספר וחוקר הלשון

(לזכרו)

מאת חיים ליף

א. במחיצתו

לפני כשנתים בקרתי בביתו של משה סתוי, ל"ח רחוב שלמה המלך בתל-אביב. זכרתי לו למספר, שידעתי בשם סטבסקי, חסד נעורים. סיפוריו על בעלי החיים ששפצו חיבה יתירה ליצוריו האילמים של הקב"ה, דיברו אל לב הנער בן העיירה הקטנה, שאדם ובהמה דרו בה בכפיפה אחת... לאחר מכן גילה המספר לפני קוראיו — ורבים ביניהם היו הקוראים הצעירים — גופים חדשים של המולדת העברית המתחדשת והעלה באפינו ריח אדמתנו, שנענתה לעמל ידי עובדים עברים, בסיפוריו וברשימותיו ואף במאמריו על ענייני לשון, שמונחי טבע והקלאות תופסים בהם מקום בראש. ולבסוף הסב לנו קורת-רוח מרובה בשיחות המזרח שלו — והוא משתמש או בכינויו הספרותי אברונטון — שבהן שאב מתוך אוצרם העממי של בני-ערב, מחכמתם ומסורותיהם. בשיחות אלה קיפל סתוי את אמונתו והשקפתו של איש-המזרח על החיים ודרכי אדם עלי אדמות, דרך המשל, האגדה, הבדייה והשניגה... מצאתי את סתוי בדירתו הצרה בקומה השלישית ביום קיץ לוהט כשהוא לבוש קצרות, צולע על ירכו, שערות לבנות עוטרות את ראשו, פניו מכורכמים-חומים, משמש ומוקן, אך קולו חי וער ודיבורו מזורז ורענן ומתובל פה ושם חידודים ועקיפות.

המארח כיבדני בענבים טריים והפציר בי "לחטוף ולאכול" אגב שיחה על עברו, אך גם על תכניותיו "בעתיד". סתוי היה מצוי אצל הערבים והתחקה על טבעם והליכותיהם. ואמנם שיחתנו נסבה על טבע הערבים ויחסנו אליהם, או יחסם של סופרים עברים אל גורל בני דודנו ישמעאל. סתוי, שעשה עם שכניו הערבים במחיצה אחת במשך כמה שנים, גינה את דרכם של כמה סופרים עברים, שעיתרו את הערבים הילה רומאנטית.

"מה ידע אפילו אדם כמשה סמילנסקי על הפלת הערבי"? — שאל סתוי ומיד הזדדז והשיב: "מעט מאד... הוא ידע את האפנדי, את הערבי העשיר ובעל האחוזה, שכבר קנה משהו מדעת העולם ודרכי החיים החדשים, אך לא את פשוטי העם שבהם, הוא לא הכירם מקרוב ולא היה לו שיתושיג עמם. ופלוני המספר הצעיר השופך דמעות על הרעה שמצאה את צאצאי הגר דורתנו לקוי בליבראליות מווייף. היהודים שהתיישבו על-ידי חברון חיקו את מנהגי הערבים. הם טיפחו יחסי ידידות עמם, אך לא ידעו, שבני-ישמעאל יכול להפוך את עורו בין-לילה ושאינו גבול לאכזריותו, כשהוא מוסת ומסוה. כלום לא הוכיחו מאורעות תרפ"ט מה גוראה החייה שבנפש האדם הערבי הפרוע? הטבה בכפר עציון צריך היה לפקוח גם עיני עיוורים לחמת-הרצח של הערבים. הם רצחו ולא חמלו וממאות איש בקיבוץ לא גותר כי אם אחד או שניים".

דיברנו על שני ספריו בלשון — "פרקי טבע ולשון" ו"גלויות וסתומות בלשון". סתוי היה כמעין המתגבר. בדברו כאילו פרק מעל שכמו את משא שנותיו וסיפר גם על תכניתו להוציא זכרונותיו — חמישים שנות חיים בארץ. אף שם גאה בחר לזכרונותיו: "עט-לאה ואת-לעט" — שם הולם את החליפות והתמורות בחייו. בהיפרדי ממנו, ליוני עד הפתח וביקשני לבוא אליו שנית. כשתזרחי לאחר מכן לאמריקה, הגיעתני גליותו, שפתחה במשפט: "הסתלקת בלי א זוי געזונט והיה לנו עוד לשוחח על משהו". כשבאה הידיעה על מותו היה לי המשפט לתוכחת-מוסר.

ב. התערות

תרומה רבה תרם סתוי לסיפורת העברית בסיפוריו ואגדותיו, במשלו ובמחקריו בלשון. לא היה סופר אצלנו שהיטיב לספר כמוהו על חיות הבית בקבצי סיפוריו "ספר הבהמות",

„הבוקר אורי“, „בערוב היום“ וב„ידידים אלמים“. בן־בית היה סתוי בממלכת החי. הוא לא היה נזקק לדרכי סיפור מחוכמים כדי לספר בחום של רגש ובחן של פשטות על אדם ובהמה. לעתים נדמה כי סיפוריו פשטניים יתר על המידה. אמצעיו האמנותיים היו מוגבלים ואף לא התהדר בסיגנונו. בין מספרי תקופת התחייה החדשים שהיו מחטטים בחיות הפרט ובסיכוכי גפשו שלא האדם היהודי שנעקר מסביבתו והוא מטולטל בין זיקותיו לעברו ובין תרבות העולם המסוכסך — ביניהם לא נמנה סתוי. עולמו היה ישר ופשוט, והוא לא ביקש חשבונות אמנותיים רבים.

סתוי הריח ריח טבע ואדמה, ריח השדה והגן, גם כשישב בכרך הגדול. אצל סתוי־סטבסקי השיבה לארץ־אבות פירושה היה שיבה אל חיי כפר, עבודת אדמה וגידול צאן ובקר. „רומנטיות“ זו לגבי שאיפות נעוריו לא נסתלקה ממנו גם בערוב יומו, כשעבודת חייו היתה מאחוריו. וכך הוא מתאר (בסיפור „דיצה“) את חלום נעוריו:

„חלום הצאן היה בין חלומות הפו שהיינו חולמים במקהלה... חלום פרה שופעת חלב, חלום פר, גועי להשבחת העדר, חלום סוסה אצילה המעמידה ולדות, חלום צמד עגלים מלומדי עול, וחלום עדר כבשים צחורי צמר“.

החיים הטבעיים והפשוטים משכו את לבו של סתוי. הוא לא חרוז חרוזי אהבה ל„המוני העם“ ולא התפייט על יפיים של חיי עבודת שדה וגן ולא השתפך בזמירות על גועם הכפר והטבע, כי אם סיפר דברים כהחיייתם מגסיונותיו, ממראה עיניו והתרשמויותיו. ספרו „הכפר הערבי“ הוא פרי הסתכלות „פרוזאית“ בחיים היומיומיים, של הפלח. אין „רומאנטיקה“ בספר הזה, כי אם מציאות דלה, אך שופעת חיים. סתוי חדר לתוך־תוכו של עולם קטן זה ומתאר בנאמנות רבה לכל פרטיו ודקדוקיו. „הכפר הערבי“ הוא ספר מיוחד במינו בספרותנו. הכפר מופיע על בריותיו ובהמותיו, על בתיו וחצרותיו כמות־שהוא. סתוי התחקה על משאם ומתנם של תושביו — נימוסיהם ומנהגיהם מיום לידתם ועד יום מותם. הספר עשיר בפולקלור עממי וגדוש אמרות, פתגמים ומשלי עם. לכמה מהם אה בספרותנו העתיקה. ואף לכמה מן המנהגים סמך בהווי הקדמון של אבותינו (נטילת ידים — „הקטן יוצק מים על ידיו של הגדול“; סעודה בצותא — „מטילים פת ביחד“, כדברי חכמינו, וכדומה). מעטים הכירו אורח חיים זה של הערבי כסתוי, כי התערותו בארץ היתה שלימה ועמקה. סתוי התמוג עם גוף הארץ ואנשיה ללא מחיצה, נקיפת לב והסתיונות. השתרשותו בארץ היתה לו כלילה חדשה. וכה יספר בהקדמתו ל„הכפר הערבי“:

„בארץ־האבות, שהקדשתי לה מיטב ימי חרפי, טעמתי טעם ילדות שניה, ואת רשמי „ילדות“ זו ספגתי יחד עם מראה־גוף זה ועם צביון־החיים המתואר כאן, מתוך יחסי שכנים טובים, צד בצד, תלם על יד תלם ומחרשה בעקבות מחרשה. יחד צררנו כל הלמות־לב בתחינה ובקשה לטל־שמים ולגשם־נדבות“.

ג. טבע ולשון

מלבד תרומתו כמספר עשה סתוי לעצמו שם כחוקר הלשון. שני ספריו במקצוע זה, „פרקי טבע ולשון“ וגלויות וסתומות בלשון, גדושים הבדלות והבחנות דקות במונחי הקלאות: מכשירים, מלאכות, גידולי קרקע, תופעות טבע ובעלי חיים. סתוי החייה מונחים וביטויים תניכיים ששובשו, הגדרים הגדרה מדויקת ופירושם פירוש נאמן. בתקירותיו לא נשא פני סופר וחכם, ואפילו הם חבריו הטובים, כדבורה בארון, ויבדל לחיים, י. ז. ברקוביץ. חישו הבריא, שכלו הישר וידיעותיו הרבות בכל מכמני הטבע וחי השדה והבהמה עמדו לו לברר בעיות לשון סתומות. הוא לא חשש לסתור דעות מקובלות, לאחר שהעלה ב„מצודתו“ שאין האמת סובלתן. עד כמה „חי“ את הטבע נראה בתיאוריו את סוגי העצים השונים הגדלים בארץ, תיאור מפורט ונאמן — את התאנה, הגפן, הזית, התמר, האתרוג, התפוח, השקד והחרוב — לכל חלקיהם ותפקידיהם, טיבעם ומקורם התניכיים.

כמורכב בירר וליבן סתוי כמה מאמרים ופתגמים שנישחבש ביאורם והעמיד אותם על הגיונם וכוחנתם על יסוד המחקר הלשוני וההשוואה בין ארצות חיים קדמונים ומנהגים

עתיקים שנשארו להם זכר בימינו בין שבטי ערב. כך העלה שהביטוי „אכל קורצא“ הוא — אכל לחם רועים. הוראת הביטוי יסודה במסיבות הרועים, ששימשו גם הזדמנות ללכת רכיל ולהוציא זיבה...

ביחוד גדולה היתה חיבתו של סתוי לבעלי החיים, ואף מבחינה בלשנית ניטפל להם הרבה והוא מבחין גם בקולותיהם ובתנועותיהם (הוא מדייק ומבדיל, בין ארבעת הקולות של הסוס: צהלה, צניפה, נחרה ונשיפה...). וכן גם הוא מוכיח שמריא הוא שם תואר לבעלי חיים מפוטמים, ולא שם נרדף לתוא, כפי שטעו רבים וטובים (ובתוכם המשורר דוד שמעוני). סתוי מצא אישור לפירוש זה בנוסח הכתוב: „וגר זאב עם כבש וגמר עם גדי ירבץ ועגל ומריא יחדיו“, המופיע במגילות מדבר יהודה: „ועגל וכפיר ימריאו יחדיו“ — יפטמו יחדיו. באחד מפרקיו עומד סתוי על פירושה של שממית וקובע שאיננה עכביש ואין לערבב את השנים. השממית לפי דעתו היא מין לטאה המטפסת על קיר ותקרה (שממית ביודים תתפש והיא בהיכלי מלך) — וכאן חולק סתוי על ביאליק, שראה אותם כשמות נרדפים. כמרכיב מבדיל סתוי בין שטית, מרבד ומחצלת; בין נאד וחמת, או בין נזם, חח וחוטם — וכל אחד מן השמות מקבל הוראתו המדויקת אגב זיקה למקורות, הגיון הלשון ועיון בטבע.

סתוי הכריע בספריו בלשון בפירושן של מימרות ידועות, כגון „אין הבור מתמלא מחוליתו“ — כרבינו חם. כידוע, נתקבל פירושו של רש"י: „אם יחפור ויחזור בו עפרו לא יהא מלא“. התוספות מביאות (ברכות כג ע"ב) את פירושו של רבינו תם: „מחוליתו — מנביעתו, כלומר: אין הבור מתמלא מן המים הנובעים בו“. סתוי מבאר מיניה וביה: „חוליה — החור שבאבן המסיימת את מלאכת הבור, שדרכו משלשים את הדלי והחבל לשאוב את המים, ואין בור אלא בור לצבירת מי גשמים“. הסברת התוספות מוצאת לה סמך בדברי התוספתא: „אין הבור מתמלא מחוליתו אלא אם כן מושכין לו מים מצד אחר“.

ד. תיקוני סופרים ולעץ

הטעויות שנישטרו בספרותנו מרובות הן וניכשלו בהן גם סופרים גדולים. סתוי בא בשני ספריו ומאמריו המרובים בלשון ליישר את ההידורים. והוא עשה את מלאכתו באמונה, בידיעה רבה ובחוש לשוני מובהק. אפילו כמה מבלשנינו הידועים מאז ועד היום (כיהושע שטיינברג, יהודה גור ויבל"ח; א. אבן-שושן וד"ר י. פרץ) יש ולא דיקדקו כל-צרכם בקביעת הזראתם של „סכים קטנים“, כגון: קש וגבבא, מוץ ותבן. סתוי מבחין ומגדיר: קש — הקנה של הדגנים על כל צורותיו, קודם שנהפך לתבן וכן חלקיו הקשים של הקנה שאינם ניתנים להימעך. תבן — רובו של הקנה שנתרכך ונתמעך בשיני המורג ובדריכת רגלי הבהמה...

סתוי התריע גם על השימוש המופרז במלים ומונחים לועזיים, או באידישיזמים (הוא, שאת סיפוריו הראשונים כתב באידיש!), לצערנו התרעותיו לא הועילו הרבה ומלים וביטויים לועזיים קנו שביתה בספרותנו וממלאים חלל עתונותנו: אובייקט ואגריסיבי, אלמנטארי ואתליטי, ואף השימוש בתחילית „דיס“: דיסתרמוניה ודיספרופורציה ועוד. לעתים הקפיד סתוי יתר על המידה (כגון לשימוש „שמים מכוכבים“ וכדומה). כמעט שלא היה סופר ידוע שלא מצא אצלו ביטוי או תיאור משובש בענייני טבע: פרץ ופרישמן, ש. טשרניובסקי וז. שניאור ויבל"ח ש"י עגנון, ש. מלצר ועוד. ביחוד מתח סתוי בקורת על הסופרים שהשתקעו בארץ וניזקקו לנופה, כאשר מצא בתיאורי הטבע שלהם מן המולדת הישנה-החדשה שילוב קוויגוף מארץ מוצאם.

סתוי היה מחמיר בענייני לשון, אף כי הוא עצמו עתים לא דיקדק בהבאת גירסת ראשונים. באחד ממכתביו לדבורה בארון כתב: „שגיאה שנישטרה הריתי בכייה לדורות, סיפור שלי ושלך וכיוצא בנו — אין בו ערובה לאריכות ימים“.

אין ספק שמשוה סתוי — המספר, החקלאי, השומר והפועל — יזכה לאריכות ימים באוצר החיים של ספרותנו בזכות תרומתו לסיפורת העברית, לידיעת הארץ ותושביה, וניכוש ועידור תלמי לשוננו.

תחיית צרפת

מיסתורין ושל הרגשת שליחות עליונה, מעין הכרת תפקיד של „ז'אן ד'ארק" בהיסטוריה של צרפת, שנטל עליו דה־גול. גם המכירים בגדולתו של דה־גול ובחשיבות התפקיד של האישיות ההיסטורית לא יאבו לקבל עליהם בכל עת את עולה של תפיסה זו. מה שאין כן ספרו של רוברט אהרון* „צרפת שקמה לתחייה", שהוא ספר היסטורי מקיף ומדויק המרצה על השתלשלות המאורעות מיום הפלישה בנורמנדיה (6 ביוני 1944) ועד לשחרור חבל אלזאס, רואן ולה־יושל (במאי, 1945). חיבורו של אהרון חדור הערצה לדה־גול, המנהיג והחווה, ולפעלו. אך התיאורים בו אוֹבֵיִקְטִיבִים ככל האפשר, והפרשיות על הסכסוכים וחילוקי הדעות בין אנשי דה־גול ובעלי בריתו האנגלו־סאכסים ניתנות בקור־טוב של הומור ושל הבנה גם לנפש הבריטים והאמריקאים כאחד. הוא מבליט את הניגוד העמוק ההכרחי שבין מי שחוזר לאדמת מולדתו המשתחררת ובין גנרל אנגלו־סאכסי הרואה בצרפת מושג אסטרטגי ומדיני מופשט. אך עם זאת הוא מתאר את השתלשלות המאורעות ללא נטירת איבה וטינה שבלב.

יומיים לפני הפלישה לצרפת החליט צ'רצ'יל שאין זה אלא מן הגכון ומן הצודק להודיע לדה־גול ולפמלייתו על יום שיתחורה הקרוב של צרפת. הוא שלח איגרת לדה־גול ובה הזמינו בלשון אדיבה לארוחת־צהריים עם גנרל איזונהאואר, מצביא חילות הבריית. דה־גול נענה להזמנה ובא. אבל הסעודה לא היתה בעלת אופי לבבי ביותר. בשביל הבריטים והאמריקאים היה זה פרט אחד מרבים במסכת הכללית של ההכנות לפלישה. צ'רצ'יל ראה בכך גם משום מעשה נימוס וגם משום צד של תועלת, ברצותו במלוא העזרה האפשרית של אנשי תנועת־המרי הצרפתית לחילות הפלישה. צ'רצ'יל סח

כל הרוצה להבין את נפשו של המבוגר — ילך אל החיותיו הראשונות בעודו ילד רך — אומרים מומחי חכמת־הנפש בדורנו. וכל הרוצה להבין את תגובת דה־גול ל־מדיניות האמריקנית והבריטית בתקופת עשרים השנה שלאחר מלחמת העולם השנייה — ילך אל „תקופת הילדות" של תנועת ההתחדשות הצרפתית, שראשיתה מצער, בריחתם של קצינים ומדינאים מעטים מאירופה הכבושה והנכנעת אל איי בריטניה ואל צפון אפריקה הצרפתית של אז, ואחריה נטילת רסן השלטון בצרפת מידי שלטונות הכיבוש הנאציים.

היו שאמרו, כי אלמלא מדיניות הגזענות הגרמנית והאכזריות כלפי תושבי הארצות הכבושות באירופה לא היתה קמה תנועת מרי ענפה ביבשת ורבים לא היו מוכנים למסור את גפשם במאבק נגד הכובש הגרמני. וכך ניתן לומר, כי אלמלא יהירותם, שחצנותם וחוסר הבחנתם של הכובשים — לא היתה שלהבת־המרי מתלקחת לאש תבערה, שסייעה לצבאות הבריית לעשות את המלאכה.

עם זאת יש לקבוע, כי בשנים הראשונות לכיבוש היו לוחמי המרי מתי מעט. רוב־רובם היו פטריוטים אחוזי יאוש ויהודים נרדפים על צואר, אנשי „אין ברירה" הנתונים לטבח על פני היבשת כולה. ההיסטוריה אינה נכתבת אלא לאט ודפיה ספוגים דם ודמעות. רק עכשיו ניתן לקבל תמונה מקיפה של מה שהתרחש, וגם עכשיו רבים הדפים הכמוסים שלא הגיעו לידי פרסום ורבות העדויות שלא ניגבו ושלא נרשמו בספר משום שהעדים נפלו בנופלים בטרם יבוא יום השחרור.

אבן פינה בספרות הזאת הם שלושת כרכי הזכרונות של גנרל דה־גול, שפורסמו בכמה מהדורות — גם באנגלית. הם מצ־טיינים בלשון בהירה ופסקנית, בסגנון מזהיר ובהרצאת דברים שוטפת ומסכמת, מתוך מגמה ברורה שלא לכסות טפח וטפחיים ושלא להעלים את המדכא והמאכזב. אולם זכרונות אלה אפופים רוח של

* Robert Aron: *France Reborn*, Scribner's Sons, New York, 490 pages, 1964.

קציני משטרה צרפתיים, מאתר שהשלטון הצבאי יטפל בכמו אלה. הוא הוסיף: „אנו יודעים שאתה נמצא כאן בלי רשות מאת ממשלתנו, אך אנו נרשה לכם להיות כאן על בסיס של עראי“.

קולא השיב לו: „מלחמה זו היא גם מלחמתנו שלנו. ידידינו הם גם ידידיכם ושיטותינו דומות לשיטותיכם. אשר לנוכחותי כאן — המשיך וזפק בשולחן באגרופו — זו אינה קשורה בכם כלל. קיבלתי פקודה מאת ממשלת דה־גול, ולא אעזוב את המקום אלא לפי פקודה מאת ממשלתי“.

פראנסוא קולא קם על רגליו, לאות כי השיחה נגמרה. התפרצות הביאה את הקצינים הבריטיים לידי ויתור חשאי, שלא לסבך עניינים שלא לצורך בימי הפלישה הראשונים. מכאן ואילך נתיישרו ההדורים בין השלטונות הצבאיים של בעלי הברית בצרפת ובין השלטון האזרחי של דה־גול, שגדל והלך, נחרב ונתבסס ככל שנתרחבו והתבססו עמדות חילות השחרור וכוחות המרי ב־ צרפת. עובדה זו איפשרה לאנשי דה־גול למלא תפקיד כה חשוב בשחרור המדינה, שאחד מפקדיה המזוהרים היה שיחרור פאריס על ידי אזרחיה.

אולם, כל המעיין בפרקים האחרונים בפרשת שיחרורה של צרפת עלול להסיח את הדעת משנות המאבק הראשונות והקשות מכל של אנטי־המרי, שנלחמו בודדים ו־ מופקדים לגורלם על אדמת צרפת ואירופה הכבושה. אלה היו יחידים אחוזי־רוח גבורה והעזה, שלא נרתעו מלקום נגד חילות הנאצים ומשטרת וישי כאחד; נגד נוכלים ובוגדים, שפלים ומוגי לב, שהיו מוכנים להסגיר לאויב את בני־ארצם, יהודים כלא־ יהודים, המורת „פרס“ של מה בכך מאת ה„גיסטאפו“.

אחד הספרים המופלאים בתחום זה הוא סיפור גבורתם של לוחמי מרי בהררי גפת סאווי העילית, בגבולן של צרפת ושווייץ. שם התרכזו 500 לוחמי מרי, שריתקו באיזור זה כעשרת אלפים אנשי „ס.ס.“ ושוטרי וישי, ושחיבלו בדרך זו בצורה ממשית בכוח־הלחימה הגרמני — כשלושה חדשים לפני פלישת בעלי הברית לצרפת.

לדה־גול על פרטי ההכנות והסביר לו את נחיצות ההפצצה האווירית של כמה ערים וקרפיפי רכבות בצפון־צרפת. דה־גול שתק ולבסוף השיב קצרות „תודה“. צ'רצ'יל הציע לו לבקר באמריקה — אצל רוזבלט, לפי הזמנת הנשיא, ולקבל ממנו הכרה בממשלתו הלונדונית. דה־גול סירב תחילה; הממשלה שלו קיימת ועומדת, לשם מה יש צורך במו"מ על הכרה בה? ... ארגסט בוין, שהיה נוכח באותה ארוחה, התרתח: „אם הגנרל מסרב להיכנס למו"מ יראו אנשי מפלגת הלייבור בעמדתו משום פגיעה ב־ אינטרסים הבריטיים. אך דה־גול לא נרתע ואמר, כי כל עוד לא הובטח לו השלטון האזרחי המלא בצרפת, וכל ועד אין מתייחד סים אליו על בסיס של שוויון בין בעלי־ ברית אינו יכול להבטיח להם מו"מ. צ'רצ'יל הנהירו אז, כי אם ייאלץ לבחור בינו ובין האמריקנים — יתייצב לצד האמריקנים. דה־גול ראה בכך משום „כפיית מו"מ עליו מתוך איום בפגיון“, אלא שאייזנהאואר נתגלה כדיפלומט יותר גמיש מהמדינאי צ'רצ'יל, בגלותו לדה־גול את פרטי תוכניות הפלישה ובשאלו לעצתו, אם לדחות את תאריכה לרגל הקלקול במזג האוויר. דה־גול אמר שאינו רואה רשות לעצמו להכריע בענייני המפקדה, אך הוא סבור שכל דחיית המועד — לשבוע או לשבועיים — תפגע ברוח הקרבית של חילות־הפלישה. אייזנהאואר ידע יפה שאין רוזבלט נוטה להכיר בדה־גול כראש השלטון האזרחי בצרפת לעתיד אלא הוא מעדיף להקים ממשלה של כל הכוחות והקבוצות המדיניות בצרפת לאחר השחרור.

מיד לאחר שנכנס דה־גול לבאיה, ונשא את נאוומו הראשון על אדמת צרפת, מינה את פראנסוא קולא למפקד השלטון האזרחי האזורי בלי נטילת רשות והסכמה רשמית מוקדמת מאת מפקדת בעלי הברית. אמנם, בפגישה הראשונה עם מרשל מונטגומרי רמז דה־גול על כך, אך המרשל לא תפס כנראה את משמעות הודעתו, שפירושה היה: השלטון האזרחי בצרפת יוקם אך ורק על ידו. ב־18 ביוני בא גנרל לואיס וְשְׁלִישו ממטהו של מרשל מונטגומרי להזהיר את פראנסוא קולא שלא לפטר

על רמת גלירס, במערות ובין ראשי הצוקים, והאויב לא היה יכול להתגבר עליהם. סיפורם של לוחמים אלה, שנתקבצו ובאו לאיזור ההרים מכל חלקי צרפת ומכל ארגוניה ניתן בספרו של מייכל ג. בירד (**). "הגדוד הסודי", המשמש תעודה חשובה לגבורת אנוש ולאהבת החירות, והנקרא בעניין רב. **י. מישאל**

חיל האויר הנאצי הפציץ את עמדותיהם ללא הפוגה והמטיר עליהם אש מכונות-יריה; חיילי הרים רדפום אך הם התבצרו

**) Michael J. Bird: *The Secret Battalion*, Holt Rinehart and Winston, 189 pp., New York.

„על דאטפת“

בלשון פירושו כיבוש הלשון. ישנו עושר שהוא מבוכה. המחבר לא לקה בחסר אלא ביתר. יש כמה ביטויים באנגלית ולפעמים גם בלשונות אחרות שלדעת כותב הטורים אינם מן הצורך. יש לקות שביצירותיו הבאות ידע המחבר לקמץ בשפעו.

לא יתכן למסור כאן את העלילה כי חשיבות הסיפור היא באטמוספירה ה-חלומית-מפחידה שהמחבר יוצר. ניתן בזה להצביע רק על כמה בחינות של הסיפור.

נושא השואה באירופה עדיין לא מצא את ביטויו בספרותנו. אתה עומד תוהה לדלות הביטוי נוכח עצמת הטראגדיה ומוראיה, או שעדיין הידע שלנו סובל ממהלומת-המאר-רעות או פועלת כאן ההכרה של אפסות המלל האנושי לעומת טראגדיה כה שטנית. תהיינה הסיבות אשר תהיינה, ספרו של משה פלאי הוא נסיון נועז של כן-זמננו לדון בבעייה כאובה זו.

הקורא בספר זה, ימצא בו דיון מסעיר של הבעייה. הכתיבה הפנימית-מוסרית כמעט וגעלמה מספרותנו כיום. המחבר מכניס את הקורא לעולמם של גבורי הסיפור, כל אחד וחסבכותו, כל אחד וסיטו. זהו ספר מדריך מגותה, אך גם ספר מרתק. ואם ימלא המחבר את ההבטחה הגלומה בספרו ראשון זה, הלא יתרום בלי ספק, את תרומתו לסיפורת העברית של ימינו.

אברהם מרתאן

בספרו של משה פלאי „על דאטפת“ נטל המחבר על עצמו תפקיד עדין ביותר וניטפל לנושא שנמנעים בדרך כלל להיזקק אליו זיקה ספרותית-אמנותית, או משום הקושי שבנושא עצמו או משום רצון לשכוח כל חזון-העיתוים ולעבור לסדר היום. ציר העלילה כפי שהמחבר עצמו מגדירה היא: בעיית היחסים בין העם היהודי והגרמני.

כיאות לנושא, הכל כאן מתרחש באווירה סיוטית, יש כאן מתח ורתת, אבל כובדו של הנושא לא הכביד על הלשון. המחבר ניתן ביכולת תיאור והעלאת מצבים ומספר דבריו בשובה ונחת. לשבחו של המחבר יאמר: בהבדל מן הסופרים הישראלים הצעירים כיום. שפתו שאובה מן המקורות. מצוי הוא אצל לשון התנ"ך, המשגה וה-אגדה ואף יוצק מטבעות-מלים משלו. יש והנהו מצליח בזה עד כדי כך שלפעמים דעתו של הקורא ניסתת מן הסיפור עצמו ומתרכזת בלשון שבידי פלאי הריהי מקפצת ומדלגת כלשון-אש ועושה כל מיני כוחני חן.

אך גודש בלשון יכולה להיות למכשול לפעמים. יש הרושם שלעיתים אין המחבר חסון עד כדי כך לדחות אינה ביטוי של לשון-נופל-על-לשון מפתה. היכולת לא לא-מור חשובה בספרות כמו לאמור. שלטון

משה פלאי, על דאטפת, רומן, הוצאת „עליל“, ניו-יורק, תשכ"א, 242 מ.

ספרי עזר ללימוד החומש*

הפרק, המקל על התלמיד, זכרון ראשי הדברים בו.

וראוי מר פאניטש לשבח שנתן את פרשת „משפטים“ בחוברת מיוחדת, כי בפרשה זו יש גופי הלכות ודינים המכשירים את התלמיד ללימוד הגמרא, שבלעדיהם אין לו הכשרה כשהוא בא ללמוד מסכת „בבא קמא“ או כיוצא בה. וכן גם טוב עשה שנתן צורות המגורה, השולחן ובגדי הכהן הגדול בסוף חוברת „תרומה-תצוה“, ועתה התלמיד יראה כמו עיניו את אשר למד, ויובנו לו המקומות הקשים.

מאידך, נפלו טעויות אחדות בתוך החוברות וכדאי לתקן במהדורות הבאות. כגון: „והתהלך בחוץ על משענתו — והוא יתהלך בחוץ על בריאותו“ (שמות, כ"א, י"ט). ועל המחבר היה לפרש „כאשר יהיה בריא“, כי זוהי כוננת רש"י לפי ר' אליהו מורחי. או „אם במחלת ימצא הגנב — אם נמצא הגנב כשהיה חותר את הבית בלילה“. רש"י מתכוון בפירושו זה, לפי הרא"ם, „אם ימצא הגנב בעת החפירה“, והמחבר היה צריך להוסיף את הפירוש הזה. מלבד אי־דיוקים אלה חסרה לפעמים עקביות בניקוד. למשל: חסרון (צ"ל: חית סגולה וסמ"ך שואית); יסלח (סמ"ך קמוצה) ולא יסולח, כי אין סלח בפועל. וטוב היה לנקד „הנאה“ בה"א פתוחה ולא בחסד־פתח, על משקל בקשה, צוואה, מלים הנגזרות מפועל. והתוארים בדאי, רשאי וכיוצא בהם מוטב היה אילו האות השנייה היתה מנוקדת בקמץ, על דרך גנב. וכדאי גם־כן לשרש את הסעות המקובלת של נטיית השם ממון המקיימת את הקמץ במ"ם הראשונה. הרי הצורה של ממון כמו של המון, ארון, אתון ודוגמתן.

בסופו של דבר, מר אביגדור פאניטש עשה מעשה טוב והגון, והלוחאי שיזכה להוציא את פירושו וחוברת העבודה שלו על יתר פרשיות התורה ובדפוס.

עב"ע

אצל אומות העולם ישנם ספרי עזר לכל מקצוע ומקצוע, והתלמיד מצוי אצלם כשם שהוא מצוי אצל ספרי הלימוד. אבל לא כן אצלנו. מאות בשנים למדו את התנ"ך, או את התלמוד, עם הפירושים המצורפים להם, שגם הם היו צריכים לפירושים, ועיני התלמיד היו משוטטות מפירוש לפירוש עד שמצא את הדרוש והמובן לו. במה דברים אמורים כשהלבבות היו רחבים. אבל בימינו כשנתמעטו הלבבות ונתקצרו שעות הלימוד ואין פנאי ללומד לעיין במפרשים — טוב כשמגשים לו ספרי עזר בצורת חוברות שיש בהן מתמציתם המובחר של הפירושים.

בזמן האחרון נתחברו גם באמריקה ספרי עזר ללימוד החומש, שהם ערוכים לפי ידיעות התלמידים וקליטתם בארץ זו. ומר אביגדור פאניטש, מורה מובהק ובעל נסיון מרובה, יבורך על מעשהו זה. לעת־עתה הוא חיבר שמונה חוברות, על כל הפרשיות של ספר „שמות“ ועל אחרי מות־קדושים ואמור של ספר „ויקרא“, בצירוף פירושים בליקוטי רש"י עם שאלות שונות, ותרגילי קדוק, אימונים מגוונים, ומלים קשות מתורגמות לאנגלית. המחבר נתן לגו ביד רחבה וגדושה מתוך נסיונותיו בכיתה במשך שנים רבות. הוא מושיט בקנה לתלמיד ממיטב הפירושים על התורה. ביחוד הוא הולך בעקבות רש"י, אבל גם מיתר המפרשים לא הירד הנאה. הוא אינו מסתפק בפירוש מלה או פסוק. יש שהוא מוסיף הוספה קלה, והיא מבהרת את העניין. לדוגמה: „כי חנון אני — כי אני בעל רחמים, ואני מקבל תפילת כל אדם“ (משפטים, עמ' 46). או „כי קדוש אני ה' אלקיכם — ואתם צריכים להידמות אלי“ (אחרי מות־קדושים, עמ' 32). וכן הרבה. ולפני כל פרק הקדים את תוכן

* הסידרות שמות; אחרי־מות־קדושים. אמור. מאת אביגדור פאניטש, הוצאת פלדהיים, נ.י. (משוכפלת).

סקירות ורשימות

הוועידה הסיו של ציוני אמריקה

בוועידה הסיו של ההסתדרות הציונית באמריקה שהתקיימה בראשית אוקטובר, ש.ז., במלון וילארד בואשינגטון, נבחר ד"ר מאכס נוסבוים לנשיאה בפעם השלישית. בוועידה שארכה ארבעה יום השתתפו כאלף צירים ואורחים מכל תפוצות ארצות-הברית. בישיבת-הפתיחה נשא ד"ר נוסבוים נאום ובו עמד על המשימות העומדות בפני התנועה הציונית כיום. הוא קרא ליצירת נציגות מרכזית של יהדות אמריקה ולעלייה של 5000 יהודים מארה"ב לשנה למדינת ישראל. ד"ר אוירחוינג מילר הספיד את המנהיג הציוני שנפטר השנה, ד"ר אבא הלל סילבר. בין האישים שהופיעו בוועידה היו: אברהם הרמן, שגריר ישראל, פיליפ מ. קלוצניק, ד"ר שמעון גרינברג, סגן-שר החוץ, איורל הארימאן, ד"ר עמנואל ניומאן, יוסף סרלין, סגן-נשיא ה"כנסת", רבאי דניאל י. סילבר ואחרים. ישיבת עונג השבת הוקדשה לעלייה מאמריקה ולבעיות הנוער. ישב בראש — ברנארד מ. ריפקין.

ד"ר עמנואל ניומאן, נשיא האיגוד העולמי של הציונים הכלליים, קרא לנשיא יונסון לבחון מחדש את הקו המדיני שהיא נוקטת לגבי נאצר, שהשמדתה של ישראל היא חלק מתכניתו בלוע את ירדן, סוריה ולבנון. אברהם גודמאן ישב בראש בישיבה מיוחדת שבה דיבר מאיר פלדמאן, יועץ לנשיא יונסון, פלדמאן הביע את בטחונו שאמריקה תבטיח את שלימותה של מדינת ישראל. איק אוברמאן הודיע בשם קרן ההסתדרות שההכנסה לקרן הגיעה קרוב למיליון דולאר מירושות ועזבונות בשביל מפעלי ההסתדרות הציונית במדינת ישראל — כפר סילבר, בית ציוני אמריקה, ומפעלי החינוך באמריקה.

בין ההחלטות, החלטה לעודד את יהודי אמריקה ללכת לשנת לימודים ושירות אחת, או שתיים, במדינת ישראל.

בין ראשי התנועה שנבחרו, הם: ד"ר עמנואל ניומאן — נשיא כבוד; דאק טורסשינר — יו"ר הוועד הפועל הארצי; צבי כרמלי — יו"ר ועד ההנהלה; רבאי י. אשר קידשבלום ורבאי יוסף ש. שובוב, דוד מוסקוביץ ובן ר. ויניק — סגני-נשיא אדמיניסטרטיביים; ליאון איליוטוביץ, — מזכיר ארצי; צ'ארלס וואולף — גזבר ארצי; בנימין י. דופט ויעקב גודמאן — גזברים משנים; קארול פיקל — יו"ר ועד הכספים הארצי.

אריה ליב (ליאו) שפאל ז"ל

מאז הכרתיו לדעת נעשה לידיד ורע והיה שומר אמונים. ער היה לכל המתרחש בקרית ספר והיה מוכן ומזומן לכתוב על כל דברי דפוס שהופיעו בספרותנו תלת-הלושנית. במקצוע זה הראה חריצות יתירה. את הסקירות על הספרים כתב בקלות, אך תמיד השתדל לנגוע בנקודה מרכזית אחת. מדי פעם בפעם כתב מחקרים מפורטים במקצוע שהתמחה בו יותר — היסטוריה יהודית אמריקנית. כמורכך טיפל באגרות סופרים. הוא תירגם מרוסית וזכרונות ואגרות בן-עמי, גרוזנברג, דובנוב, שלום עליכם ואחרים. שפאל שאב חומר ארכיוני על תולדות היהודים בלואיזיאנה, וירגיניה, ג'ורג'יה, גאלבסטון, וכן גם על השתתפות היהודים במלחמת 1812 ובמלחמת האזרחים. את מחקריו ומאמריו פירסם בעברית, אנגלית ואידיש.

המנוח נולד לפני ס"א שנה בקרמניץ שבחלהין לאביו המחנך אהרן שמעון שפאל. לאחר ימי הסבל והמצוקה שבתקופת המלחמה ולאחריה, הגיעה המשפחה מלומדת היסורים לאמריקה, בשנת 1922. האב קיבל

חבר החברה ההיסטוריה היהודית והמכון המדעי האידי — י"ו"א.

א. ל. שפאל התעסק גם בעבודה ביבליוגרפיה. חדשים אחדים לפני מותו יצאה מחברתו "יהדות אמריקה בשולי "הדואר", וסמוך לפטירתו הביא למערכת ה"בצרון" כתביד גדוש, שנועד לחוברת היובל — "יהדות אמריקה בשולי ה"בצרון". בעבודה אחרונה זו השקיע הרבה עמל וידיעה. מי יודע אם לא לחש לו לבו, שמלאך המוות אורב לו ועליו להחיש ולגמור את מלאכתו, אשר שקד עליה באהבה ונאמנות. ימתקו לו רגבי עפרו!

ח. ל.

משרה בת"ת בניוֹאורליאנס, בהנהלתו של המשורר אפרים א. ליסצקי. הם עבדו שכם אחד להעלאתו של החינוך העברי והעמידו תלמידים מוקירים ערכי היהדות.

שפאל הצעיר המשיך בניוֹאורליאנס בלימודיו העבריים והכלליים. הוא סיים את חוק לימודיו באוניברסיטת טולין והיה במשך כמה שנים מורה בבית הספר העברי ובבתי הספר הציבוריים בניוֹאורליאנס.

מלבד מלאכת ההוראה, כמורה ראשי במרכז היהודי בברוקלין, וחקירותיו בהיסטוריה היהודית האמריקנית, סייע במפעלים עבריים, במוסדות תרבות ובעתונות העברית. הוא היה חבר המועצה הארצית לחינוך יהודי ומנהל הארכיון של המועצה;

(סוף מעמוד 44)

ה.

שני הספרים האלה, של פראנק ושל יוסף גרבה, משלימים זה את זה מבחינה זו שניהם נאחזים בחלקים שונים של פרשת ההתנשקות. פראנק מתעכב בעיקר בתיאור דרכי התפתחותם של גיבורי עלילתו, על מסכת חייהם בשנים שקדמו למאורע. גרבה מתרכז בתיאור חיי המחותרת במצרים בימים הספורים לפני מעשה הרצח. הוא מוסר

פרטים מענינים על ההחי הקהירי בשלהי ימי מלחמת העולם השנייה, על סמטאותיה ושאון המוניה, ועל אופייה וגופה המזרחי שהוא מעלה אותם בחיזיונות ובכשרון. יש להביע, אולי, את המשאלה שעוד יבוא סופר המבין ללבם של צעירים עזי־רוח אלה, ומבין גם ללבה של ההיסטוריה היהודית בימים הסוערים הללו, ויאחה את כל קרעי הפרשה הזאת בשלימותה בתוך יצירה אחידה ומקיפה אחת.

ידיעות

"הרב מלאדי ומלחמת 1912"

החכם ר' חיים ליברמן העיר את תשומת לבי לטעויות מספר שנפלו במאמרי "הרב מלאדי ומלחמת 1912" ("בצרון"), אלול תשכ"ד):

א. הרב מלאדי נפטר בכ"ד טבת, תקע"ג (ולא בט"ו בכסלו, תקע"ב).

ב. המכתב אל ר' משה מיזלס לא נכתב על־ידי ר' חיים זלמן שניאורסון, אלא על־ידי בן הרב מלאדי "האדמו"ר האמצעי".

אני מודה לרב ליברמן הנכבד על שהעמידני על טעותי.

אריה ל. שפאל

ישראל גור — לביקור באמריקה

הסופר, העורך והמבקר הידוע, ישראל גור, בא לביקור של חודשים לאמריקה. מר גור הוא עורך הרבעון לאמנות התיאטרון "במה", מכתבי־העת המעולים מסוג זה, המפרסם מסות ומחקרים נרחבים ויסודיים על המחזה, הספרות התיאטרונית ואמנות הבמה בישראל ובעמים.

לפני שנים אחדות הופיע ספרו של מר גור "פנקס תיאטרוני", אסופת מאמרים ורשימות על התיאטרון והמחזה העברי והכללי.

מר גור בא לשם עריכת מחקר על התיאטרון האמריקני ויעשה למען חינוך הקשרים בין "במה" והקוראים העבריים בארצות הברית,

א ב י ד ו ת

יומי ברוסית, שבו העז לבקר את המשטר הסובייטי. כשהתחילה הממשלה לרדוף באף את האנארכיסטים ברח מרוסיה. בשנת 1926 בא לאמריקה והוציא כאן רבעון בשם „אידישע שריסטיץ“ וכן גם כמה ספרים במוסר היהודי. לפני שבע שנים השתקע בארץ ופעל בין חוגי עיון ומחשבה ואף הוציא כתב עת, בעברית ובאידיש בשם „פרובלימות“. שלום לעפרו!

הרב ד"ר ישראל אלפנביין ז"ל

בערב יום הכיפורים נפטר בניו-יורק החכם והחוקר הרב ד"ר ישראל אלפנביין (שנהבים) בגיל של ע"ג שנה. יליד בוטשאץ, למד בישיבת פרשבורג. בשנת 1906 בא לאמריקה והמשיך בלימודיו בישיבת רי"א ובבית המדרש לרבנים מיטוודו של שכטר.

הוא פירסם כמה ספרים ומחקרים ביניהם „ספר תשובות רש"י“ (ג' חלקים) על פי כ"י ובליווי הערות מאת לוי גינצבורג (תש"ג); „חילופי מנהגים אשכנז וצרפת“ ו„תשובות רבינו חננאל“. בשנת תשכ"ג הופיע ספר יובל לכבודו. ד"ר א. היה מעסקני „המזרחי“ וערך שנים אחדות את הרבעון „אור המזרחי“. המנוח השתתף לעתים קרובות ב„בצרון“. יהא זכרו ברוך.

נחום בנארי (ברודסקי) ז"ל

איש העלייה השנייה, מוזיקאי העובדים של המרכז לתרבות ולחינוך. נולד בכפר לבזין, פלך קיוב בי"ג אדר, תרנ"ג. הוא למד בחדרים ובישיבות, ובתוכן בישיבת אודיסה בהנהלתו של פרופ' חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל.

בקץ תרע"ד עלה לארץ. עבד בדגניה ובסג'רה ובשנות 1925-1940 — בעין חרוד. הוא היה חבר מערכת „מבנים“ ו„קונטרס“ והשתתף בעתונות העברית במאמרים בשאלות חברה, תרבות, ספרות ועוד. פעמים ביקר בשליחות „החלוץ“ בפולין וערך שם את „העתיד“ של החלוץ העולמי ו„להבות“ של החלוץ הצעיר.

המשורר משה פיינשטיין ז"ל

בתל-אביב נפטר בגיל ס"ז המשורר והמחנך העברי הידוע, משה פיינשטיין. שיריו של המנוח הופיעו בספריו „שירים וסוניטות“ (תרצ"ה), „חלום וגורל“ (תרצ"ז) ו„אברהם אבולעפיה“ (תשט"ז). מלבד ספרי שירה אלה, כתב מספר מסות. בסוף ימיו מסר לדפוס קובץ שירים חדש — „על סף הסוף“. הספר יופיע בהוצאת מ. גיומאן.

המנוח הקים בשנת תרפ"א את בית הספר התיכון ובית המדרש למורים „הרצליה“ ועמד בראש המוסד עד לפני שנים אחדות.

על יד קברו הספידו המשורר הידוע, אברהם ברוידס, מי שהיה מזכיר אגודת הסופרים העברי במדינת ישראל, ונקבר על יד אשתו אסתר, שמתה בתל-אביב לפני כעשר שנים. הוא הגיח אחריו בן, ד"ר מרגין פיינשטיין, מורה לעברית במכללה העירונית, ובת.

ביום א', 1 בנובמבר, נערכה אסיפת אזכרה מטעם בית המדרש למורים הרצליה וקלוב פא"ץ עברי למלאות שלושים לפטירתו. דברי הערכה נשאו ד"ר שמואל מ. בלומנפילד, הרב מאיר מוסקוביץ, ד"ר מרגין פיינשטיין ופרופ' צבי שארפשטיין. מר משה נתנון שר „אל מלא רחמים“, טובה דרורי קראה קטעים משירי המנוח ומר חנוך גרינפלד השמיע קטעי נגינה על סנתר. יו"ר האזכרה היה מר אברהם גודמן.

אבא גורדין ז"ל

ברמת-גן נפטר בשנת הע"ז לחייו הסופר רבי-הפנים וחרף העט — אבא גורדין. חייו של גורדין היו עשירי מעש וחליפות דעות והשקפות. בנעוריו קיבל חינוך מסורתי בבית אביו הרב ולמד תורה הרבה בישיבות. לאחר מכן יצא ל„תרבות רעה“ ואף היה מדברי התנועה האנארכיסטית. בראשית המהפכה הקומוניסטית ברוסיה הוציא עתון

„עם ישראל בדורנו“

בהוצאת האוניברסיטה העברית, המכון ליהדות זמננו, יצא הספר (בסטנסיל) „עם ישראל בדורנו“, קובץ הרצאות שהושמעו במדור „יהדות זמננו“ בקונגרס העולמי השלישי למדעי היהדות, ירושלים, תשכ"א. המדורים בספר הם: דימוגרפיה וסטאטיסטיקה של היהודים; קהילות ישראל ובעיור תיהן וצרכי המחקר בהן; דפוסי חיים וגושים כלליים ובעיות חקר תקופת השואה. על יהדות אמריקה כתבו משה דייחיס; מרכזי יהודים ביבשות אמריקה, גישה השוואתית; ובצאלל שרמן: מגמות ודפוסיים חדשים בחיי היהודים באמריקה. את הספר ערך שאול אש.

**„חקיקות אותיותך“
לאברהם רגלסון**

בהוצאת „מחברות לספרות“ הופיע ספר השירים הגדול של המשורר אברהם רגלסון, ממשוררי דורנו המקוריים והמחוננים ביותר. הספר פותח בפואמה „חקיקות אותיותך“, הימנן ללשון העברית, שנתפרסמה לראשונה

ב„התקופה“, כרך ל"א (תש"ו) ועשה רושם גדול בתיאורו האמנותי-הפיוטי את סגולותיה של שפתנו. בספר הפואמות הגדולות „עקדת שלמיהו“ ו„קין והבל“, וכן השירים שבאו קודם בקובץ „אל האין ונבקע“ ותרומיו מן השירה האנגלית (מילסון, הריק, בלייק, וירדסוורת, ברייאנט, אמרסון, והיטמן ועוד). המשורר שהתחנך באמריקה וישב בה שנים רבות, גר בארץ-ישראל ומשתתף בעתונותה בשיריו ובמסותיו. דברי ההגות, הרשימה והמסה של המשורר יצאו בספר „מלוא הטלית עלים“ בתש"א. כמו כן ערך מספר חוברות של „רבעון קטן“.

„חלום ליל קיץ“ בתרגום ט. כרמי

בהוצאת ספרית פועלים הופיע המחזה „חלום ליל קיץ“ לחיילאם שקספיר בתרגומו של המשורר ט. כרמי. הספר יצא בהידור בלוית רישומים ברוח התקופה. ט. כרמי, יליד ותנך בית המדרש למורים של ישיבה אוניברסיטה, הוא תושב מדינת ישראל. עד עתה הוציא שלושה קבצי שירים: „יום וחלום“, „הים האחרון“ ו„נחש הנחושת“.

ספרים שנתקבלו במערכת

בתוכן מדורים אלה: זיקת תוך וצורה; ריאליות וזיווגיה פרקי ביאליק; משורר המלים הצעירות (פרקי טשרניחובסקי); מחוז שירה; פגישות עם הזמן; דרכי בקורה.

עמיחי, יהודה, לא מעכשיו לא מכאן, סיפור, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב, תשכ"ג, 619 עמ'.
פנאלי, ש"י, ספרות כפשוטה, הוצאת אגודת הסופרים ליד דביר, תשכ"ג, 387 עמ'.

פילדלפיה

בשם חבורה של נאמני התנועה העברית בפילדלפיה, ונילוו אלינו יחידים מטובי העברים שבסביבה, הגנו מכרכים את ה„בצרון“, עורכיו, וסופריו, עסקניו וקוראיו

בכרבת השנה

תבוא שנה כולה יהודה

יעקב צוזמר

ראובן אייזיקמאן

שמאל כ"ץ, חיים לוף, יצחק עברי, יצחק פינקל, גבריאל פרייל, פרופ' ר. רוזנברג, ישראל שטיבל, סינאטור במדינת פנסילבאניה ועוד ועוד. הרב ד"ר שמחה ב. הונג סידר את הקידושין ונאם נאום נלבב. מברקי ואגרות ברכה ניתקבלו מד"ר שמואל בלקין, נשיא ישיבה-אוניברסיטה; יעקב צור, הנשיא העולמי של הקק"ל ויו"ר ועד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית; ויוסף אבירד, שגריר ישראל בארגנטינה ורעייתו מימה ועוד.

רינה טרנוביץ-סוקניק סיימה את חוק לימודיה באמנות באוניברסיטה גיריורק, והוכתרה בתואר ב.ס. בעלה, חנן ל. סוקניק מוסמך ממכללת גיריורק להנדסה.

נישואי רינה טרנוביץ וחנן ל. סוקניק

במוצאי שבת, י"ד אלול (22 באוגוסט), תשכ"ד, הכניסו ד"ר משה טרנוביץ, פרופסור בישיבה-אוניברסיטה ומנהל מערכת "בצרון" ורעייתו שושנה, את בתם המחוננת והחיננית, רינה לחופה עם בח"ל חנן אריה ל. (ארתור) סוקניק באולם המפואר של המרכז היהודי "הר סיני", 153 שדרת בנט, גיריורק.

בחגיגת הנישואים השתתפו ידידים וקרובים של שתי המשפחות. בין הקרואים היו ד"ר יעקב י. הארטשטיין, ד"ר גרשון תורגין, שניאור זלמן אש, שמחה זאב ואלצמאן,

הוועד להוצאת כתבי רב צעיר

מגיש את מיטב ברכותיו
לד"ר משה טרנוביץ ולרעייתו שושנה

לכלולות בתם המחוננת

רינה לבח"ל

חנן ל. (ארתור) סוקניק

תהא דרכם סוגה בשושנים ושמש ההצלחה
תאיר את חייהם כל הימים.

שמאל כ"ץ, יו"ר יצחק פינקל, מזכיר
שמחה זאב זלצמן, גזבר שניאור זלמן אש, חבר

ברכות ואיחולים לבביים
לידידינו היקרים
ד"ר משה טרנוביץ ורעייתו שושנה

לנישואי בתם החמודה

רינה לבח"ל

חנן ל. (ארתור) סוקניק

תהא הברכה שרויה תמיד במעונם וימשיכו
במורשת אבות לתפארת.

מאנהטן ביטש יצחק ושושנה פינקל

ברכה מקרב לב לידידינו

דוד והלן אפשטיין

לחג בר-מצוה של בנם היקר

חיים פישל דניאל

יזכו לרוות רוב נחת ממנו, ולראותו ממשיך
את מסורת משפחתו הרמה בישראל.

א. ר. מלאכי ורעייתו

מיטב ברכותינו לידידינו היקרים

ד"ר משה טרנוביץ

ורעייתו שושנה

לנישואי בתם המצויינת

רינה לבח"ל

חנן ל. (ארתור) סוקניק

מי יתן וישרו השמחה והאשר במעונם
ויבנו בית לתפארת בישראל.

חיים וחוה לוף

תורה ישראל

מאת הרב יחזקאל שרגא הכהן

הנוסח העברי השלם יחד עם תרגום אנגלי מסורתי לפי מקורות התלמוד והמדרש והמפרשים הראשונים והאחרונים. ההפטרות עם מבוא אנגלי ותולדות הנביאים.

מראי מקומות — רשימה של המקורות שמהם שאב המחבר את פירושו. אין כפירוש הזה להקנות למעיינים בו טעם הפרשנות המקראית המסורתית לדורותיה, בצורה נוחה ושווה לכל נפש.

כרך א : בראשית, שמות המחיר : \$ 4.50

כרך ב : שמות, ויקרא, דברים המחיר : \$ 4.50

שני הכרכים : \$ 8.00

S. RABINOWITZ

Hebrew Book Store

30 CANAL ST. NEW YORK, N. Y. 10002
CO 7-2407

פאלקסבינע

ל. מאן, עקזעק. טעקרעטאר ; יוסף שפייזמאן, פארוואלטער ; אברהם שפירן, מיטפארוואלטער

די פאלקסבינע אָנאַסירט
יעדן שבת אונט,
זונטיק מאמינע און אונט
אַ מוזיקאלישע פאנטאזיע
דער כישוף-ניגון

119 איציק מאנגער

רעזשי : דוד ליכט מוזיק : הענאך קאן

כארעאגראפיע : יהודית און פליקס סיבין

דעקאראציעס : מארווין גינגלד

מיט'ן גאַנצען פאלקסבינע אָנסאַמבל

אַפּיס אָפּען יעדען טאָג אין דער וואָך, אויסער זונטיק

פּאַסט באַשטעלונגען פּינקאַליך באַזאָרגט

FOLKSBIENE PLAYHOUSE

175 East Broadway, N. Y.

Phone: AL 4-2211

הננו משתתפים ביגונו הגדול של

ידידנו היקר

מר צבי כרמלי

יו"ר ועד ההנהלה של ההסתדרות הציונית באמריקה

בהילקח ממנו אשת נעוריו

בזכרה היקר והטהור ובעבודה למען תחית

עמנו ותרכותו ימצא ניחומים

יצחק ושושנה פינקל

מאגהאטן ביטש

הננו משתתפים באבלו הכבד של

מר צבי כרמלי

יו"ר ועד ההנהלה של ההסתדרות הציונית באמריקה

על הילקח ממנו חברתו בחיים

אסתר

בעבודתו למען ציון וערכי רוחנו יגוחם.

בשם „בצרון", ד"ר משה פשרנוביץ

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 50 years.

Buy the Economy 89c size

Save as much as 55c

Also available in 39c and 18c sizes

When Nature "forgets"... remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

לד"ר מרנין פיינשטיין

תנחומים והשתתפות בצער על מותו בלא-עת של
אביך המורה, המהנדן הדגול והמשורר המהוגן —

מר משה פיינשטיין ז"ל

המקום ינחם את המשפחה השכולה

ולא ידעו לדאבה עוד.

יהודית, יעקב, רפאל ואילנה יוולייט

BANK LEUMI LE-ISRAEL

(Israel's Oldest and Largest Bank)

EXTENDS ITS BEST WISHES TO THE

BITZARON

on its

25th ANNIVERSARY

BANK LEUMI LE-ISRAEL

60 WALL STREET NEW YORK, N. Y. 10005 WHITEHALL 415440

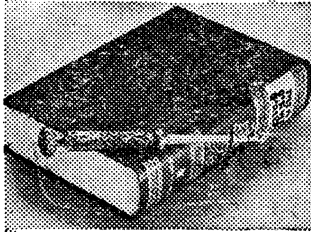
Greetings from . . . S. BERSON & CO. 1450 Broadway New York, N. Y. 10018	Greetings from . . . Dr. Harry Wechsler 737 Park Avenue New York	Greetings from . . . WHITE GLASS CO. 315 Eau Claire St. Eau Claire, Wis.
Greetings from . . . WEINER'S STORES 2610 McKinney	When in Greenwood i t s HOTEL IRVING	Greetings from . . . ADOLPH'S RESTAURANT 1045 N. Rush St.
Greetings from . . . PENNS LADIES APPAREL 1412 Main Street	STEINBERG & DUBIN MEMORIALS, INC. 245 E. Houston St. New York, N. Y.	Greetings from . . . CHECKER CAB CO. 2124 St. Marys Ave.

לחותמי ה"בצרון", קוראיו וידידיו

ברכותיכם ותרומותיכם ותרומות
מוסדותיכם וידידיכם. שמות התור-
יתפרסמו בחוברת היוכל.

בעוד ירחים מספר תופיע
חוברת מוגדלת ליוכל הכ"ה של
ה"בצרון". נא להודרו ולשלוח את

המאורע הנכבד ביותר
בהדפסת התנ"ך
במשך 400 שנה

תנ"ך קורן

נדפס

בארץ התנ"ך

מצוי עתה

בהוצאות שונות

כולן נדפסו באותיות עבריות חדשות,

בהירות ויפות

מעשי ידי

קורן

נא לשלוח את הערכים המסומנים:

- תנ"ך למשפחה בג' כרכים
\$ 58.00 (כ"א 14"X9")
- התנ"ך בכרך אחד
\$ 28.00 (14"X9")
- תורה בכרך אחד
\$ 15.00 (14"X9")
- תנ"ך בכרך אחד לבתי ספר
\$ 4.70 (7"X5")
- חומש והפטרות בכרך אחד
\$ 2.40 (7"X5")
- מהדורת כיס בכרך אחד
\$ 2.95 (6"X4")
- סדר של חמש מגילות באנגלית ובעברית
\$ 6.95 (גובה 10")
- ארון משובץ עץ זית מכיל ג' כרכים
של התנ"ך, תרגום אנגלי, וספר-רשומות
משפחתי.
\$ 375.00

THE JERUSALEM TENACH INC.
250 WEST 57th STREET
NEW YORK, N. Y. 10019

- Send Illustrated Folder
- Check enclosed
- Charge

Name

Street

City State Zip Code "B"

אזרחות
העולם
היא מיסה
בלופטהאנזה

...מיסה ברחבי העולם כמעט מעודן.
לכל מקום באירופה. לישראל, לאפריקה,
אמריקה הדרומית, המזרח הרחוק.
שירותנו מפורסם בעולם כולו לחן
ויעילות מסבירה-פנים. לכן אנו אחד
מארבעת קווי-האוויר הראשונים במעלה
לאירופה. פנה לסוכן הנסיעות שלך
בדבר תכניות-התיור המצויינות שלנו.
או צלצל לאחד המשרדים שלנו.
קוו האוויר הגרמני לופטהאנזה

 LUFTHANSA
GERMAN AIRLINES

680 Fifth Avenue • 52 Broadway
East Side Airlines Terminal
New York, N. Y.
PLaza 9-3300

Preserve the Maccabean Spirit in Israel

by buying

STATE OF ISRAEL BONDS

and receive free tickets

to the memorable

**CHANUKAH FESTIVAL
FOR ISRAEL**

Three Performances:

MONDAY, NOVEMBER 30

THURSDAY, DECEMBER 17

MONDAY, JANUARY 4

Madison Square Garden

STATE OF ISRAEL BONDS

DEVELOPMENT CORPORATION FOR ISRAEL

215 Park Avenue South

New York, N. Y. 10003

Telephone: OR 7-9650

התקליט בעל הפרסומת הבין -
 לאומית שהוקלט על ידי הלהקה
 הישראלית המקורית... מוכן
 עתה לרכישה על "תקליטי
 קולומביה."

OL 8050

© COLUMBIA MARCAS REG. PRINTED IN U.S.A.

Published Monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except January-February, May-June, November-December, when published Bi-Monthly, and July and August when not published). Prof. N. Glatzer, Prof. Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor; Prof. Hayim Leaf, Associate Editor. Annual Subscription, payable in advance \$7.00 per year; foreign \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1964, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.